

LIGET

2018-5
május

TARTALOMJEGYZÉK [XXXI. évfolyam 5. szám]

Nacsinák Gergely András SZAVAK SZAKADÉKA	4
Inczédy Tamás AMIKOR KIHAJÓZTUNK A PARADICSOMBÓL	20
Kállay Kotász Zoltán TOBOZOK	33
Handi Péter MADÁRTÁVLAT	35
Horgas Béla JUDITRÓL – MIELŐTT MEGSZÜLETETT	40
Jónás Tamás CSALÓDÁS	42
Czilczer Olga LEVÉL	44
Kovács Asztrik KÉT ÖREG A RÓZSALUGASOKNÁL	46
Péter János VERÉB	50
Inczédy Tamás AZ UTOLSÓ TÜKÖR	61

Kovács Gábor AZ ÍRÁSTUDÓ ÉS A HATALOM: ÉRTELMISÉGI SZEREP-VÍZIÓK NÉMETH LÁSZLÓNÁL ÉS BIBÓ ISTVÁNNÁL	66
Szirmai Panni NŐÜGYEK 4.	104
BOROTVAÉLEN	
Bene Zoltán HÁZASSÁG, TÖRÉS	113
Varga Zoltán Zsolt A GYANÚ	119
Somfai Anna AZ ŐRÜLT	125

Kiadja | Liget Műhely Alapítvány
1122 Budapest, Kissvábhegyi út 4-6.
info[kukac]ligetmuhely.com

ISSN 1789-4980

Alapító szerkesztők | Levendel Júlia, Horgas Béla
Felelős szerkesztő | Horgas Judit
Tervezőszerkesztő | René Margit
Főmunkatárs | Szirmai Panni
Olvasószerkesztő | Bognár Anikó
Tudományos lektorok | Kiss Lajos András, Victor András

Nacsinák Gergely András

SZAVAK SZAKADÉKA

2018-05-16 | **ESSZÉ**

*„A szavak, a szavak a versben.
Szinte-szinte nincs is ennél fontosabb,
ha költészetről beszélünk. [1]*

Szöszmötölés. Piszmogás. Molyolás. Vagy szöttyögés? Igen, azt hiszem, ez volt az.

Így hívta a Tanár Úr a filológiai aprómunkát. A pepecselést, maszatozást, tipródást, ami óhatatlanul bekövetkezik egyszer-másszor fordítás közben. Amolyan rétestészta-módra nyúló időszakról van szó, amely napokra, vagy akár hetekre is megakaszthatja a munkát: az ember váratlanul elakad, előbb töpreng, kísérletezik, szótárakban bogarász, ismerőseit nyaggatja, aztán mély sóhajjal lapátolni kezd, szógyökök, etimológiák mélyére ás, hogy aztán egy ponton túl egyszerűen belezuhanjon a szavak szakadékába. Van, hogy csak hónapok múlva kerül elő, fáradtan, viharverten, hajában betű-törek, körme alatt versmorzsalék, és így jön, mindösszesen egy nyavalyás szóval a hóna alatt, de diadalmas vigyorral a képén, mint aki valami nagy dologra jött rá. Mint aki aranyércre bukkant a nyelv irdatlan tárnáiban, és most gazdagnak hiszi magát.

Ebből is látszik, hogy a betűvető milyen egy élehetetlen alak.

szép és veszélyes

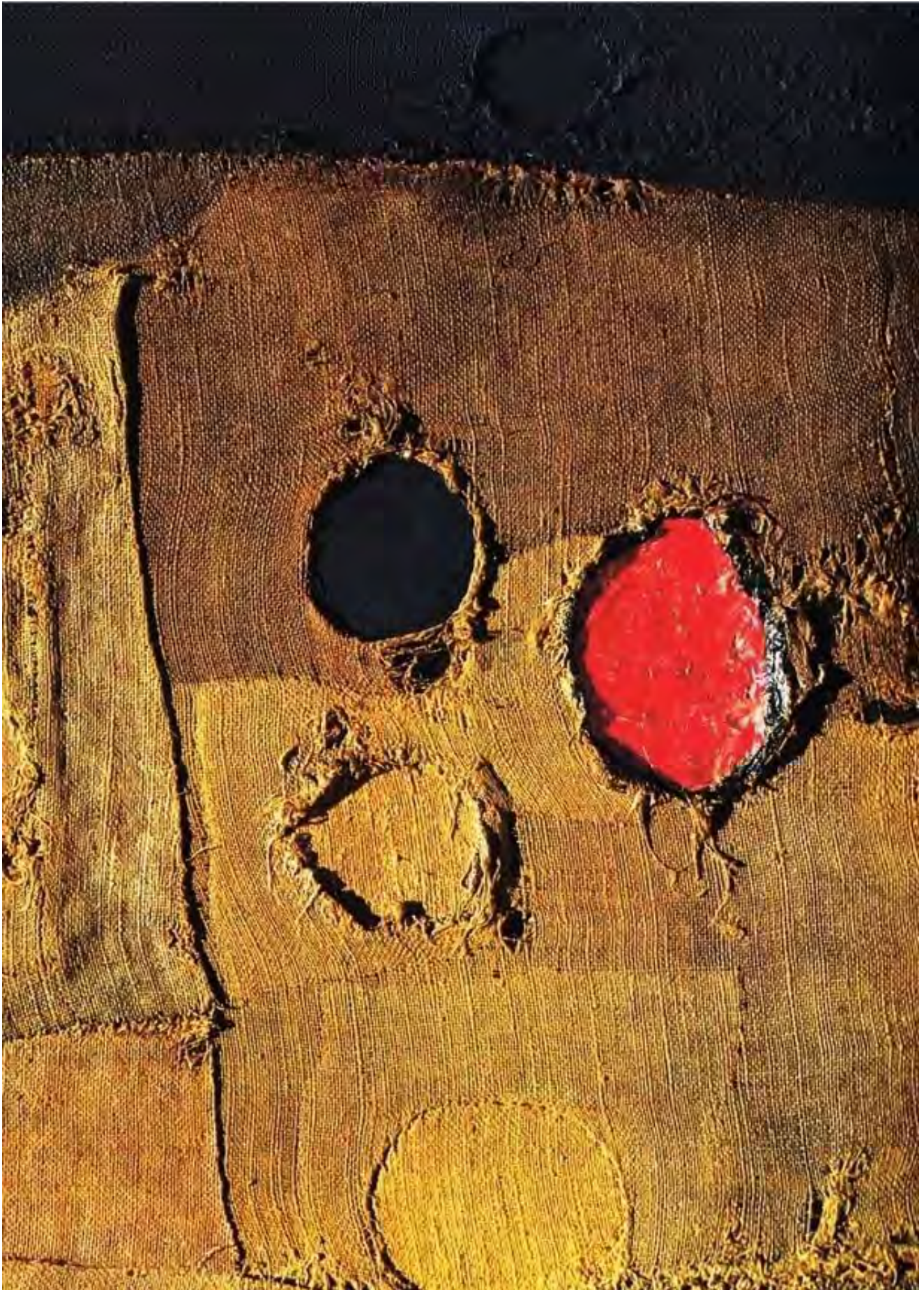
Aztán van úgy is, hogy másvalaki nyomában járjuk e félhomályos kavernákat, egy vagy több szellemalakot követve, abban a reményben, hogy így majd jobban értjük Őket, akik annyi szép és veszélyes dolgot tudtak mondani (vagy annyi veszélyes dolgot mondtak el szépen). Hátha titkaik legalább egy törtrésze kileshető, s a termeknek, ahol ők bolyongtak, s amelyekben bizonyára felhalmozták kincseiket, legalább egy s más sarka bevilágítható. Meg aztán kaland ez is, habár betű-kaland, papiros-útvesztőkben, de azért kaland és utazás. A betűvető úgy érzi, van itt valami valós kockázat, van tét és van nyereség. Még ha csak belül zajlik is mindez, mások számára járhatatlan, mi több, nemegyszer láthatatlan vidékeken. Időnként pedig egy-egy ilyen szóbarlangász, vers-vájár nekidurálja magát, és próbál számot adni arról, mit talált. Mint éppen most én is.

*

A szakadék ezúttal Yeats nyomában járva nyílt meg alattam, pontosabban az ő nyomdokain járó, őt fordító Jékelyt követve. A híres Bizánc-versekkel piszmogtam (szöszmötöltem? vacakoltam?), amikor egy ponton váratlanul eltűnt lábam alól a talaj, és hetekre eltűntem vele magam is. A verem ezúttal négybetűs volt, és a *Hajózás Bizáncba* harmadik versszakában rejtette el alattomosan a költő. *Come from the holy fire, perne in a gyre*, hívogatja az „Isten szent tűzében álló” bölcseket Yeats, abban a hiszemben, hogy ők majd segítenek kievickélni valahogy a halandóság mocsarából.

„Kik Isten szent tűzében állotok,
bölcsek, a fal arany mozaikján,
a szent tűzből peregve szálljatok,
lelkem énekmestert ugyan kíván!
Szívjátok fel szívem; vágyban sajog,
s halandó testhez kötve mostohán,
nem ért ahhoz; vigyétek hát ti be
a halhatatlanság remekibe!”**[2]**

A *perne in a gyre* talányos képének magyar megfelelőjeként áll itt a „szent tűzből peregve szálljatok”. A *gyre* láttán már meg sem rezzentem, tapasztalatból tudtam, hogy Yeats költészetében ez a szó afféle gorgófő – aki csak ránéz, megkövül; hetekre, ha nem hónapokra lebénul, szellemi paralízis lesz úrrá rajta, miközben dermedt ujjal matat hold-táblázatok, kronológiák és hermetikus ábrák közt, igyekezvén kiókumlálni, vajon mi köze lehetett Yeats fejében a bölcseknek az óceánmélyi örvényekhez (*gyres*), a körkörös mozgáshoz (*gyring*), és ennek az egésznek az emberi történelem periodikáját a színfalak mögött meghatározó, láthatatlanul forgó kúpokhoz. Léven világképének egyik alappillére, Yeats több versében is felbukkan ez a szó, és *A Vision* című traktátusának tetemes része is ezt bogozza-magyarazza. Annál ravaszabb a Bizánc-vers, hisz mindenki a grandiózus *gyre*-ra figyel, miközben alig valaki szentel figyelmet az árnyékában szerényen meghúzódó *perne*-nek. Nekem sem szúr szemet, ha egy pillanatra, csak egyetlenegyre, nem tűnődöm el, hogy a *perne in a gyre*-ből ugyan hogy lett Jékely kezén „peregve szálljatok”. De eltűnődtem.

Gyanútlanul felütve a *Penguin Classics*-féle Yeats-kötetet a jegyzeteknél (ezüst kötés, címlapján szirtfokon derengő magányos torony), bogarászni kezdtem, mit is jelenthet a *perne*. Magyarázat gyanánt egy idézet szerepelt, magától Yeats-tól. Elolvastam, és legott a szavak tárnáinak mély, és ugyancsak fénytelen bugyrában találtam magam, lehetséges jelentések, talányos etimológiák, gazdátlanul kóborló szavak árnyai között, ahol az elhullajtott és foszladozó szótár-lapokból ítélve már mások is próbáltak eligazodni előttem.

„Sligóban, még gyermekként, a nagyapám fái fölött gyakran láttam egy vékonyka füstoszlopot az „orsómalomból” (pern mill), és azt mondták, a pern egy másik szó a spulnira – ahogy én ismertem –, amire a fonalat feltekerik. A kémény nem látszott a fáktól, és olyan volt, mintha a füst egyenesen a hegyből szállna föl...”[3]

Ha ez így van, a kérdéses szópár, a *perne in a gyre* nagyjából azt jelentené: „orsó az örvényben”. Vagy „orsó a kúpban”. A bölcsek, akik isten szent tűzében állnak, akár kúpban a spulni. Esetleg mint orsók az örvényben. Kíváncsi volnék, Jékely mennyit ült ezen. Az idézetet az írországi gyermekkor füstoszlopáról (igaz is, mi lehet az a *pern mill*?) alighanem ő is ismerte, hisz kivétel nélkül mindenki ezt citálja a *Hajózás...* harmadik szakaszához érve, de nem hiszem, hogy sokkal okosabb lett tőle. Talán az orsó – vagy cséve – forgásának képét hívta elő képzeletében ez a szó, s ha tudta, milyen kozmikus jelentőséget tulajdonított Yeats az ellentétes minőségek közti örvény-mozgásnak (*gyres*), könnyedén sugallhatta neki e szó-pár a „pörgés az örvényben” képét. Habár van még egy *locus classicus* (ezt már nem idézi mindenki), ahol Yeats az emberi szellem jelen állapotáról elmélkedik:

„Ha visszagondolok arra, hogy Shelley értelmünket ‘ama tűz tükrének’ hívja, ‘amely után mindnyájan sóvárgunk’, nem tudom nem feltenni a kérdést, amit mindenki feltesz: Mi vagy ki törte darabokra ezt a tükröt? Ahhoz az egyetlen személyhez fordulok hát, akit megismerhetek: önmagamhoz, és elkezdem ismét felgombolyítani a fonalat az orsóra (to wind the thread upon the pern again).”[4]

a szó-vadász

Ez eddig alkalmasint nem tűnik különösebben bonyolult ügynek, legalábbis nem olyan labirintusnak, amely huzamosabb ideig marasztalná az embert. Az igazán veszélyes nem is a *pernégy* betűje, hiszen tiszta sor, hogy *orsóról* van itt szó, még ha valami népies vagy netán ír dialektusban mondva is (habár a *pern mill* továbbra is megfoghatatlan dolog), hanem az az ötödik betű, amely fölött a magyarázatok és lábjegyzetek rendre elsiklanak.**[5]** Yeats ugyanis a versben *perne-t* írt, nem pedig *pern-t*, mint az összes többi idézett helyen. Ritkán használt, obskúrus szavak esetében persze ennyi eltérés nem meglepő, aki észreveszi – ha egyáltalán szemet szúr – gyorsan napirendre is tér fölötte. A szó-vadász azonban rosszat sejt, bár tapasztalatból tudja, hogy ósdi kifejezések időnkint épp annyira hajlamosak az alakváltásra, mint egyes mitologikus bestiák, hogy annál nehezebben lehessen a nyakon csípni őket. Ugyanúgy tudja azonban azt is, hogy Yeats nem szokott *véletlenül* mást írni, már csak azért sem, mert a *Hajózás...* alighanem az egyik legtöbbet javított verse: aki úgy képzei, hogy a költő rendszeren az ihlet egyetlen felvillámló pillanatában tünde könnyedséggel robbant ki a világba remekműveket, nézzen csak utána *emennek*, és látni fogja, milyen kínkeserves munkával sajtolta ki versét Yeats a vonakodó múzsából. Az első szövegváltozatokban (Yeats megtette a filológusoknak azt a ritka szívességet, hogy piszkozatait nem dobta el) a ritmuson és a rímképleten kívül gyakorlatilag semmi sem emlékeztet a későbbi versre; aztán megjelennek egyes szavak, de nem a helyükön; majd fél- és egész sorok fokozatosan kerülnek abba a viszonyba, ahogy a kész műből ismerjük őket, és így tovább, míg össze nem áll a négy stanza. Kizárt, hogy ilyen körülmények közt Yeatsnek ne tűnt volna föl, hogy egy szót nem úgy írt, mint egyébkor szokott. Nem, ez nem a *pern*, ez egy másik szó – de ha így van, mit jelenthet?

Akkor ébredtem rá, hogy nem vagyok egészen egyedül: legalább egy gyakorló irodalmár – valahol New Englandben – már egyszer vállalkozott arra, hogy fényt derítsen ennek a különös mutációnak az eredetére.**[6]** Kezdetként bevette magát az Általa Fellelhető Angol Nyelvi Szótárak erődítményébe, azzal az eltökélt szándékkal, hogy addig elő sem jön onnét, míg a *pernenyomára* nem bukkan. Erőfeszítéseit félig-meddig koronázta siker. Félig, mert ilyen szót egyetlen szótárban sem talált; ezalatt

viszont a nyelv új és új járataira, s benne hipotetikus jelentések egész sorára bukkant, amelyek közt lehetséges, valószínűtlen és meghökkentő felvetések egyaránt szerepelnek.

A Dartmouth College egy filológusa elképzelhetőnek tartja például, hogy Yeats, aki előszeretettel használt archaizáló kifejezéseket, latin szavakat, itt kimondottan egy latin ige, jelesül a *perneo* (lepereg, lefejt) felszólító módú alakját használja – ami éppenséggel *perne-* s ami tökéletesen harmonizál a szomszédos verssorok *imperativusaival* (*come from the fire... be the singing masters...*). Ha túltesszük magunkat azon az apróságon, hogy Yeats vajon mi okból illesztett volna egyetlen árva latin szót a máskülönben veretes angolságú költeménybe, úgy a talányos szókapcsolat ezt jelentené: „Bölcsek, kik Isten szent tüzében álltok... forogjatok elő/ pörögjete ki az örvényből”. Eltekintve az orsó-módra pörgő egyházatyák mulatságos látványától, ez a kép meglehetősen közel van a Jékely-fordítás sugallta képhez („szent tűzből peregve szálljatok”): mégsem hiszem, hogy Jékely azért választotta a fenti

megoldást, mert ő is a latin igét ismerte fel a szövegben. Habár ki tudja. Mégis valószínűbb, hogy a *perne*ből lett a régi angolban *pern*, ami egyes tájakon orsót vagy csévét vagy spulnit jelentett; ám, hogy a dolog még csavarosabb legyen, a nagy angol értelmező szótárak szerint mindezeket a *pirn* jelenti, amelyet esetenként *pirne*, *pyrne*, vagy *pyrn* alakban is használnak. Mindenesetre sohasem *perne*-ként. S ha használnák is, akkor sem lenne sok értelme az „orsónak az örvényben” (vagy a „forgásnak a körzésben”, ahogy Gergely Ágnes értelmezi), mert ne feledjük, Yeats is a *pern*, és nem a *perne* szót használja, ha csévéről, orsóról, forgó dobról vagy más efféléről kíván értekezni. Akkor inkább értsük a szót igeként. Már csak az a kérdés, miféle igeként, és hogy hogyan lesz ebből a magyar változatban „peregve szállás”, ha Yeats arra próbálja rávenni a bölcseket, hogy „jöjjenek”, nem pedig arra, hogy „röpüljenek”. Világos, hogy Jékelynek valahol vissza kellett csempésznie a szövegbe azt az imperativust, amit a *come* ige kiejtésével elvesztett útközben: a *gyre*-ből jelző lett, („peregve”), és a *perne* vagy elveszett, vagy furcsa alakváltással a repülés képében él tovább.

a változatlanság hona

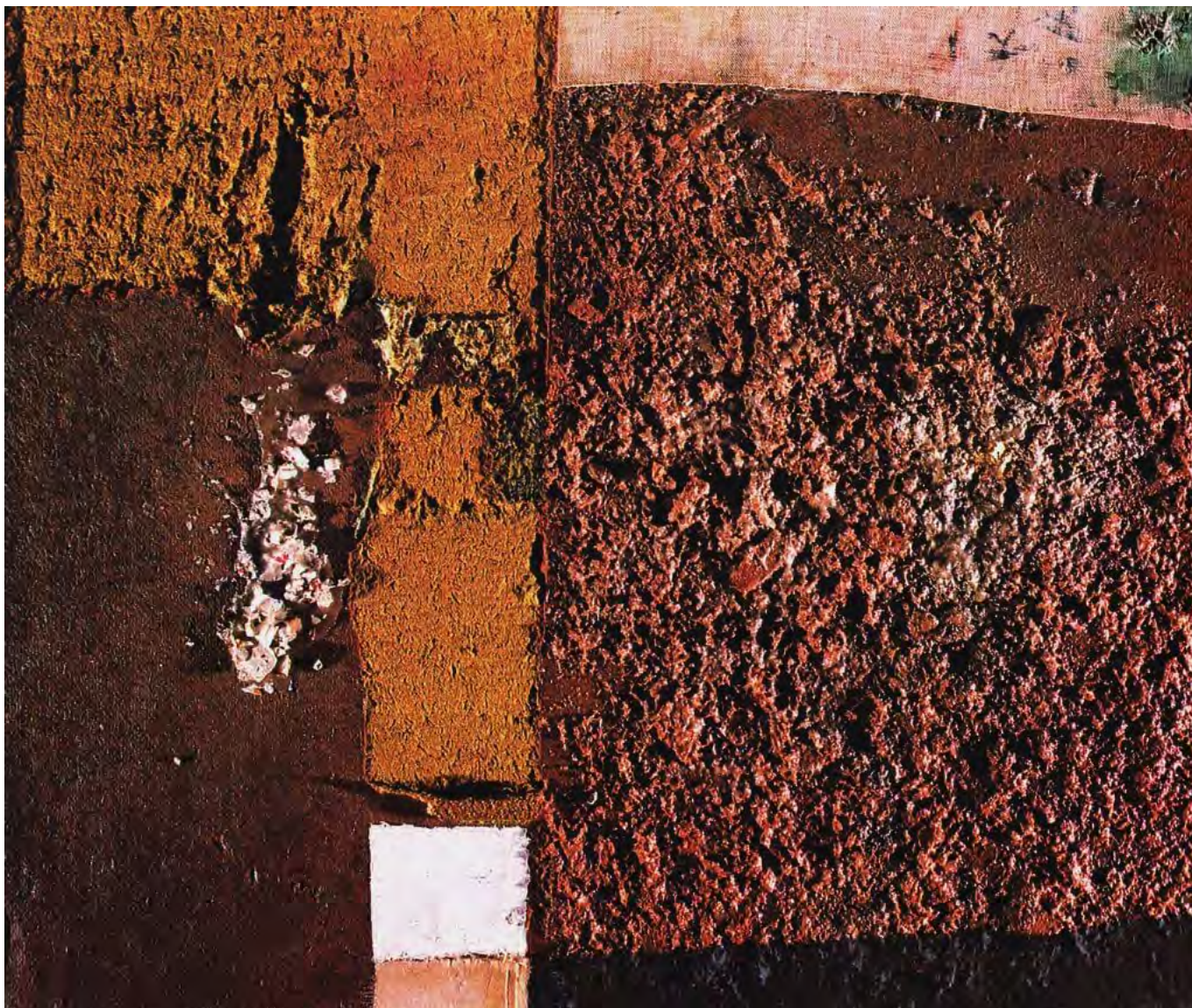
További kitartó bogarászással (szöszmötöléssel) el lehet jutni e ritka szó – mármint a *pern* – igeként használatához, mely, ha lehet, még ritkább, mint a főnévi, és akkor azt találjuk – a

már idézett New England-i vájár nyomán –, hogy az *változni* vagy *cserélni* jelentésben volt használatos szofisztikáltabb körökben, ahol is tudták, hogy egy bizonyos *Dr.*

Perne, a cambridge-i Peterhouse előjárója 1554 és '80 között, oly gyakran váltogatta nézeteit, hogy nevét igésítve kezdték használni a szeszélyes változékonyság jelölésére.

[7] Ez esetben viszont nem *pörgő*, hanem *változó* bölcseket szemlélünk Isten lángtengerének közepette, aminek nincs sokkal több értelme: már csak azért sem, mert Yeats a *Hajózás...*-ban éppenséggel a változás sikamlós világából igyekszik eljutni a változatlanság honába. Viszont az ingatag jellemű cambridge-i tudor nevében legalább ott az a bizonyos elveszett „e”. És miért ne lehetne felszólításként érteni: *Perne in a gyre!* – *Változzatok az örvénylésben!* Habár az átváltozást sokkal inkább maga a költő áhítja, mikor aranymadárrá lenne a Császár oldalán.

Az az egy „e” betű – micsoda bonyodalmakba sodorhatja az embert! Alkalmasint elnézőn megmosolyogjuk a régi egyházatyákat, amolyan madáchos lenézéssel: lám csak, az emberi együgyűség képes vérre menő vitákba szállni egy magánhangzó (esetükben egy „i” betű) miatt! – pedig ők tudták, hogy ama egy betű sötét verem, amely végtelen szakadékot nyit két valóság közt, s míg az egyik szó eget és földet összeköt, a másik elválaszt. Aligha véletlen, és semmiképp sem írható pusztán a *scriptoriumot* belengő unalom számlájára a középkori kalligráfusok buzgalma, amellyel a kódexlapok oldalait szapora lényekkel és pajkos jelenetekkel népesítették be. Az iniciálék nemegyszer fa-matuzsálemekké, olykor sűrű rengeteggé változtak, melynek ágbogai közt furcsa szerzetek ütnek tanyát: manók pislognak elő indáik közül, sárkányok fonódnak talpaikra, tudós remeték ügködnek árnyékukba húzódva. Tudták ők jól, a másolók, a szavak erdejében napszámra eltöltött végtelen órák után, hogy minden betű külön világ, hatalmas térség, melyek mélyén rejtett élet folyik; hogy a betűk kivirulhatnak vagy épp sorvadhatnak, tornyok, erősségek épülhetnek rajtuk, népes városokat hordhatnak hátukon, vagy épp csendes kikötőknek bizonyulhatnak. S mivel egyet-mást magam is tudok a betűkről, nem nyughattam, míg legalább még egy szót nem találok, amely értelmet adhat a versornak, olyan szót, amelynek végén ott virít az a bizonyos „e”.

Csak nem megint Jékely szikár alakját láttam ott messze a tárna félhomályában? Amikor már-már azt hittem, szó-kalandor nem-járta vidékre értem, tessék, ő megint csak megelőzött. Micsoda hiúság viszi rá az embert arra, hogy megfélekedve a régiekről, akárcsak egy pillanatig is úgy vélje: új mélységet talált? Hiszen a nyelv éppen ez: léptekre lépő lépések sora, utakra vésődő utak, ismétlések gyönyörűséges ismétléseinek ismétlései, mindig egyszerre másképp és ugyanúgy: szétfutó mintái akár egy kéz hajszálerei. Nem tudhatom persze biztosan, ő járt-e erre, de valami mégis azt súgja – és éppen a „szálljatok” ige használata vitt a nyomára.

További kitartó vájkálással (molyolással, pizsmogással etc.) ugyanis sikerült rábukkanni a *pern* egy másik, hasonlóképp ritka jelentésére, mely azonban angol nyelvterületen, úgy tűnik, itt-ott még ma is használatos. A *pern* (*perne*, *pernis*) egy

ragadozómadár-féle (neve a görög *pernész*-re és a latin *pernix*-re megy vissza), magyarul *darázsölyv*, míg a közönséges angolban *honey buzzard*-ként ismeretes. Euráziában mindenütt előfordul, Anglia déli területein is, fürge mozgású (latin neve pontosan erre utal), és a madarászok szerint a többi ölyv- és sólyomféléhez hasonlóan előszeretettel siklik a levegőben, és köröz messze magasan a felszálló meleg légáramok hátán. *Perne in a gyre*. Keringő ölyv.

S ha így olvasnánk a sort?

„Ó bölcsek, az Isten szent tűzében állók,
Akárha fal arany mozaikján,
Jöjjetek a tűzből, keringő ölyvként,
és lelkem énekmesterévé váljatok.”

Így rögvest más jelentést kapna a következő sor eleje is: *Consume my heart away...* – nem a tűz emésztené el a szívet (hisz a költő a maga részéről nem is az aranyos tűznek, hanem a bölcseknek szónokol), hanem maguk a bölcsek, kik ragadozómadár módra csapnának le a hús-szívra, akár a prédára, és marcangolnák szét. A *fastened to a dying animal* mindjárt nemcsak elvont kép volna (a haldokló állathoz láncolt szív allegóriája), hanem egészen konkrét jelentése lenne: a vergődő zsákmányállat utolsó pillanatainak tanújaként. Így válna Yeats a szellem martalékává, amit annyira áhított. A szent tűzből lecsapó madarak által. Ez a jelentés gyönyörűen illeszkedne a vers sok más képéhez, hiszen a *Hajózás...* tele van madarakkal, madarakkal és vizekkel: énekesmadarakkal az elején, s a fura aranymadárral a végén, melyről bajosan lehet eldönteni, miféle szerzet, de mindenesetre halhatatlan. Lehet, hogy Jékely emiatt komponálta fordításába a máskülönben nehezen indokolható röpülést? Mert hasonló képpel máshol is találkozunk a yeatsi életműben bogarászva (tallózva, böngészve, kutakodva), a *Második eljövétel* című híres versének mindjárt az elején, csak épp nem ölyvvel, hanem sólyommal kapcsolva össze a *gyre*-t:

Turning and turning in the widening gyre
The falcon cannot hear the falconer;
Things fall apart; the centre cannot hold;

Mere anarchy is loosed upon the world...

Magyarul:

*Mind tágabb körökben kering, s ha szól már,
nem hallja a sólyom, mit mond a solymár;
széthull minden; már nem tart a közép;
a földet anarchia dúlja szét...[8]*

*

Pern, pirn, perne, pyrn, pirne, pyrne...

Szétpergő szavak, miket nem tart a közép: s a vágyott jelentést anarchia dúlja szét. Az utolsó, némi fejtárgyokra okot adó nehézség már csak az volt, hogy miképp lett Jékely kezén a forgás, körözés egyértelmű képe (ami mind a *gyre*, mind a *perne* alapvető eleme, értsük ez utóbbit akár *orsónak*, akár *ölyvnek*) pergéssé, és lett végül „peregve szálljatok”. Hiszen a „pereg” korántsem ugyanaz, mint a „pörög”: az előbbit a homokszemek teszik a homokórában, az utóbbit meg például a rokka.

A fáradtság olykor meglepően találékonnyá teszi az embert, márpedig eddigre meglehetősen elfáradtam a jelentések és találgatások szövevényét szálagatva. Elvégre ez egy mellékszál, még ha bosszantóan összebogozott, hurkokba és csomókba gabalyodó szál is, én pedig végre az *egész* vers titkára szerettem volna rájönni: ha rá lehet jönni a versek titkára egyáltalán. Valószínűbb, hogy nem.

a fordító talányos választása

Yeats hajója viszont indulni készült a messzi Bizáncba, könyvlapok vakító hullámain át, így nekem is indulnom kellett. A türelmetlenség és fáradtság mondatja ki velem az utolsó szót, mely immár sokkal inkább sejtés, habókos ötlet, semmint megalapozott tudás; mert hiszen Jékelynek is le kellett tennie a tollat, és

megelégednie *valamilyen* megoldással, hogy a verset leadhassa. Miért szállnak a bölcsek peregve? Honnan és hova? A homokszemcsék a homokóra karcsú nyakán át leperegnek ugyan, de nem szállnak; az esőcseppek is pereghetnek, ha szitál vagy csendesen szemerkél odakinn, teszem azt, az ablaküvegen, de szintúgy csakis lefelé. Egyetlen dolog illik a képhez: a megrakott tűzből szerteszét szálló, peregve rebbenő *pernye*. És abban a pillanatban már – és csakis abban az egy pillanatban, soha azután – biztos voltam benne, hogy ez vezette Jékely tollát: a hangalak. *Perne* és *pernye*. Hogy ez magyarázza a fordító talányos választását: a hasonlóság. Aminek még értelme is van. Ami valahogy, mellesleg szerencsésen és merőben véletlenül, egyesíti magában a *perne*-ből szétágazó megannyi lehetséges és lehetetlen jelentést: a forgást, a röpülést, de még a szeszélyes változékonyságot is, ha nagyon akarom. *Pernye*: a gordiuszi csomó átvágása. Könnyed, mesteri mozdulattal.

*

A nyomában így vergődtem a felszínre én is újra. Aranyat, fogható bölcsességet persze ezúttal sem nyertem odalent, a szavak szakadékában, a sorok közt nyíló szurdokok mélyén, a vers árnyékának völgyében járva: hajamban betű-törek, körmeim alatt hangok maradéka, ruhámon mindenütt a nyelv pora. Joggal mondhatná bárki, ujjal rám mutatva: látják kérem, a betűvető. Élhetetlen egy alak. Való igaz, nem tiltakozhatom. Mert mit nyert ezzel bárki? Hacsak nem pár tétován ténfergő percet a pergő időben. Tagjaim elgémberedve, szemem ég, a fejem zúg, mint a méhkas nyáron. Egyszóval ismét útra készen.

[1] Nemes Nagy Ágnes, *A magasság vágya*, Magvető, Bp., 1992., p. 255.

[2] *O sages standing in God's holy fire
As in the gold mosaic of a wall,
Come from the holy fire, perne in a gyre,
And be the singing-masters of my soul.
Consume my heart away; sick with desire
And fastened to a dying animal
It knows not what it is; and gather me
Into the artifice of eternity.*

[3] Yeats, W. B., *Selected Poems*, Penguin Books, 2000, p. 268.

[4] L. uo., p. 269.

[5] Minden esszében aggasztó jelenség a lábjegyzetek elharapódzása. Tapasztalatom szerint a lábjegyzet rendkívül szapora és igencsak virulens létforma, s ha nem tartja kordában az ember, előszeretettel veszi át a hatalmat az oldal fölött, időnként egészen megbontva annak természetes egyensúlyát. Épp ezért, ha csak lehet, kerülöm, vagy legalább igyekszem visszaszorítani oda, ahová nevük szerint is valók: a talajszintre, a lap alsó fertályára. Ennek persze online közlés esetén semmi jelentősége, tekintve, hogy a képernyő felszíne potenciálisan végtelen szöveget

is képes megjeleníteni, így nem vonatkozik rá a könyvoldal megkívánta ökonómia.

[6] <https://poemshape.wordpress.com/tag/meaning-of-perne/>

[7] Tudományos dolgozatokban a lábjegyzetek olykor mondatról-mondatra sorjáznak, olyaténképpen, mintha a hivatkozások afféle elősködők volnának, melyek iszalagként fonódnak a szöveg-törzsre, úgyszólván megfojtva azt. Így kénytelen vagyok ezúttal bölcsen ellenállni a kísértésnek, hogy Dr. Andrew Perne személyéről még néhány érdekességet megosszak az olvasókkal – mint például hogy Angliában ma is látható olyan öreg szélkakas, melyen az ő monogramja szerepel.

[8] Ferencz Győző fordítása.

kép | Alberto Burri festményei

Inczédy Tamás

AMIKOR KIHAJÓZTUNK A PARADICSOMBÓL

2018-05-02 | NOVELLA

A kikötőben könnyen megtaláltuk a viharvert kis hajót. Harminc körüli kapitánya komor indonéz srác volt. Azt mondta, némi cigiért hajlandó kivinni minket a Paradicsomból. Közölte, milyen márkát szív, abból vegyünk neki fejenként egy kartonnal, és másnap hajnalban menjünk újra a kikötőbe. Kérdeztük, hány órára. Mielőtt válaszolt, egy darabig lógó szemhéja mögül méregetett minket. Mintha töprengene, vajon mennyi nyűg lesz ezekkel az európai piperkőcökkel, ha fehér lábukat másnap tényleg a hajójára teszik.

– Minél előbb jöttök, annál biztosabb, hogy még itt találtok – felelte végül, és már indult is üres kannákkal megrakodva egy pálmaliget felé.

évente legfeljebb egy fehér ember

A barátságtalan viselkedés nem jellemző az indonézekre, azon a környéken különösen furcsán hatott, mert ott évente legfeljebb egy fehér ember járt akkoriban, és az az egy

látványosság számba ment, mi viszont mindjárt négyen voltunk.

Négy karton cigit vettünk a kapitánynak, plusz még egyet magunknak az útra, egy kevésbé tüdőszagató márkából.

Három barátommal egy hete érkeztünk a trópusi paradicsomba, vagyis Taka Bonerate Nemzeti Park korallzátony alkotta szigetcsoportjára. Bonyolult és hosszadalmas volt idáig eljutni. Az utolsó szakaszt egy lomha teknő fedélzetén tettük meg. Emlékszem, mennyire bosszantott a jármű lassú tempója. Nem tudtam, hogy a nagy hajótest azokon a vizeken milyen sok veszélytől óv.

A szerző fotója

A szigetcsoport maga volt a földi Paradicsom. Akkoriban már egész jól beszéltünk indonézül. A véletlen úgy hozta, hogy összehaverkódtunk a nemzeti park őreivel. Bejártunk velük sok lakott és lakatlan szigetet, búvárkódtunk az atollnál, megmutatták a nemzeti park korallrehabilitációs projektjét, és láttuk, amikor géppuskával felfegyverezve kaptak el egy orvhalász hajót.

Hogy miért akartuk otthagyni ezt a Paradicsomot? Fiatalok voltunk, és két pofára habzsoltuk a világ lenyűgöző sokféleségét.

Egy vasárnap elkezdtünk fuvar után érdeklődni, és megtudtuk, hogy másnap indul halszállító hajó közvetlenül Celebesz déli csücskére. Kimentünk a kikötőbe, hogy felkérezkedjünk. Akkor találkoztunk a kapitánnyal, és rögtön meg is alkudtunk vele fejenként egy karton cigarettában.

Másnap hajnali háromra mentünk a kikötőbe, nehogy otthagyanak minket. Felmásztunk a hajóra. A fedélzetről nézve még annál is rozogábbnak tűnt, mint a partról. Kicsi volt, 15-20 méter hosszú, 4-5 méter széles, és egy dízelmotor hajtotta. A

kapitányon kívül még három indonéz srác alkotta a legénységet. Ők is négyen, mi is négyen.

Odaadtuk a kapitánynak a cigit. Elvette, és intett, hogy helyezkedjünk el. Végül a szűkös belső tér hátsó fertályában tettük le magunkat a padlóra. Pontosabban a padló maradékára. Sok deszka ugyanis hiányzott, és lábunkat az alattunk lévő motortérbe kellett lógatnunk.

A legénységnek nem tudtunk bemutatkozni, mert folyamatosan fel-alá rohangáltak. Ázsiai szokás szerint vigyorogtunk hát a jó szándék és kölcsönös elfogadás jegyében.

– Mikor indulunk? – kérdezte egyikünk a kapitánytól, barátságosan, amolyan udvarias gesztusként.

A kapitány ránk függesztette tekintetét.

– Amint megjavítottuk a motort – felelte, és arcára erőltetett egy mosolyfélét.

– Ha netán tudunk valamiben segíteni...

– Nem tudtok!

Hangsúlyából megértettük: *eszetekbe ne jusson hozzányúlni valamihez!*

Hamarosan beindították a motort, ami irtózatos lármát csapott a békés trópusi sziget hajnali kikötőjében. Úgy kalapált és pöfögött, mint egy ócska traktor. A hajósok meglehetősen rutinnal harsogták túl. Helyi törzsi nyelven beszéltek egymással, amiből egy mukkot sem értettünk.

Türelmesen vártuk az indulást, már felkelt a nap, és még mindig a kikötőben rostokoltunk. Aztán egyszer csak nekiindultunk a nyílt víznek.

néhány könnyed mozdulattal

A láncdohányos kapitány kipöccintette aktuális cikkét az ablakon, és néhány könnyed mozdulattal kinavigálta a hajót a kikötőből. Utána magához rikkantotta egyik matrózát, átadta neki

a kormányt, és hátrajött hozzánk. Megpróbált annyira barátságos lenni, amennyire csak tudott. Cigarettaival kínált, ő is újra rágyújtott. A távolba mutatva és a motor hangját túlharsogva kérdezte.

– Látjátok azokat a hullámokat?

Úgy tűnt, viccet mesél majd, vigyorogva bólogattunk, hogy látjuk.

– Ott ér véget a korall – kiabálta.

– Aha, és?

Arcunkon idióta mosollyal vártuk a csattanót, és egyre kínosabb volt állni a kapitány szúrós tekintetét.

– Hát ott kezdődik az igazi óceán.

Délkelet-Ázsia olykor infantilis humorához edződünk már, ezért udvariasan nevetgélünk, ha ott kezdődik, hát ott kezdődik. De a kapitány arcán látszott, hogy valami nem stimmel.

Alex Popescu fotója

Megvonta vállát, és visszament a kormánykerékhez. Az arrébb taszított matróz a hajó orrában ült le, menetiránnyal szemben. Egyenes háttal, mozdulatlanul nézte a tengert, mintha ember nagyságú Buddha szobor lenne, ami a legváratlanabb pillanatban megelevenedhet. Ő hirtelen hátrafordult, és üvöltözve, széles karlejtésekkel igyekezett valamit a kapitány tudtára adni. Talán zátonyra, örvényre vagy cápákra figyelmeztette. Kinéztem a kerek ablakon, és láttam, hogyan távolodunk a helytől, ami otthonommá válhatott volna, ha kicsivel idősebb és nyugodtabb vagyok.

Nagy gyakorlatom van, hogy lehetetlen helyeken viszonylag kényelmesen elhelyezkedjek, sőt el is aludjak. De itt kevésbé kényelmetlen pózt sem találtam. A lábunk alatt dohogó motor nem sok mozgásteret hagyott. Szörnyű lármával működött, zabálta a gázolajat, egyre nagyobb hőséget és bűzt csinált. Hasogatott a fejem, úgy éreztem, szűkül a hajó utastere.

Kimentem a zajos, tüzes búzból. Pontosabban négykézláb másztam a foghíjas deszkán. Szinte megváltás volt kilépni a fedélzetre és belélegezni az óceán friss levegőjét. Jó volt a trópusi nap tűző forróságát elviselhetővé tévő szél, és milyen jó volt vízbe mártani a pólómat, fejem fölött kicsavarni, majd vizesen felvenni.

mintha megbolondult volna

Közeledtünk a korall széléhez, ahhoz a hullámveréshez, amire a kapitány figyelmeztetett. Nem látszott veszélyesnek, de amikor odaértünk,

mintha megbolondult volna a hajó. A víz kénye kedve szerint dobálta. A kapitány káromkodva pörgette a kormányt, olykor ellenkormányozva, olykor engedve a víz akaratának. Mint valami tengeri rodeós.

Teljes erőből kapaszkodtunk, egyértelmű volt: ha itt valaki vízbe esik, menthetetlen, de aki segíteni próbál, az is odavész.

Hatalmas hullám közeledett felénk, biztos voltam benne, hogy a kis hajó nem bírja ki, felborulunk. Kibírta, de rögtön érkezett egy még nagyobb hullám, mintha a természet erői licitáltak volna, melyiküké lesz a hajó és vele mi.

A szerző fotója

Aztán a hányódás egyszeriben abbamaradt, a hullámok elcsitultak. Mindenki fellélegzett és csendben hálát adott saját istenének.

A kapitány kinyitotta feje fölött a napfényablakot, kimászott, kiült a tetőre. Csak lábát lógatta a fülkébe, töretlenül dohányzott, és lábujjával kormányozta a hajót.

Az egyik matróz még nagyon fiatal volt, csillogó szeméből jóindulat áradt, elütött mogorva társaitól. Nyurga alakja fürgén siklott fel-alá a fedélzeten, miközben ügyes-bajos feladatokat látott el. Amikor a közelünkben kellett elhaladnia, szégyenlősen lesütötte tekintetét. Sikerült szóba elegyednünk vele. Mint kiderült, még csak tizennégy éves, de már két éve szolgált ezen a hajón, hogy eltartsa anyját és testvéreit.

pont mint egy nő

Nem tudtunk sokáig beszélgetni, mert a kapitány állandóan ugráltatta, de úgy félóránként el lehetett csípni néhány szóra. Ilyenkor megilletődve válaszolt a kérdéseinkre. Megtudtuk, hogy a tenger mindennap máshogyan viselkedik. Pont mint egy nő, mondta egyikünk, de a srác csak pislogott. Alig-alig találkozott lányokkal.

Elmondta, hogy egy bizonyos extrém prémium halat szállítanak a korallzátonyról Celebeszre, abból élnek. A rakomány egyenesen Szingapúr és Sanghaj legdrágább éttermeibe megy tovább, de ezzel a részével ők már nem foglalkoznak.

A hét hat napján, vagyis hétfőtől szombatig úton vannak, kis hajójukkal ingáznak Taka Bonerate és a dél-celebeszi Bira kikötője között. Egyik nap oda, másik nap vissza. Az út jó esetben 14–18 óráig tart, és mindannyian a kikötőben lehorgonyzott hajón alszanak.

– És vasárnap?

Örült a könnyű kérdésnek.

– Mindig van valami javítanivaló a hajón.

Megint mennie kellett. Vékony, mezítlábas teste úgy ugrabugrált, ahogyan a kapitány füttyült.

A szerző fotója

Az imént még hétágra sütő nap hirtelen felhők mögé bújt. Szemerkélni kezdett, aztán vadul esett. Amit addig nem áztattak el a befröccsenő hullámok, az most az esőtől lett csuromvizes.

Az Egyenlítő közelében még egyikünk sem élt át ilyen hideget. Az esőcseppek külön-külön is fájdalmat okoztak. Eljött a pillanat, amikor vonzó lehetőséggé vált a bűzös dízelmotor közelsége.

Bementünk. Néhány perc megkönnyebbülés után minden kezdődött előlről, újra ki kellett mennünk a fedélzetre. Aztán megint vissza, egész nap váltogattuk a helyünket. Néha magunk sem tudtuk, hol vagyunk, éppen mitől nem látunk az orrunk hegyéig sem, a füsttől és párától vagy az esőfüggönytől és a hajóra felcsapó hullámoktól.

Néztük a rendíthetetlen kapitány hátát. Olykor egy nagyobb hullám pofon vágta, kiverte szájából a cigarettát, de ő egy pillanattal később újat gyújtott magának. Alkonyodott, amikor hátrajött hozzánk.

– Ma nem túl jó az idő – mondta egykedvűen, mi meg bólogattunk –, tovább tart az út.

Készületlenül ért a vihar csitulása. Mintha elvágták volna. És valahol nagyon messze a sötétben felcsillantak Bira kikötőjének pislákoló fényei.

Újra reális esélye lett, hogy élhetünk. Fellélegeztünk, összeöleleztünk barátainkkal.

Mintha visszakézből jött volna, érkezett a rossz hír: elöl felnyílt egy csapóajtó, egy matróz dugta ki rajta a fejét, addig nem is igen láttuk. Mondott valamit a kapitánynak, aki erre leállította a motort. Húsz óra után csend lett.

nekiálltak buherálni

A matrózok feltépték a néhány maradék pallót, ami az utastér és a motor között még megvolt, és szerszámokkal megrakodva a meghajtás közelébe férkőztek. Ott nekiálltak buherálni. A fiatal matrózt

kérdeztük, mi történik.

– Hát léket kaptunk, ömlik be a víz.

Valóban, már süllyedtünk.

– Miért állítottátok le a motort? Itt akarjátok megvárni, hogy elsüllyedjünk?

A srác nem válaszolt, csak mászott le a motortérbe. Mi tanácstalanul hol feljűk pislogtunk, és néztük, hogyan ügyködnek, hol a part felé, amitől még messzire voltunk. Úszni mindannyian tudtunk, de számolni kellett a hullámveréssel, ami a legjobb úszót is víz alá húzhatja, sziklához csaphatja. A cápákról nem is beszélve.

Németh Balázs Mária fotója

Kinéztem egy tömzsi hungarocell dobozt, hogy abba kapaszkodva talán több eséllyel jutok partra. De akkor a motor nagyot pöffent, és a korlát fölött egy csövön át vastag vízszugárban ömlött a víz az óceánba. A hajósok némi buherálás után szivattyúvá alakították a motort.

Viszont a motor egyszerre csak egy funkciót tudott ellátni, vagyis a kapitány két lehetőség közül választhatott:

1. haladunk a part felé, de közben süllyedünk,
2. vagy nem süllyedünk, de nem is haladunk, mert szivattyúzunk.

Amíg szereltek, a motor egyik funkciót sem tudta betölteni. Aztán bizarr versenyfutás kezdődött: szivattyúzás, átszerelés, hajózás a part felé teljes gázzal, átszerelés, újabb szivattyúzás és így tovább. Ráadásul dízel-készletünk is fogytán volt. A motor bármelyik pillanatban leállhatott.

Ahogy közeledtünk a szárazföldhöz, a remény bizakodássá alakult, de egyikünk sem merte megkockáztatni, hogy idő előtt elkiabáljon valamit. A kapitány és legénysége végül kinavigálta a kis hajót a partra. Megmenekültünk.

halálfélelmünk volt

Elköszönéskor, immár szárazföldön, bevallottuk a fiatal matrónak, hogy halálfélelmünk volt.

– Igen, tudom, nincs is olyan út, amikor ne történne valami, és nekem mindennap halálfélelmem van.

Kivéve vasárnap – tette hozzá.

– De akkor miért csinálod?

– Szeretem – felelte –, meg utálom.

Mi is nevettünk, és már úgy tűnt, ez lesz a végszó. De valami még kikíváncozott belőle. Tekintetünkkel biztattuk, és ő végül csakugyan kibökte.

– Még csak két éve dolgozom itt. Nem csinálom ezt örökké, de most jól jövedelmez, sok pénzt adok haza anyámnak, a maradékot félreteszem, mert én nem iszom, nem kurvázom. Mire huszonöt leszek, elég pénzem lesz, és akkor veszek egy saját hajót, aminek én leszek a kapitánya.

felső kép | a szerző fotója

Kállay Kotász Zoltán

TOBOZOK

2018-05-15 | **VERS**

Sárba nyomódnak a lépteid alatt,
roppanás nélkül, hangtalan.
Nem jár erre senki.

Persze: madarak, sündisznó, róka...
Én nem járok erre soha,
tobozok nyomódnak sárba a lépteim alatt,
néha billegek,
ha egy-egy nagyobb
a súlyom alatt lassabban süllyed.
Nem jártam erre már ki-tudja-mióta,
füvek, bokrok, fák
átszőtték magukat, másképpen borulnak
árnyékaik fölé...
Túl rég jártam erre;
persze, álmomban gyakran, de hogyan
téveszthettem össze
álom-sétáimat a valóságosakkal?
Tudhattam volna: ami éveken át
változatlan marad: álomba lopta,
emlékezetbe dermesztette magát...
Lépteim alatt egyre mélyebbre nyomódnak,
talán ez az ára, rendje,
hogy újra erre járjak,
bizonytalan léptek, mérlegelés,
tovább?, meddig még?
Megérik, lehullik, elsüllyed hangtalan,
ne keress, nem találsz,
más idő, más termés fakad, suhog már,
ami régi, föld alatt,
hajlítsd félre az útból az ágakat,
s ha visszacsapódnak,
lépj egy nagyot. Nagyobbat, tovább.
Mélyen, alattad, tobozok alszanak.

fotó | Horgas Ádám

Handi Péter

MADÁRTÁVLAT

2018-05-07 | PRÓZA

Először csak félfüllel hallgatom a rádiót, amolyan szórakozott figyelemmel, aztán a hang felerősödik és – megtorpan. Ornitológus a vendég, és arról beszél, hogy az állatok – a madarak – hangja, azaz beszéde még a fajták között sem egyforma. Az

északi-sarki vagy délköri farkas üvöltése-vonítása értelmezhetetlen a sivatagi farkas számára, holott egyfajta családból származnak, bár az ember nem tud különbséget tenni a két vonítás között.

máshogyan fütyül

A madarak *beszéde*, azaz csicsergése, füttye ugyancsak *egyedi*, mégpedig tájak függvényeként. A dél-ausztráliai rigó máshogyan fütyül, mint a nyugat-ausztráliai, azaz a fütty bizonyos fokig „tájnyelvi”, egy-egy terület madárfészkeiben kialakult vibráció különbözik a más területen élő rigócsalád „stílusától”. Vagyis az „állatbeszédben” is ott a dialektus, az akcentus, akár a *szögedi* vagy a *tárjáni* kiejtésben.

A madarak „szókincse” – az ornitológus szerint – három csiripelt jelből áll:

„Veszély közelít”, „*Itt van ennivaló*” és „*Készen állok a párzásra*”. Elgondolkodtató, hogy ez a három rövid madárfütyty elegendő információt tartalmaz a fajfenntartáshoz, de vajon a fütytyjelek dialektus-különbsége nem okoz-e némi zavart is a fajfenntartásban?

Fajtánk fennmaradását is ez a három jel határozta meg. Ezt a tapasztalat-közlést – mondjuk úgy – *figyelembe véve* sikerült továbblépni az evolúció létráján. Más kérdés, hogy a madaraknak ez miért nem sikerült.

helen@littletorpe, flickr.com

Már napok óta amúgy is fel-felvillan bennem egy történet a *szula* nevű madárfaj egyik tagjáról. Ez a madárfajta az Új-Zéland körüli tenger mentén is honos, nagy, fehér tollazatú állat, sárga fejrésszel és csőrrel. Az új-zélandi állat- és természetvédők – állami szerv – öt évvel ezelőtt elhatározták, hogy egy lakatlan és kopár szigetekcskére, Mana Islandra szulákat telepítenek, így gazdagítva a sziget madárvilágát. Szulahangokat, hívó jeleket sugárzó hangszórókat helyeztek el a sziget különböző helyein, valamint néhány sziklából faragott és élethűre festett szula madárszobrot, hogy a jövevényeknek otthonos legyen a helyszín. A madarak szórványszerűen megjelentek a szigeten, körbepülgették a faragványokat, de végül elszálltak, és nem telepedtek meg.

Kivéve egy hím szulát.

hűségesen őrizte

Ez a madár – a szigetet felügyelők Nigelnek nevezték el – többször is körülrepdeste az egyik madárszobrot, elrepült, de minduntalan visszatért a kő-szulához, végül lefészkelte előtte, és úgyszólván el nem mozdult mellőle, mintha vigyázna rá. Csakhamar megkezdte a fajta szokásos udvarlási billegetéseit, a nőtény-szulák számára általában ellenállhatatlan lejtéseket, szárny és tollazat táncot, apró csörrentéseket. A kőmadár persze meg sem mozdult, *hidegen hagyta* a közeledés. Nigel azonban nem adta fel; heteken, majd hónapokon át hűségesen őrizte, becézte, mozdulataival ajnározta a kiválasztottat. Teltek a hónapok, aztán az évek. Nigel nem tágított közömbös, szeretett *társa* mellől. Állhatatosan igyekezett szóra bírni, felkelteni érdeklődését – élni vele. A távcsővel figyelő természetvédőket meghatotta a jelenség romantikája és rejtélye. A madár *magánya*, a viszonzatlan szerelem *fájdalma*.

John Johnston, flickr.com

Öt évvel az első szerelmi tánc után véget ért Nigel és a kőmenyasszony egyoldalú kapcsolata. A madarat halva találták kőpárja lábánál. Nem tudható, hogy a szulák természetes élettartamának végére ért, vagy végül is *a szíve szakadt meg*.

felső kép | Tony Armstrong, flickr.com

Horgas Béla

JUDITRÓL: MIELŐTT MEGSZÜLETETT

[HAGYATÉKBAN TALÁLT VERS]

2018-05-22 | **VERS**

Almának gondolom,
jár bordás csolnakon,
álmodik almavirágot,
este lepke-lángok,

bölcső-kezek,
elringatják a morgós tengerek,
hullámok hátán aztán átlebeg,
szunnyad pincemélyben,
idegen árnyak tenyerében,
zöld almák megborzonganak,
padlásablakban nyugszanak,
holdsugárban fáznak,
körül tündérek járnak,
alma zúg, zizeg a szalma-alom,
két part közén malom,
félig a vízben-szélben,
félig a lombok felhőjében,
magház-íz, piros héj,
ő lesz az, ő lesz, ő,
reggeltől estig mondogatom.

kép | Horgas Péter

Jónás Tamás

CSALÓDÁS

2018-05-28 | **VERS**

Kedves Uram, tudom,
azt ígértem önnek,
ajtót nyitok majd, ha
jó időben csönget.

Hallottam, hogy csenget,
nem nyitottam mégsem.
Rossz ajtó előtt állt,
nem ez a mentségem.

Nem lett volna szabad
várnia, hogy szóljak.
Tudni kell a kulcsát
résre zárt ajtónak.

Lovak nagy szemére
ébredtem fel másnap.
Szagolgattak, mint a
levegőt a tárgyak.

kép | Andrea Kirkby, flickr.com

Czilczer Olga

LEVÉL

2018-05-11 | **VERS**

Ha verset nem írnék egy levelet
nem tudom hogy hová s azt sem kinek
hogy kezdeném és magáznám-e őt
vagy pertu hívnám régtől ismerőst

hívnam ne késsen készül már a bál
a sarkon egy juhar magában áll
estélyiben az este képei
felhőt a fergeteg felkérheti

egy keringőre tangóra vagy másra
jambus jambusát az sem baj ha sánta
múzsza kháriszal táncban fény homály

vagy higgye hogy mindezt csak kitaláltam
sor sort követ egy telő holdszobában
s betű betűre dől és áll a bál

kép | shutterstock.com

Kovács Asztrik

KÉT ÖREG A RÓZSALUGASOKNÁL

2018-05-04 |

Két szürke zakós öregember sétált a Margitszigeten, a rózsalugasoknál. Május volt, a nyugdíjasok reggeli sétájukat tették. Egyszer csak szembe kerültek, nézték egymást, az egyik hunyorgott, felmérte a másikat, és huncut mosollyal megkérdezte:

– Nem ismerjük egymást valahonnan?

– Én is ezen töröm a fejem.

- Nem találkoztunk valahol régebben?
- De igen, lehetséges. Hol dolgozott?
- Én kérem, tanár voltam.
- Milyen idős?
- 82.
- Akkor engem nem taníthatott. Hol volt tanár?
- Először Pécsen, aztán Nagykanizsán. '60-ban kerültem Budapestre.
- Gimnáziumban tanított?
- Igen, matematikát.
- Nem. Nem innen lesz ismerős.
- Á, megvan! Talán zuglói?
- Nem, lipótvárosi vagyok.
- Hát innen se. A fene egye meg, csak nem jut az eszembe. Nem orvos véletlenül?
- De igen, az voltam, 40 éven keresztül, a Szent János kórházban.
- Hát persze! Már a hangján is hallani. Nem maga miatt született halva a fiam 1964-ben?
- Nem, én baleseti sebész voltam.
- Sajnos, akkor ez sem.

Howard County Library System, flickr.com

- De várjon csak! '68-ban elszerettem egy asszonyt, akinek megromlott a házassága. Esetleg maga a felszarvazott férj?
- Nem, sajnos, mi együtt maradtunk a feleségemmel. Magányosan, egyedül, de szép házasságban.
- Hát a fene egye meg, sehogy nem jut az eszembe.... de várjon. Hát persze! Ez a férjes asszony aztán engem elhagyott, disszidált egy gazdagabbal, 1970-ben. Ekkor autó elé ugrottam az országúton. Nem ütött el valakit akkortájt?
- Nem, soha nem volt jogosítványom, de hohó, megvan! Hát most mondta, hogy baleseti sebész. Egyszer bevittem az asszonyt, mert úgy elvertem. Mikor is volt. '74-75. A kutya se emlékszik. Azt mondtuk, hogy leesett a lépcsőn, de azért maga tudta, hogy semmi ilyen nem történt. És olyan hálásak voltunk, hogy nem tett jelentést!

- Nem, az nem lehet, akkor éppen külföldi tanulmányúton voltam a Szovjetunióban.
- Akkor maga párthű volt!
- Igen, az voltam!
- Vagyis maga jelentett fel engem '56 után, amiért internáltak.
- Lehetséges, bár akkor még nem érdekelt a politika.
- Akkor ötletem sincs, uram.
- Sajnos, nekem sincs. Ha csak nem innen, a rózsák mellől, a reggeli sétáknál.
- No igen, az meg lehet.

Pár pillanatig még méregették egymást szótlanul, mosolyogva.

- Ha eszébe jut valamikor, itt a lugasoknál megtalálja!

Kezet fogtak és mentek tovább, egyedül.

felső kép | Cam Miller, flickr.com

Péter János

VERÉB

2018-05-14 | NOVELLA

Dobtam a perecből a verebeknek, rárepültek, tülekedtek, feledtek mindent, hogy párosodni kellene, hogy az autó elüthet, hazafelé elkaphat a bagoly, a macska. Itt és most az a darab perec. Kétszer akkora, mint a fejük. Az agyam többet nyom, mint az egész perec, hát még az a darab, amit dobok nekik, mégis kikapcsolt, rutinosan vettem perecet meg kakaót a Móriczon, mikor átszálltam a hetesre. Ahogy nyúltam a tejes pultba, bevillant, hogy elég lesz egy zacskó kakaó és egy perec. Még sok is.

nincs ivari szegregáció

A Rudas elé ültem a lépcsőre, közös szerelmünk volt a Rudas, de külön-külön űztük, a koedukált napokat nem szerettük, én szerdánként jártam, havi kétszer-háromszor, ő havi egyszer, kedden, amikor csak nők mehetnek be. A hétvégét kihagytuk, ott nincs ivari szegregáció, az fürdőruhás, pancsolós, zajos, vízbensmárolós, ahogy két veréb épp párosodik az egyik alsó lépcsőn, egy kisebb hullám is elvinné őket, sebtében csinálják, félig a levegőben figuráznak. Látják a többiek, de nem gond, sőt, nekik több perec marad.

Peter Miller, flickr.com

Sok lesz ennyi perec. Nem megyek a Rudasba. Bent szoktam elmajszolni a felét. Az a kettőnek a negyede, az egynek a fele. Most egy van. A verebekkel osztom meg. Pofátlanok, ha nem dobok, és mozdulatlan vagyok, a kezemből kiennék. Ahogy a szerzetes, aki a kerengőben olvasná a breviáriumot, de egy madárka mindig rászáll a könyvre, ő meg elhessegeti, *hesspicsába, kismadár. Hesspicsába, kismadár.* Arra jön a

gvárdián, és meginti, *nem jól mondod, testvérem az Úrban! Nem köll ilyen csúnyán beszélni. Elég, ha azt mondod, hess, hess, jó Isten kis madárkája! A kismadár úgyis elrepül a picsába.* Ha mondanám, elrepülnének.

*Jött az erdő, nekivágtam,
a bozótban őzet láttam.
Kergettem, ott maradt,
cirógattam, elszaladt.*

El, a picsába, jó Isten kis madárkája.

Gyanakvó egy állat a veréb. A kanveréb. Tudja, hogy amíg gyűjtögeti a közös fészeknek valót, megdughatják a nejét. Olyanok dugják meg, akik nem akarnak fészket építeni, kukacot hordani a fiókáknak kilószám, bűdös nekik, csak a dugás. A kanveréb, ha gyanút fog, a csőrével ütögeti a nőstény kloákáját, amíg az idegen sperma ki nem hullik. Vajon mit számít neki, hogy megdugták a nejét, vagy hogy nem a saját utódját fogja nevelni? A nászágy sértetlensége a fontosabb, melyre a tehénszemű Héra sem esküdnekt vaktába-hiába, vagy a többgenerációs részvétel az evolúciós küzdelemben? Ha elég hülye a veréb, nem tudja, hogy van múlt, így nem is akarja megváltoztatni. Kinga nem volt hülye, egyáltalán nem, bár a racionális lények halmazán nem volt értelmezhető. Mint aki egy mesekönyv lapjai közül esett ki, és szép lassan megéri – ha megéri –, hogy ez a világ más, mint amit eddig megszokott. Szeretett olyasmiket kérni, hogy a kedvéért osszak nullával, vagy változtassam meg a múltat, hiszen klasszika-filológusként kezdtem valamikor, tudom, mi fán terem a múlt idejű felszólítás, mégsem ebbe az étterembe *jöttünk légyen*, ahol rossz a kaja, vagy mégsem *eső esett légyen*, amikor kirándulni mentünk, és közben úgy nézett rám, mint egy istenre – a barátságosabbakra –, és látszott rajta, hogy elhiszi, én meg tudom csinálni. Egy ideje már nem hitte. Hess, hess, jó Isten kis madárkája.

Lara Eakins, flickr.com

Ha nagyon okos a veréb, nemcsak azt tudja, hogy van múlt, de azt is, hogy nem lehet megváltoztatni. Fantázia, agyalás, csak a középokos – vagy középhülye – verebektől várható, akik tudják, hogy van múlt, de úgy vélik, tudnak rajta változtatni. Ülök itt a lépcsőn, és azon agyalok, mi volt jó és mi volt rossz, ebből miről tehettem, mintha számítana bármit is, mintha nem lenne már tök mindegy. A veréb a jövőt félti, az utódlást, a saját génjeit, és a múltat akarja megváltoztatni. Hogy a nejét meg-ne-kúrták-légyen. Hogy a házasságunk tönkre-ne-ment-légyen. Hogy egymástól legalább szépen-elköszöntünk-légyen.

Ha bagoly eszi meg a verebet, egy része bagoly lesz, egy része bélsárként ürül ki, egy részéből köpet lesz, bevonva tollal, puha kis egerek, pockok szőrével, amivel például fészket bélel a kanveréb. Végül is oda kerül a veréb, ahol jól érezte magát egykor: szőr és toll közé, puha fészekbe. Utolsó repülése vertikális, mikor a bagoly kiöklendi. Az ember se nagyon vágyik többre, olyan helyen nyugodjon, amelyet földi életében is

szeretett. Ha a pompát, akkor hatalmas márvány kriptában, arany betűkkel hirdette szomorú végét, ha természetvédő volt, biournában, egy kiválasztott fa magjával, ami kinő majd belőle.

ugyanabba a szarba

Az ember nem lép kétszer ugyanabba a szarba, mondta, mikor újra akartam kezdeni, ígérve, hogy Vera ennyi volt. De még meggondolja, hátha mégis lép. Csak menjek el valahova egy hétre, ne szóljunk

egymáshoz, higgadjunk le. Nem ígér semmit, illetve annyit biztosan, hogy ha most nem tűnök el, szétveri a fejem. Sem ugyanabba a szarba, sem folyóba. Sőt, nem is lép. Az időillúzió okozza, hogy vélünk múltat, jelent, jövőt, holott egy hatalmas, álló világmindenség parányi részét mászkáljuk össze életünk során, egyetlen pillanatban kinyomtatott képregényt lapozgatunk, és azt hisszük, elég akarással változhat a vége. Ha középhülye verebek vagyunk, az elejéről is ezt hisszük.

Susanne Nilsson, flickr.com

Ha nem egy hullám viszi el a két toszóverebet, akkor délután a macska, ha nem délután a macska, akkor este a bagoly, ha őket nem, majd az utódaikat, egy este föltehetik a kérdést, de a vége az lesz, hogy leszárad. A fűszál, a veréb, a fészke, a faja, a bolygója. Egyszer itt ültünk Kingával, peracet dobott közénk, az egyik fürgén elrepült vele, egyenesen egy autónak, pillanat alatt vége volt, nem szenvedett semmit, némi vér és toll került az útra, két perc múlva jótékonyan belegyógyult az úttestbe, tartozott egy kakassal Aszklépiosznak, a többiek meg jöttek a perecért, semmi gond, eggyel kevesebben vagyunk, semmi gond, egyikünk kicsekkolt. Megdugta a nejem, semmi gond, kiszedtem a magot a kloákájából, semmi gond, épp jött a kocsi, semmi gond, beleolvadt az aszfaltba. Egy kakassal tartozom? Kettővel? Vagy estére legyen három? Kinga anyja is necces, talán egyszerűbb lenne vidékről kakast rendelni. Gyertek, gyertek jó Isten kis kakasai.

középhülye veréb

Befejezi lassan a tekerést a két veréb. Visszarepülnek a többi közé, kajálni. Mintha mi sem történt volna. Mikor Verával visszamentünk a buli közepére, erőltettük a pókerarcot, a többiek is úgy csináltak, mintha természetes lett volna, hogy a kispőnök eltűnik a gyakornok csajjal fél órára, majd kissé fáradtan visszatérnek. Jutott ennivaló mindenkinek, talán perec is volt. Aztán valaki mégis felnyomott Kingánál. Pedig nem akartuk tovább csinálni Verával, olyan volt már, mikor túlzabálod magad gumicukorból. A zacskó nyitva, van még rengeteg, de már nem esik jól. Érdekes, a veréb nem eszik többet, mint kellene. Hogy többet dug-e? Attól függ, merről nézzük. Kinga felől nézve eggyel több volt. Pedig tényleg csak ez az egy alkalom volt Verával, hosszú flörtölés meg évődés után. Ha nincs az a céges buli, nincs annyi Tequila. Ha lenne múlt idejű felszólítás. Középhülye veréb vagyok.

Jön egy uszály, Surányban is nézegettem őket. Holnap kellene csak visszajönnöm, egy hétre dobta rám Lili a nyaralóját, hogy szedjem rendbe magam. Csak annyit kért, hogy eszembe ne jusson Verát odavinni. Kinga is tudta, hogy odamegyek, hogy átgondoljak mindent – Lilivel barátnők voltak. Nem akartam vinni Verát, nem is vittem. A *Halál Velencébe*t vittem, szakításkor azt szoktam olvasni. Meg nagyregényeket. Meg a laptomomat, teli sorozattal. És a futócipőt, ki akartam

gyógyulni Verából. Hogy vissza tudok-e menni Kingához, vissza akarok-e, ő akarja-e, azt még nem tudtam. Nagyon szólt, mikor elért hozzá a hír, és nem tudom, hogy honnan – annyira váratlanul mondta a szemembe, hogy nem tudtam letagadni. *Legalább őszinte vagy, mondta, de ez kevés.* Akkor már két hónapja semmi szex, külön aludtunk, vergődtünk.

Doug Greenberg, flickr.com

Surányban tizenegyig, délig aludtam. Aztán ebéd, aztán olvasás. Délután egy nagy futás, monoton endorfin termelés, annak tudata, hogy fasza gyerek vagyok, meg fogom oldani, helyre hozom. Futás után uszálynézés. Még gimis koromban szoktam rá, egy-egy szakítás után. Nézed, ahogy lassan, hangtalanul beúszik az uszály a látómeződbe, egyszer csak szinte teljesen kitölti, nincs túlsó part, nincs semmi más, csak az a lomha, nagy vas Leviatán. Ott, ahol addig semmi nem volt. Ha lefekvés előtt a képernyővédő fényképeken háromszor egymás után ott volt Vera, mehettem aludni. Később öt kellett. Aztán kiúszik az uszály, és minden úgy lehet, ahogy addig

volt. Illetve majdnem. Mert a hangját még hallod. Ha becsukod a szemed, még látod. Ha más nőt látsz, ahogy a kávéskanálról nyalogatja a tejhabot, még eszedbe jut. Mikor rájössz, hogy még nem minden képet töröltél a gépedről. Mikor véletlenül youtube-on megnézed a gimis szalagavatóját, hogy már akkor is zabálnivaló volt.

másnak se jobb

Ez az uszály szépen kiúszott, talán a Duna-deltáig ment. Pelikán elvtárs felesége egy román uszályossal szökött meg – Pelikán elvtárs járt jól. Egy ilyen uszály rengeteg mindent elvisz, az árun kívül csempészárut,

fertőzéseket, kártevőket, ha gabonát szállít, jó eséllyel verebeket is. Én itt maradok. Lili jött értem Surányba, hogy mennem kell. Pedig még volt hátra három nap. A telefonomat kikapcsoltam, netre nem mentem föl, a cégnél megértették, hogy ez most ilyen szabi. Valószínűleg az is megértette, aki felnyomott. Volt még hátra három nap, és maradt még vagy kétszáz oldal az *Ördögökből*. Szeretem az oroszokat: megmutatják, hogy másnak se jobb. És akkor a nagy orosz írók még nem is sejtették, hogy mit úsznak meg a huszadik századból. Az *Ördögökkel* ellentétben Kingából alig maradt valami. Lili szinte el se tudta mondani, sírt, vezetni is alig bírta a surányi házikóig. Figyelmetlenül lelépett a járdáról, egyenesen egy teherautó elé, pillanat alatt vége volt, nem szenvedett semmit, jó eséllyel nem is érzett semmit, csak szóltak neki, hogy tartozik egy kakassal Aszklépiosznak. Majd megadom én. Lehet, hogy rám gondolt, mikor elütötték? Lehet. Meg az is lehet, hogy nem.

Novák tanár úr félt, pedig azok a szegény verebek, amelyeket az üvegbura alá tett, s aztán kiszivattyúzta a levegőt, egyet-kettőt pihegtek, kítátották csőrüket, szemükre borult a jeges hártya. Novák tanár úrnak is, Kingának is hamarabb vége volt, pihegni se kellett. Kosztolányi, Dosztojevszkij, Tolsztoj az évezred salakját megúszták. Kinga mit úszott meg? Hogy én mit nem, azt hittem, tudom, amíg meg nem kaptam a hivatalos halottkémi jelentést. Benne egy apróság. Alig egy centis. Egy kb. hathetes magzat. Jó két hónapja nem voltunk együtt.

Taro Taylor, flickr.com

Ugyanaz volt, aki felnyomott? És még Kinga volt felháborodva? Hova temessem majd? Ha csak őt kéne, még könnyebb lenne. De vigyek majd más gyerekének a sírjára virágot? Nézegessem, ki visz még, melyik kolléga vagy barát? Vagy futó kaland volt, talán ő sem tudta, hogy terhes. Vagy hogy kitől. Én rendelkezhetek a temetéséről, az anyjától, szegénytől nem lehet várni, enélkül is Xanaxon élt, meg azon, amit ráivott. Nálam a halottkém jelentése, de, ha kéri, neki is kiadják. Nem fogja kérni, a lakását nem tudja elhagyni. Nekem kell eltemetni, a lovas Hektórt is eltemették végül. A szerencsétlen vénasszonynak nem kell semmit megtudnia, elég neki, hogy a lánya meghalt.

ha tudnám, ki az apja

Újabb uszály jön. A verebek most az egész peracet megkapták. A kakaó az enyém. Egyedül a verebekben bízom. Meg Liliben. Ők lehetnek itt, mikor eltemetem Kingát és a gyerekét. Kis fatutajra teszem a hamvaikat, kartonurnába, az az elején még tart, aztán átázik. Nem lehet olyat kérni, hogy a halott magzatot vegyék ki belőle. Ha tudnám, ki az apja, lehet, felajánlanám neki. Meg az is lehet, hogy nem. A fatutajra perecdarabokat

szórok, dobok utána a vízbe is, röpkülnek majd a verebek, ők lesznek a gyászmenet. Ha kitartana a percc, a Duna-deltáig elmehetnének. Pedig az ott már nem ugyanaz a folyó. Többé már itt sem az.

kép | USFWS Mountain-Prairie, flickr.com

Inczédy Tamás

AZ UTOLSÓ TÜKÖR

2018-05-30 | NOVELLA

A tükrös ember még annyi év után sem tudott hozzászokni, hogy bár mindenki személyesen ismeri, az utcán senkinek nem akaródzik észrevenni őt. Aznap viszont kivételesen jó oka volt, hogy ne bánkódjon amiért levegőnek nézik.

A címhez érve épp csak a rend kedvéért nyomta meg a csengőt, tudta jól, hogy bizonyára itt is ki van kötve áramspórolás végett. A csengő tényleg nem szólt. Bekopogott hát, és várt, de válasz nem érkezett. Akkor vett egy nagy lélegzetet, és teli

tüdőből bekiáltott.

– Jó napot, a tükröt jöttem széttörni!

Egy öreg néni nyitott ajtót.

– Jaj, nem kell úgy kiabálni, itt vártam magát az ajtónál a sámlin üldögélve, csak kicsit elbóbiskoltam.

– Nem tetszett tudni aludni az éjjel az izgalomtól?

– Honnan tudja?

– Gyakran megesik ez a kuncsaftjaimmal.

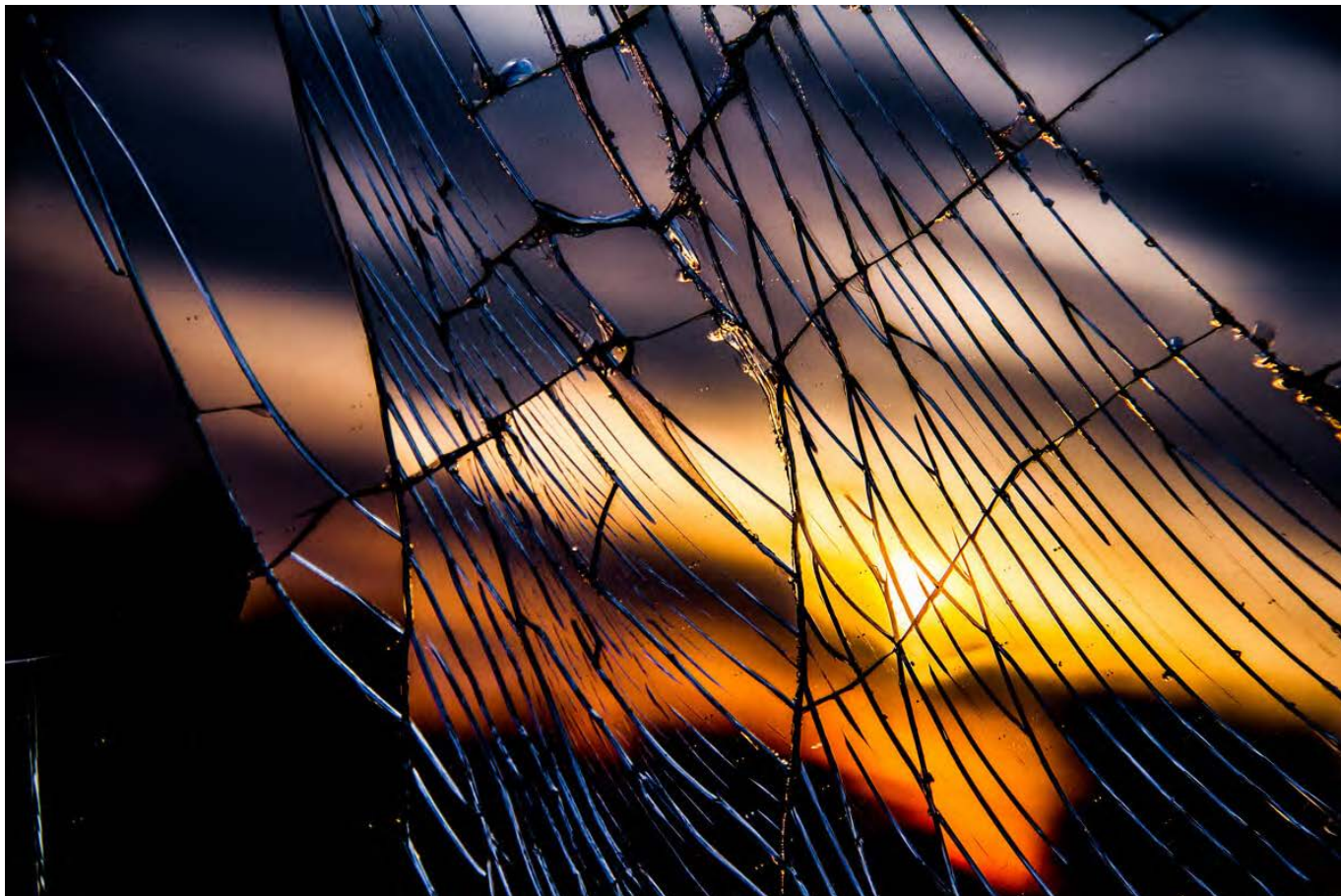
– Jöjjön be. Kér előtte egy pótkávét?

– Általában nem szoktam, de ma van az utolsó munkanapom, hát elfogadom a legeslegutolsó kuncsafttól.

– Nem mondja?! Én volnék az utolsó?

– Így igaz. Az egész országban.

– De tudja, én nem kollaborálok, hanem emiatt a szemölcs miatt, nézze csak milyen gusztustalan, hát emiatt nem tudok tükörbe nézni.

Max Goldberg, flickr.com

A tükrös ember legyintett.

– Mind ilyeneket mondanak. Fölösleges mentetegetőzni.

– Aztán holnaptól mihez kezd majd?

– Hát emigrálok.

– Nem mondja?! De hát hová menne innen?

– Svájcba.

– Az szép lehet, csakhogy ott nagyon sok az emberevő.

– Honnan veszi ezt?

– Bement a tévé.

A tükrös ember legyintett.

– Én úgy értesültem egy kint élő ismerősömtől, hogy pompás hely, és jól megy a tükröbiznisz is. Mármint a hagyományos, nem ez az unortodox, ami mifelénk. Tudja, nekem már évekkel ez előtt elegendő volt ebből a törés-zúzásból. De kitartottam, amíg csak lehetett, mert szeretem a hazámat. Na, de mindegy, holnap elmegyek, és már csak építeni fogok, úgy mint régen, a szakma igazi szabályai szerint.

Lefőtt a pótkávé. Az öregasszony kitöltötte, a tükrös ember meg szürcsölve iszogatni kezdte.

– Aztán nem fél odamenni? Amennyi tükröt maga széttört, szörnyű balszerencséje lehet.

– Nem hiszek a balszerencsében – felelte a tükrös ember legyintve, mire a néni keresztet vetett.

– Nagyon különös ember maga, folyton csak legyintget mindenre.

– Viszonyítás kérdése. Emlékszik még maga, hogy mi az a kórház?

– Igen.

– Na, hát képzelje, Svájcban a mai napig vannak kórházak.

Az öregasszony legyintett, látszott rajta, hogy hiszi is, meg nem is.

– Na, de mindegy is – mondta a tükrös ember – essünk túl rajta. Mutassa, hol van.

– A nagyszobában. Jöjjön.

A tükör egy egész falat betérítő igazi mestermű volt. A tükrös ember szeméből ki is csordult egy könnycsepp, amikor a kalapácsot belevágta a közepébe.

felső kép | darkwood67, flickr.com

Kovács Gábor

AZ ÍRÁSTUDÓ ÉS A HATALOM: ÉRTELMISÉGI SZEREP-VÍZIÓK NÉMETH LÁSZLÓNÁL ÉS BIBÓ ISTVÁNNÁL

2018-05-10 | ESSZÉ

I. Előjáték: a két világháború közötti évtizedek világa. A válságtudat mint korérzés: az értelmiségi elit motívuma a történetfilozófiában és a korabeli tömegkultúrában

Németh László és Bibó István életpályája többször is keresztezi egymást. Viszonyuk a harmincas években még egyoldalú, a közöttük lévő évtizednyi korkülönbség miatt is. Németh már ismert író, a népi mozgalom fontos szereplője, amikor Bibó egyetemista és pályakezdő, akinek intellektuális szocializációjában fontos a *Tanu*, s az általa közvetített kultúrkritika. Első találkozásukra 1939-ben kerül sor; a háború után, az 1945–48 közötti években, a Sárközi Márta szerkesztette második *Válasznak* aztán mindketten alapszerzői. Ez kapcsolatuk elmélyülését is magával hozza; baráti viszonyba kerülnek, ami Németh László haláláig kitart. Az 1960-as években – levelezésük tanulsága szerint – összejárnak; a szilvesztereket rendszeresen együtt töltik abban a baráti társaságban, amelynek Illyés Gyula és Borsos Miklós is a tagjai. 1961-ben, amikor Bibó börtönben van, Németh László levélben fordul Kádárhoz szabadon bocsájtása érdekében – sikertelenül.[1] Rendszeresen tiszteletjegyet küld a Bibó-családnak. Bibó figyelemmel kíséri drámaírói munkásságát: ennek bizonyítéka a *VII. Gergely* című történelmi drámáról írott elemző miniesszéje, amelyben egyébként kritizálja a pápáról festett Németh-képet.[2]

harmadikutas minőségiszocializmus

Bibó nemcsak 1945–1948 közötti írásaiban védi Némethet – mindenekelőtt az 1939-es *Kisebbségben* kifejtett nézetei miatt – ért politikai támadásokkal szemben,

hanem a hetvenes években adott életútinterjúban is érzékelteti, hogy a Németh-féle harmadikutas minőségiszocializmus és a Kert-Magyarország-konceptió komoly hatást gyakorolt rá.

A írástudó terminus erősen felülstilizálja, megemeli annak a társadalmi rétegnek – vagyis az értelmiségnek – a szerepét, amelyre utal. A magyar olvasónak Julien Benda híres könyvét – és Babits arról szóló, nem kevésbé híres tanulmányát – *Az írástudók árulását* idézi. Az írástudó a francia *clercu*gancsak Babits általi magyarítása.[3] Benda számára az az ember, aki szellemi dolgokkal foglalkozik, s aki ezt hivatásként – az

isteni elhívás értelmében – morális kötelezettségként éli meg. A Benda-féle cleric a középkori keresztény *clericusegyenes* ági leszármazottja, a társadalom élő lelkiismerete, „aki az embereket transzcendens nyelven szólítja meg.”; s az aktuális, pillanatnyi érdekeken és konstellációkon túlnyúló transzcendens értékek legfőbb letéteményese. Benda Ortega y Gasset – akinek Magyarországon Németh László az egyik legfőbb népszerűsítője – nem kevésbé híres könyvének, *A tömegek lázadásának* fő motívumát, a tömeg és elit szembenállását idézve definiálja az írástudót: „(...) az embereknek ama rendjéről óhajtok itt beszélni, amelyet az írástudók rendjének neveznék, e névvel illetvén mindazokat, akik lényegileg nem praktikus célokat követnek, hanem örömeiket a művészet, a tudomány gyakorlásában, vagyis a metafizikai elmélkedésben lelik; vagyis, röviden bizonyos nem-anyagi javak birtoklásában, mondván: ‘Az én királyságom nem erről a világról való’. És valóban, több mint kétezer esztendő óta egészen a legutóbbi időig egy hosszú és szakadatlan processziót látok vonulni a történelmen át: bölcselők, papok, íróemberek, művészek, tudósok végeláthatatlan menetét, amelynek vonulása határozott ellenállás a sokaság realizmusával szemben.”[4]

Franz Wilhelm Seiwert: Munkások, pinterest.com

Az írástudóknak mindenekelőtt a modern nemzet fölemelkedése után föllángoló tömegszünetekkel kell szembeszállniuk; árulásuk behódolás ezeknek a szüneteknek: mérséklés és csendesítés helyett szítás. A társadalmi integrációt biztosító értékek kvázi-papi testületeként elgondolt Benda-féle írástudó réteg erősen emlékeztet Hermann Hesse 1943-as, a két világháború közötti válságos évtizedekre és az újabb világháborúra rezonáló könyvének, *Az üveggyöngyjáték* értelmiségi mandarin elitjére, anti-politikus, ugyanakkor társadalomirányító rendjére.

szellemtelen praktícizmus

A korabeli kultúrkritika bűvópatak-szerű vándormotívumáról van szó, amely – esetenként eltérő hangszerelésben – újra és újra felbukkan. Hesse üveggyöngyjátéka

a magaskultúra sűrítmánya: egyfajta kód vagy algoritmus; nem elvont tudás és halott betű, hanem a hétköznapi gyakorlat. Az üveggyöngyjáték a valóságot átjáró szellem metaforája, a darabokra tört modern világ re-integrációja, értékek és valóság egymásra találása. A regény bevezető fejezetéből megtudjuk, hogy fiktív jövőbeli valóságban járunk, a 20. századi tárcairodalom korát követő századokban. Az üveggyöngyjáték a lehetséges legelvontabb szellemi elfoglaltságból, a zeneelméletből és a matematikából fejlődik ki, a valóságos modernitás lapos és szellemtelen praktícizmusának és hatékonyság-kultuszának ellenpontjaként:

„Az üveggyöngyjáték tehát: játék kultúránk minden tartalmával és értékével; úgy játszik velük, ahogy, mondjuk, a művészetek virágkoraiban egy festő játszadozhatott palettája színeivel. Amit az emberiség megismert, ami fenséges gondolatot és műremeket létre hozott alkotó korszakaiban, amit a tudós szemlélődés következő periódusai fogalommá szűrtek, és elménk birtokává tettek: a szellemi értékeknek mindeme roppant anyagán az üveggyöngyjátékos úgy játszik, mint orgonán az orgonista, és ez az orgona szinte elképzelhetetlenül tökéletes, billentyűzete és pedálja letapogatja a teljes szellemi kozmoszt, regiszterei csaknem számlálhatatlanok; ezen a hangszeren, elméletileg, eljátszható a világ egész szellemi tartalma. A kézi billentyűsört, a pedált és a regisztereket mára már meghatározták, számukon és rendjükön, tökéletesítésük végett, változtatásokat kísérelni meg voltaképp már csak elméletileg lehetséges: a játéknyelv gazdagítása új tartalmak bevonásával a

legfelsőbb játékvezetés lehető legszigorúbb ellenőrzése alá tartozik. Viszont ezen a szilárd szerkezeten belül, vagy, hogy metaforánknál maradjunk, ennek az óriási orgonának a bonyolult gépezetén belül az egyes játékosok előtt nyitva áll a lehetőségek és kombinációk egész világa, és majd nem lehetetlen, hogy ezer következetesen végigjátszott játék közül akár kettő is a felszínesnél jobban hasonlítson egymásra.”[5]

Franz Wilhelm Seiwert: Paraszháború, pinterest.com

Kasztália, a fiktív helyszín az esztétikus létezés világa; fönnyaradását az üveggyöngyjátékosok rendje garantálja. Az „egész világ szellemi tartalma” azonban korántsem az európai kultúrát jelenti: Hesse zene és államvezetés szoros kapcsolatáról elmélkedve a régi Kínával példálódzik. Az üveggyöngyjátékos értelmiségiek elitje a Mennyei Közép Birodalmát irányító kínai mandarinok regénybeli megfelelője. A könyv utolsó fejezete kilépés az európai világlátásból, amely ismerős

lehet a magyar olvasó számára: Hamvas Béla életművének legbelsőbb magva ugyancsak ez. Hamvas is a feltételezett ősi bölcsességet keresi, amelyet a keleti vallások és filozófiák szent könyvei tartalmaznak, s amelynek a kereszténység és az európai kultúra csupán egyik leágazása.[6] A bölcsességnek a helyes politikai rendről is pontos tanítása van. Ideáltípusként a hindu kasztrendszer kínálkozik, a maga háromosztatú társadalmával, amelyet – a kozmosz örök rendjének e világi leképezéseként – a bráhminok értelmiségi-papi kasztja irányított. Az ősi kultúrák értékvilágától várják, hogy értelemmel és jelentéssel ruházza föl korunk sivár valóságát. Ez gyakorta társul a politika re-szakralizálásának vágyával. Hamvas nosztalgija a hajdanvolt mitikus aranykor után, amelyben az értelmiségi bráhmin-kaszt a szellemi vezető, ugyanabból a válságtudatból táplálkozik, mint Hesse utópisztikus regénye.[7]

válságtudat

Nemcsak náluk: a fin de siècle évtizedeiben megjelenő és a modern világgal szembeni *ressentiment*-nal párosuló válságtudat az első világháború utáni évtizedekben nem csupán értelmiségi körökben van jelen, meghatározza a társadalom egészének hangulatát. A Spengler-féle pesszimista prófécia népszerűsége nemcsak Németországban, hanem szerte Európában érzékelhető: a hanyatlástörténeti tablókat kedvtelve szemléli a korabeli közönség. A téma nem is marad meg a történetfilozófiai esszéirodalom keretei között: hamarosan a populáris kultúrában, az új tömegmédiumban, a moziban is föltűnik.

Az angol James Hilton 1933-as könyve, a *Lost Horizon – A Kék Hold völgye* címmel Déry Tibor fordításában már 1936-ban magyarul is olvasható – Hollywood figyelmét is fölkelte: 1937-ben Frank Capra filmet forgat a történetből.[8] A Swift-féle jól ismert utópikus elemekből – a magányos hős utazása egy távoli, ismeretlen világba, amely egyrészt tükröt tart a valóságos világnak, másrészt alternatív, ideális modellként funkcionál – építkező regény 1939-ben olcsó, nagy példányszámú könyv formájában jelenik meg, amelyet a későbbiekben a könyvkiadást átalakító, tömegigényeket kielégítő puha kötésű könyvek forradalmát elindító műként emlegetnek.

Franz Wilhelm Seiwert: Erösen elvont félalak, Wikimedia Commons

Hiltonnál populáris formában *Az üveggyöngyjáték* valamennyi kultúrkritikai motívuma föllelhető, az értékválság kínzó érzésétől és a kiüresedett világ elutasításától az új értelmiségi elit kívánalmáig, valamint a magaskultúra értékregeneráló szerepének hangsúlyozásáig. A könyvet a hamarosan bekövetkezendő világháború előérzete hatja át. A főszereplő, Hugh Conway, angol gyarmati tisztviselő az első világháborús – a volt világháborús veterán, a német Ernst Jünger által irodalmi típussá tett – frontgeneráció képviselője. Volt oxfordi diák, majd tanár, aki végül diplomáciai szolgálatba áll. Művelt elit-értelmiségi, aki nemcsak hajdani évfolyamtársait veszítette el az első világháború lövészárkaiban, hanem a világ értelemmel felruházásának képességét is. Conway és néhány társa – akik a modern nyugati civilizáció jellegzetes képviselői – egy repülőgép-eltérítés folytán a Himalája elszigetelt – a külvilág számára akkortájt ismertté váló Tibetre hajazó – völgyébe kerül. Shangri-La, a kék hold völgye az ideális közösség lakhelye, amelyet furcsa láma-rend irányít. A rend vezetője, a Nagy Láma egy 17. századi francia kapucinus szerzetes, aki – a völgy sajátos, több száz éves élettartamot lehetővé tevő klimatikus viszonyainak következtében – még életben van, s Conwayt arra akarja rábírni, hogy csatlakozzék hozzájuk. A völgyet irányító lámák egy szinkretisztikus kultúra értékvilágát ültetik át a gyakorlatba: a kereszténység, a távol-keleti vallások és filozófiák keverednek itt, a kiüresedett és technicizált világgal szembeállított, jóindulatú és bölcs értelmiségi-elit által kormányzott, közösség érték-alapjának szerepében. A kék hold völgye afféle civilizációs Noé bárkája. A különböző országokból és történelmi korokból verbuvált lámák a magaskultúra értékeit – a kínai filozófiától Chopin zenéjéig – a hamarosan bekövetkező világégés utáni időkre akarják átmenteni, életben tartva egy majdani regeneráció esélyét.[9]

II. Németh László értelmiségi utópiája: A kapások és a minőségyszocializmus eszménye

Ha valakinek az a benyomása, hogy kissé elkalandoztunk eredeti témánktól, Németh és Bibó értelmiségi koncepciójától, téved. A korabeli kontextus ugyanis kapaszkodót ad Németh László egy rövid, játékos-utópisztikus, valójában nagyon is komoly, történetfilozófiai-politikai harmadikutas utópiája, *A kapásokhoz*. Az írás szinte

egykorú Hilton könyvével: 1935-ben íródott. Németh ekkoriban éppen mélyrehatóan kiábrándul a politikából. Túl van a Gömbös-féle reformokhoz fűzött illúziói szertefoszlásán, s az urbánusok által vehemensen kritizált Új Szellemi Front kudarcán. (Ebbe a közeledési kísérletbe a két fél más és más elvárások alapján ment bele: Gömbös legitimációjának, társadalmi támogatottságának növekedését remélte, míg a népi mozgalom vezető írói – Németh, Illyés, Móricz – abban reménykedtek, hogy képesek rávenni a politikai hatalmat az általuk alapvetőnek tartott társadalmi reformokra.) Németh – szokása szerint – nagyon érzékenyen reagál a történetekre – meghirdeti a visszavonulás a belső körre programját, ám a Tanu-években kimunkált minőségiszocializmus és az ezzel összefonódó Kert-Magyarország-koncepcióját a legkevésbé sem adja föl. Ha nincs reális politikai lehetőség a változásra, vállalni kell az utópiát, amely értelmezése szerint nem a valóság előli menekülés. Segít abban, hogy képesek legyünk orrunkat a történelem árja fölött tartani; megóv bennünket, hogy a teljes perspektívavesztés állapotában alámerüljünk a szennyes áradatban. (Ez a koncepció föltűnően emlékeztet Lewis Mumford 1922-es utópia-könyvében kifejtett elgondolásra, hogy a menekülési utópiák mellett ott vannak a nagyon fontos regenerációs utópiák, a rossz valóság átalakításának eszközei). *A kapások* mögötti szándék tehát: a kor rossz valóságával szemben egy utópikus perspektívát felmutatni.

versmondásban versenyeznek

Az utópia utazás-motívumát itt álom helyettesíti. Az író hiába próbál szóba elegyedni a sátorkői birtok szőlőjében dolgozó szőlőmunkásokkal, s rezignáltan állapítja meg: az értelmiség

és a 'nép' nemcsak két különböző világban él, hanem két különböző nyelvet is beszél, s kétséges, lehet-e egyáltalán áthidalni ezt a távolságot. Aztán elalszik a szőlőtőkék között, s az utópia világában ébred föl. A legelső benyomás: a szellemi és kézemi munka közötti szakadék itt nem létezik: a metszőollót forgató munkások versmondásban versenyeznek: Csokonait szavalnak. Az író t hasonszőrűnek kijáró bensőségességgel fogadják.

Franz Wilhelm Seiwert: A munka világa, Wikimedia Commons

A Németh László által elképzelt jövőben vagyunk: Közép-Európában magyar vezetéssel győzött a kapás-forradalom, az állam többé nem létezik, helyébe a minőség-szocializmus elvei alapján működő szövetkezetek hálózata lépett. Magántulajdon helyett közös birtoklás, egoista és elszigetelt individuumok egyéni hasznot szem előtt tartó konkurenciája helyett kisközösségek nemes versengése a fizikai és szellemi olimpiákon. A mennyiségi termelés 19. századból megörökölt gigantomániája helyett a minőség versenye, a valóságos modernitás *homo oeconomicusa* helyett az alternatív modernitás *homo aestheticusa*. Az önszerveződő kisközösségben mindenki értelmiségi és fizikai termelő egy személyben. Németh a 19. századi utópista hagyományt követi, amikor megrajzolja képzeletbeli közössége körvonalait: kézműves, földművelő és értelmiségi szerepek nem válnak szét és nem lesznek hatalmi hierarchia alapjává. A közösségi ebédlőben Keatsot szavalnak, és görög drámaírókat olvasnak – természetesen angol és görög eredetiben. A természet kapitalista kizsákmányolása – ember ember általi kizsákmányolásához hasonlóan – a

múlté: a viszony a kozmoszhoz egyfajta új-pogány természetvallás keretében reszakralizálódik. A napot megkoronázó atlétikai versenyt kritizáló író a Versenybíró – Németh minőségyszocializmusát összefoglalva – oktatja ki:

a kapás élet csupa verseny

„Úgy látom – mondtam gúnyosan –, az atlétáitok nem dobják túl a régieket. – Nem, de görögül jobban tudnak. A mi nyomunkon egész Európa barbárságnak

tartja ma már az egyes rekordokat. Emberség versenyez emberséggel, közösség közösséggel. – S a hegyen a két Csokonai-idéző, ők nem mint egyének versenyeztek s egyben: az idézésben? – kérdeztem még ingerülten, de már csodálkozva. – Dehogynem. A kapás élet csupa verseny. Ha két ember kimegy fát vágni, mindig két fát vág ki, és a favágásból is verseny lesz: a döntésnek, gallyazásnak, tönkkiadásnak, feldarabolásnak megvannak a sebesség- és minőségpontjai. A kert ágyásaiban, a gyümölcsfák ágán versenyeredmény virít és csüng, mint Az Est kirakatában vasárnap délután, s egy elmés mondat jó pontot ugraszt ki a hallgatók fejében a jelzőtáblán. De azért a legügyesebb fakidöntő vagy szakács is csak akkor tarthat igazi elismerésre számot, ha az emberség más pontjain is sok jó pontja van. – Ez még mindig individualizmus – böktem ki az ostoba szót. – Tévedsz. A versenynek nem az a célja nálunk, hogy egy isten legyen s a többi bámuló, hanem hogy a csoportok belső szerkezete – az egyének rendje a csoportban – a csoportok versenyében helytálljon. – S e csoportok megint csak egyének, ugye, nagyobb csoportokban s így fölfelé? – kérdeztem én, mert abban, amit a Bíró egyéniségről és közösségről mondott, a magam álmát ismertem fel. Igen, a versenyzőknek ez a hierarchiája a közösségben: ez Európa. – Ez volt Görögország, ez a civitásokra épült római Impérium, s ez a középkor keresztény köztársasága. S ennek az ellentéte: Kelet és Bizánc – kiáltottam én föl boldogan. Előbb még ingerült voltam, hogy gondolataimnak ily bamba bámulójává tett e furcsa helyzet, de most akár hülyeként is éltem volna itt tovább, csak hogy ami idáig társtalan vergődött agyamban, a világban láthassam végre.”[10]

III. Érdek, érték, értelmiség: a fiatal Bibó kultúrkritikája

A Németh által közvetített kultúrkritikával – mindenekelőtt a német *Tat-kör* és Ortega y Gasset nézeteivel – húszas éveiben, tehát abban az életkorban találkozik Bibó, amikor általában kifformálódik a gondolkodó világgépe. S valóban: a két világháború közötti évek kultúrkritikai-válságfilozófiai mintázata tartósan beépül gondolkodásába. Idővel elhalványul, aztán bűvópatakként meg-megjelenik.

Franz Wilhelm Seiwert: Vita, pinterest.com

A fiatal Bibó kultúrkritikai koncepciója 1935 után kb. 1942-43-ig a már látott motívumokra épül: a modernitás egydimenziós, kalkulatív-instrumentalista-technológiai racionalitásának bírálata, az értékválság érzékelése és az értelmiségi elitek történelemformáló szerepének hangsúlyozása. Lényeges, hogy nála nem hatalmi-uralmi elitekről van szó, abban az értelemben, ahogyan C. Wright Mills 1950-es években írott könyvében. Az elitek feladata szerinte intellektuális-morális jellegű: a társadalmi értékvilág és az abból következő magatartás-mintázatok generálása, karbantartása és szétoztása.**[11]** Ezt azért tartja alapvetőnek, mert antropológiai koncepciójában – amihez élete végéig ragaszkodik – elutasítja, hogy az emberi cselekvés elsődleges mozgatórugója az érdek. Úgy véli, ennél mélyebbre kell ásunk. Az igazi kérdés, hogy milyen értékkezetek befolyásolják a cselekvőt. A különféle társadalmi szerepek mögötti végső motivációs tényező az érdeket meghatározó értékvilág. Az érdek csak azokban a válság-szituációkban tesz szert átmenetileg elsődleges szerepre, amelyekben értékválság van, tehát nincs közmegegyezés bizonyos alapértékek érvényességét illetően.**[12]**

egy értelmiségi kaszt örködik

De vajon lehetséges-e univerzális értékrendszer modern viszonyok között? Hiszen a premodern világ végének legszembetűnőbb jelensége éppenséggel az univerzalitás igényével

fellépő transzcendens megalapozottságú keresztény értékvilág eróziója. A problémát tovább bonyolítja, hogy a középkor egyik legszembetűnőbb sajátossága egy paradoxon: az elvileg minden keresztényre nézve kötelező univerzális értékvilággal egyidejűleg réteg- és csoport-specifikus etikai kódexek is léteznek, s a gyakorlatban ezek artikulálják az elvileg univerzális jellegű értékek által szabályozott gondolkozási és viselkedési mintázatokat. A lovag-nemesség, a parasztság és a városi polgárság fogalmai a helyes és helytelen viselkedésről konkrét élethelyzetekben igencsak különbözőek. De ha el is tekintünk ettől, s feltételezzük – mint Bibó –, hogy az európai középkor premodern viszonyai között a papi értelmiség hosszú távon, egy

általánosan elfogadott és a valóságban is működő értékvilágra támaszkodva végül sikerrel humanizálta a hatalmat, az alapkérdés akkor is megmarad. Vagyis: elképzelhető-e a két világháború között a kultúrkritika által központi problémának mutatott értékválság gyógyszereként olyan univerzális értékvilág, amelynek érvényesülése fölött egy értelmiségi kaszt őrökdi?

A kérdés a második világháború alatt is fölmerül egy vitában: az egyik résztvevő az emigrációban élő Mannheim Károly, akivel Bibó levelezésben áll, s akinek 1943-as, *Korunk diagnózisa* című, angolul megjelent könyvéről hosszú esszé-recenziót ír.

[13] Mannheim gondolatai a későbbiekben komolyan és tartósan befolyásolják Bibót. A vitapartner az a Friedrich Hayek, aki nézeteit – többek között Mannheimmel is polemizálva – híres, *Út a szolgasághoz* című munkájában fejt ki. Két eszmekör vitája ez: szocializmusé és liberalizmusé. (Lényeges, hogy Bibó mindig is következetesen tagadja az ellentétet: a modern történelem zsákutcás folyamatai nyomán előállt hamis oppozíciónak tartja: az *Uchronia* alternatív történelmével – többek között – éppen azt akarja demonstrálni, hogy ez történelmi kulcshelyzetekben hozott jó döntésekkel kiküszöbölhető). Mannheim kiindulópontja: a *laissez faire* és az értéksemlegesség elvére épülő liberális demokrácia a gazdasági monopóliumok, a technokrata hatalomkoncentráció és a modern hírközlés által lehetővé tett tömegmanipuláció korában nem lehetséges. A totalitarizmus a köztes társadalmi képletek feloldódása miatt elmagányosodott és morális iránytű nélkül maradó egyes ember léthelyzetét használja ki. Ezért látja kívánatos opciónak az ún. harcos demokráciát, amely irányított gazdaságot és bizonyos alapértékekre vonatkozó értékconszenzust jelentene: nézete szerint ez az uniformizálásra és a homogenizálásra törekvő totalitárius tervezéssel szemben a pluralitást és sokszínűséget őrző tervezést jelentene.

Franz Wilhelm Seiwert: Gyárak, Wikimedia Commons

A koncepció lényegi eleme a vallás társadalomintegráló képességének revitalizálása a vallásos tapasztalat modern formáinak felhasználásával, illetve a mindenki által elfogadott alapértékek felett őröködő kvázi-papi, értelmiségi szerep, amely kiküszöböli a középkori klerikalizmust és a vallási dogmatizmust, és biztosítja a társadalmi innováció szempontjából elengedhetetlen szabad gondolkodást.**[14]** Olyan 'a kecske is jóllakik és a káposzta is megmarad' hipotetikus helyzet ez, amelyik kísértetiesen emlékeztet az 1968-as *Uchróniában* megrajzolt képzeletbeli egyház tevékenysége nyomán megvalósuló alternatív modernitásra.

homo oeconomicus

Friedrich Hayek alapvetően elhibázottnak tartja Mannheim koncepcióját. Az irányított szocialista gazdaság szerinte a totalitarizmus előszobája. Úgy véli, a modernitás viszonyai között átfogó

társadalmi célt feltételező univerzális erkölcsi kódex nem lehetséges: ez ugyanis szükségképpen a társadalom tagjainak igényei és törekvései közötti rangsor felállítását jelenti, s így az egyének közötti rangsort is. Ez viszont ellentmond a modern egalitarizmus elvének, megsemmisíti a modern individualizmus alapját jelentő egyéni autonómiát.**[15]** A modern létszituáció éppenséggel az univerzális erkölcsi kódex felbomlása miatt állt elő: a modern etika univerzális szabályai ezért formálisak, nem az egyéni cselekvés tartalmát, csak annak kereteit írják elő. Hayek elgondolása azért áll szemben Mannheim koncepciójával – s persze az értelmiségi társadalom és az értelmiségi elit által vezetett társadalom Németh- és Bibó-féle teóriáival –, mert más a kiindulópontja. Hayeknél a modern világ alapja a gazdasági erőforrások elosztásáért versengő *homo oeconomicus*. Mannheim kultúrkritikája – ahogyan Némethé és Bibóé is – arra mutat, hogy a gyakorlatban a *homo oeconomicusok* versengésén alapuló világ a modern technológia és társadalomszervezés viszonyai között gazdasági és politikai monopóliumok kialakulásához, nem szabadsághoz, hanem újszerű zsarnoksághoz vezet.**[16]** Ezért kell fölvetni az értékregeneráció, az értelmiségi elit és az alternatív modernitás problematikáját. Kinek volt igaza? A vitát egyértelműen eldönteni nemigen lehet: Hayek arról beszél, ami van, Mannheim arról, aminek lennie kellene: valóság és érték viszonyának – Bibónál központi témaként fölmerülő – problémája ez, ami a harmadikutas koncepciókban a modernitásválságok idején – az alternatív modernitás gondolatával összekapcsolódva – újra és újra fölmerül.**[17]**

IV. Németh és Bibó értelmiségkoncepciója a háború alatt és után

a. Németh László

Németh életpályáján a második világháború idején új alkotói korszak kezdődik. 1939-ben a nagy vitát gerjesztő *Kisebbségben* csúcspontja és lezárása annak a periódusnak, amelyben az elit-teória az asszimilációs kérdéssel kapcsolódik össze. **[18]** Az igencsak problematikus írás által kirobbant vita hatására a háború éveiben fokozatosan átértelmezi mondandóját: a kisebbségi létezés koncepciója mögül

kikopik az etnikai dimenzió, s egy új koncepcionális keretbe illeszkedik: a *világcivilizáció* fogalma kerül a központi helyre. A magyar és kelet-európai problematika ennek részeként jelenik meg. Világcivilizációról beszélve Németh tulajdonképpen azt írja le, amit manapság globalizációnak szokás nevezni: az európai modernitás exportját és mutációját az Európán kívüli kultúrákban. A háború utáni években ez magában foglalja a gyarmatbirodalmak szétesésének kérdéskörét. Élénken foglalkoztatják az Indiában végbemenő események, középpontjukban Gandhival,^[19] akire egyébként már a húszas években felfigyel. Ez szükségképpen az értelmiségi és a hatalom viszonyának újragondolását hozza magával. Németh számára ez nem csupán elméleti probléma. Országos ismertségű íróként időről időre belép a közszerepet vállaló értelmiségi pozíciójába. Jóllehet nagy csalódásként éli meg az Új Szellemi Front kudarcát, 1942-ben ő is ott van annak a lillafüredi írótalálkozónak az előadói között, amelyen az írók ismét csak a hatalom képviselőivel találkoznak. ^[20] Az 1943-as szárszói konferencia egyik sztár-előadója nagy vitát gerjesztő előadásával pedig éppen ő. Ebben a Tanu-korszak elit-konceptióját^[21] újrafogalmazva, egy értelmiségi társadalom tablóját rajzolja fel harmadikutas víziójának keretében.

autokratikus parlamentarizmus

A háború után, 1945–48 között, a hódmezővásárhelyi tanítás évei következnek. Ezt utóbb élete legtermékenyebb időszakaként emlegeti: az óraadók királyságáról

beszél. 1947-ben, a Magyar Közösség elleni per idején erőteljes támadások érik: a sajtó a szervezet egyik ideológusaként emlegeti. Bibó – aki ekkor a második *Válaszban* szerzőtársa – politikai esszéiben következetesen igyekszik visszautasítani a vádakot és megvédeni Némethet. 1948-ban távozik Hódmezővásárhelyről. Nyugtalan időszak következik – van olyan év, amikor tizenötször vált lakóhelyet. Tevékenységének egyre nagyobb részét teszi ki a fordítás, regény és dráma megjelentetése az ideológiai elvárások miatt mind nehezebb. Az 1949-től beköszöntő Rákosi-érában az ő élethelyzete is alapvetően megváltozik. A minőség-socializmus harmadikutas ideológusára – aki 1943-as szárszói beszédében arról szólt, hogy a háború után egy

idegen hatalom által támogatott politikai rendszer jöhet – nemigen van szükség a kiépülő totalitárius diktatúra vezetőinek. Míg 1945 előtt a Horthy-korszak autokratikus parlamentarizmusában, mikor a politikai hatalom tárgyalt az írókkal – Új Szellemi Front, 1942-es írótalálkozó –, ő is mindig ott volt az értelmiségi oldalon, most más a szituáció.

Franz Wilhelm Seiwert: Mindennapi kenyér, pinterest.com

Bár a hatalmi reprezentáció szempontjából az elit-értelmiség fontos, itt már csak igazodásra van mód; legjobb esetben társutasként jöhet szóba, akinek feje fölött lebeg az átminősítés: megsemmisítendő ellenség. A megváltozott helyzetet jól érzékelteti 1955. július 3-i találkozója Rákosival, aki telefonon rendelteti magához. Érthetően szorongva megy el az audienciára, amelyen kiderül, hogy a pártvezér szegedi börtönévei alatt a *Tanu* rendszeres olvasója volt. Ez nem igazán teszi boldoggá, mert Rákosi nem titkolja, hogy a harmadikutasságot politikailag károsnak ítéli, mivel az objektíve a progresszió – vagyis a kommunista oldal – erőit kisebbitette. Németh László a végén szóba hozza a darabjai körüli huzavonát – eredmény nélkül, hiszen arról Rákosi nemcsak tud, hanem, és ez a lényegi része a lekenyerezésbe csomagolt megfélemlítésnek, a 'látod milyen jó ember vagyok, hiszen megvenni akarlak, mikor le is csukathatnálak' despota-attitűdnek, ami meghatározza az beszélgetés légkörét. Naplójában rezignáltan összegzi benyomásait: „A mintegy három óráig terjedő beszélgetésnek ez volt a gerince: az, amit ő tudott rólam. Voltaképp igen sok: Ferenc József Aranyról, Horthy Miklós Móricz Zsigmondról aligha tudott annyit, mint ő énrólam. [De azok nem döntöttek róla, hogy Arany és Móricz írhat-e, s mit írjon.] (...) Én is meg vagyok győződve – s tán mélyebb okok alapján, hogy a nyugati civilizációt előbb-utóbb egy másik váltja fel, az, amelyiknek most ő a képviselője. [De hogy az író nem az érdekli – mi győz –, hanem hogy mi jobb – nem a valószínűleg megvalósuló, hanem az életben rejlő legnagyobb lehetőségek. Ez a gondolkodás – s a belőle eredő magány, fájdalom, pátosz – s a benne rejlő valódi forradalmiság, az eufóriás ügynöki gondolkozás számára teljesen érthetetlen.] Ha nem tudtam volna, hogy az előttem levő ember százakat végeztetett ki, köztük kommunista bajtársakat is, irigyeltem volna a gyanútlan hitéért, a derűért, amivel a történelmet s benne a maga szerepét nézte. (...) Akivel beszéltem, úgy mondják, négyöt nyelvet beszél egész jól, élete során mindenfelől szerzett értesülést – lám, a hipertónia-kutatással is lépést tart, de ennek ellenére is ez minden szavánál kiderült, egy igen egyszerű, mondhatnám, primitív ember. S az uralma alatt mégis vállalatok épültek, országfejlesztő terveket dolgoztak ki, bonyolult bürokrácia munkáját kellett áttekinteni. Mint politikus előbb a koalíciós pártokat kellett a parlamentarizmus

látszatával széttúzni; a Nagy Imre kiütése – azt is milyen ügyesen csinálta meg. Még okos emberek is bölcsnek tartják. Hát ennyi 'bölcesség' is elég a népek kormányzásához?"[22]

b. Bibó István

ideológiai továbbfejlődésre alkalmatlan

Bibó háború alatti és utáni pályafutása egy felfelé ívelő és egy meredeken zuhanó szakaszra osztható. A kettő közötti határvonal nem a háború, hanem a koalíciós korszak korlátozott

többpártrendszerre épülő, többé-kevésbé demokratikus periódusát lezáró 1949-es év. Az egyetemi évek után ígéretes középosztálybeli-értelmiségi életút körvonalai rajzolódnak ki: a köztisztviselői pályafutás az igazságügy minisztériumban, illetve ezzel egy időben egyetemi magántanári státusz Szegeden és Kolozsváron. Ez folytatódni látszik a háborús összeomlás után is: a Nemzeti Parasztpárt által a koalíciós kormányba belügyminiszternek delegált fiatalkori barát, Erdei Ferenc hívására rövid időre főosztályvezető a belügyminisztériumban: ő vezeti a közigazgatási osztályt. 1946-ban rendes egyetemi tanárrá nevezik ki, tanít a szegedi egyetemen, 1946-ban a Magyar Tudományos Akadémia levelező tagjává választja, 1947-ben megtartja akadémiai székfoglalóját, s ugyanebben az évben a Kelet-Európai Intézet elnökhelyettese lesz. Aztán jön 1949. Az akadémiai tagrevízió során visszaminősítik levelező taggá, ami valójában kizárást jelent. 1950-ben – mint ideológiai továbbfejlődésre alkalmatlan személyt – a szegedi egyetem dékánja felszólítja, hogy kérje nyugdíjaztatását. 1951-ben negyvenévesen a Budapesti Egyetemi Könyvtár második kategóriájú kutatóként alkalmazza. Itt dolgozik az 1956-os forradalom utáni 1957-es letartóztatásáig.

Franz Wilhelm Seiwert: Nemzetközi Munkássegély, jean louis mazieres, flickr.com

Bibó értelmiség-koncepciója ezekben az években – jóllehet időközben alapvető orientációs fordulat következik be nála, érdeklődése 1935 után jogelmélettől a politikaelmélet felé fordul – továbbra is erősen magán viseli azt az elitelméleti megközelítést, ami a Németh László közvetítésével értelmezett kultúrkritikai tradíció jellemzője. Továbbra is úgy gondolja, hogy az értelmiségi elitnek alapvető szerepe van a társadalomfejlődésben. Egy 1947-es írásában az értelmiségi szerep a konkrét történeti szituációkon felülemelkedő transzcendens hivatássá lényegül: „Az úrhűbéri-rendi jelenség, a *középosztály* kapitalista-osztálytársadalmi jelenség, az *értelmiség* örök emberi szerep.”^[23] A definíció Németh László *Találkozó a tejcsarnokban* című, 1942-es írásának egyik gondolatmenetére rímel: „Mi a különbség értelmiség és középosztály közt? A középosztály, burkoltan, tovább tartja a régi nemesi előjogokat. Ez az előjoga, úrvolta, fontosabb neki, mint munkája. Ezzel nehezedik különösebb lelkifurdalás nélkül az alatta lévőkre. Az értelmiség lemond előjogáról. Munkájának a

társadalmi értéke a kulcs, amely szerint a javakban részesedni akar. S ha helyzete ma mégis kedvezőbb: hídfőállásnak tekinti, amelyet nem a nép ellen, hanem a nép nagy átkelésére kell tartania.”[24]

értelmiségi funkció

Az értelmiség társadalmi szerepe lehet pozitív vagy negatív: hogy melyik lehetőség aktualizálódik, az jó vagy rossz döntéseitől függ. Az értelmiségi funkció ugyanis mindig konkrét történeti

helyzetekben, különböző kontextusokban realizálódik. Bibó példa a pozitív szerepre: a középkori keresztény klerikus a maga hatalom-humanizáló tevékenységével, míg a negatívra az 1789-es francia forradalom ideológia-gyártó jakobinus értelmisége, amelyik a későbbi bolsevik élcsapat-értelmiség történeti előképeként politikai módszerként használja a későbbiekben megállíthatatlanul eszkalálódó terrort, véres bábszínházzá torzítva az egyébként kezdetben helyes és mérsékelt célokat kitűző, történelmi korrekciós eszközként induló forradalmat. Az öncélú forradalom-mitológiát gyártó forradalmi értelmiség mellett a jelenkor másik nagy aktuális veszélyének az egyre nagyobb hatalomra szert tevő technokrata értelmiséget látja. A társadalomszervező értelmiségnek a modern tömegtársadalom viszonyai közötti, két egymással ellentétes elfajulása a bibói koncepcióban ugyanannak a botnak a két vége: a technokrácia bálványa az értékmentes hatékonyság, míg az ideológus forradalmár-értelmiség társadalom átalakító programjából olyan pszeudo-vallást fabrikál, amelynek istenét vérrel és terrorral kell jóllakatni.[25]

V. Forradalom után, a kádári konszolidáció éveiben: az életutak elágaznak

Bibó és Németh is szerepet vállal az 1956-os forradalomban: Bibó az utolsó Nagy Imre-kormány államminisztere, Németh az írószövetség tevékenységébe kapcsolódik, s fontos írásokat közöl az írók szerepéről, a forradalom politikai céljairól: az alkalmat arra használja, hogy ismét kifejtse a maga harmadikutas koncepcióját. Ez – a különbségek mellett – több ponton érintkezik Bibó 1956 őszén és 1957 elején, a

letartóztatása előtti időszakban írt kibontakozási javaslataival:**[26]** korlátozott többpártrendszerre épülő, ám a megbukott szovjet mintát elutasító szocialista politikai és gazdasági rendszer, valamint a kapitalizmus egyidejű elutasítása.

Ezt követően az életutak jelentősen elágaznak: Bibót letartóztatják, életfogytiglani börtönbüntetésre ítélik, végül 1963-ban szabadul amnesztiával, s nyugdíjba vonulásáig a Statisztikai Hivatal könyvtárosaként dolgozik. 1979-es haláláig belső emigrációban él. Az élete végén adott életút-interjúban jellemzi azt a világot, amelybe a börtönkapun át lépett: „Tudtam, hogy a Kádár az van és a Kádár az marad. Nekem volt egy olyan benyomásom, hogy ez az egész, a börtön elviselhetősége az bizonyos ponton a Kádárra megy vissza, de akkor nekem azért a Kádárnak egészben a mérlege olyan nagyon pozitívvá nem vált. Emlékszem, hogy a börtönben még egy kicsit pozitívabb voltam lényegileg, mint szabadulás után. Mikor kiszabadultam, és itthon éltem, és kaptam állást, kezdtem létezni ebben a létben, amiről egy nagyon szellemes ember azt mondta, hogy kérem, itt mézben élünk: élni nagyon jól lehet benne, előrehaladni nagyon nehéz. Ezt kezdtem érezni, hogy ebben a nagyon elviselhető variánsban, amiben mi élünk, ebben van valami demoralizáló.”**[27]**

Franz Wilhelm Seiwert: Tájkép munkásokkal, pinterest.com

A kádári konszolidáció éveiben nem köt kompromisszumot – ahogyan azt számosan teszik ezekben az években – nem akar beilleszkedni a „létező szocializmus” rendszerébe. Az 1956 utáni helyzetet elemző visszatekintésében indokolja döntését: „Természetesen nincs mit vitatkoznom azokkal, akik úgy vélik, hogy a fennálló hatalommal mindig és minden körülmények között meg kell egyezni, s esetleg a magyarság nehéz történelmét hozzák fel igazolásul. Én ugyancsak ilyen, minden körülmények között a fennálló hatalommal kiegyező, kiegyezéses atmoszférájú világban, a Horthy–Bethlen-féle konszolidációban nevelkedtem fel, ennek hatása alól – alapvetően békességkereső alaptermészetem folytán is – csak lassan szabadultam fel, de egyszer s mindenkorra.

Nem vitatkozhatom, nincs jogom vitatkozni azokkal sem, akik megteszik ezeket a kiegészítő gesztusokat, mert annak tudatában vannak, hogy valami mindennél fontosabb ügy van rájuk bízva. Kodály Zoltán elmehetett nemcsak egy értelmes és mértéktartó államhatalom, de akár Rákosi Mátyás rendezvényeire is: neki egy dolga volt, örködni a magyar zenekultúra folytonossága felett. Ma is lehetnek és vannak ilyen minden egyébénél fontosabb dolgok. Amit azonban én a magam számára ilyen rám szabott ügynek tudok, hogy bizonyos felismert állam- és társadalomelméleti igazságokat megfogalmazni próbáljak, abba éppen ezek az elismerő és kiegészítő gesztusok illenek bele a legkevésbé.”[28]

bot és mézesmadzag

Németh László a konszolidálódó Kádár-rendszer kultúrpolitikai stratégiájában azok közé tartozik, akiknek megnyerését – bot és mézesmadzag váltakozó használatával – a rendszer presztízisének emelése miatt fontosnak tartják. A stratégia részeként a Népszabadság méltatja, hogy Németh 1956-ban kiállt a szocializmus mellett, majd 1957-ben Kossuth díjjal tüntetik ki. Ez utóbbi az adott helyzetben nyilvánvalóan nem okoz túl nagy örömet a számára; kompromittálónak érzi, betegségére hivatkozva nem is megy el az átadásra, a feleségét küldi maga helyett, s a díjért kapott pénzt a hódmezővásárhelyi iskolának ajándékozza. Elutazik a Szovjetunióba, az útról cikket ír az Élet és Irodalomba. Ugyanakkor az 1958-as, a népi írók elleni párthatározatban megfogalmazott kritika éle ellene is irányul.[29] A hatvanas és hetvenes években, egészen 1975-ös haláláig – Aczél Györggyel, a kultúrpolitika irányítójával személyesen is jó viszonyban van – a kiemelten kezelt írók egyike; életműkiadást kap, darabjait játsszák a színházak, de az életműkiadásból kimaradnak a Tanu-korszak írásai. A szocialista kultúrpolitikának – a maga szempontjából érthetően – nincs szüksége a minőségiszocialista értelmiségi társadalom és a Kert-Magyarország harmadikutas prófétájára.

VI. A társadalomszervező értelmiségi elit víziója két tételben: a gandhizmus és az Uchrónia

a. Politika és morál, avagy hogyan lehet használni a történelem eszközeit: Cromwell versus Gandhi

A két háború közötti korszak és a háborús évek értelmiségi-társadalom koncepciójának elemei újra és újra előkerülnek Németh esszéiben, tanulmányaiban és naplóföljegyzéseiben. Gondolatvilágának kerete a világcivilizáció fogalma, amely az 1943-as *Nagyvárad*i beszédben jelenik meg. Fontos új fejlemény a háború utáni vásárhelyi korszak tudománytörténeti érdeklődésének beépülése – Németh nem volt filozófus, mégsem jogosulatlan a terminus használata – történetfilozófiájába. Írásaiban nemegyszer hivatkozik Arnold Toynbee-ra, aki éppen ezekben az években Bibó gondolkodására is hat – olyannyira, hogy az *Uchrónia* koncepciójához a legnagyobb inspirációt éppen tőle kapja. A Németh-féle világcivilizáció legfőbb jellemzője, hogy technikai civilizáció; problematikussága épp ebből fakad. Ugyanakkor továbbra is foglalkoztatja a hatalom és az értelmiségi viszonya, kiegészülve – ebben jelentős szerepet játszik az 1956-os forradalom élménye – egy elvontabb, mondhatni politikafilozófiai kérdéssel: politika, erkölcs és erőszak kapcsolatának elemzésével. Nem túlzás elemzésről beszélni, mert ezekben a gondolatmenetekben az egyébként képeket és metaforákat használó esszéíró Németh fogalmilag gondolja végig a jelenségeket. Alapvető eszköze marad továbbra is a típusalkotás – Cromwell és Gandhi domináns civilizációs típusokként jelennek meg –, de történeti-kulturális kontextusát fogalmi elemzésekkel ragadja meg.

Franz Wilhelm Seiwert: Munkásemberek, pinterest.com

Az európai civilizáció egyik sajátosságát abban látja, hogy itt elválik a politika az erkölcstől: olyan autonóm szféra, egyfajta *techné* lesz, amelyiknek törvényszerűségei és működési logikája van – ebben a fordulópontot Machiavelli jelenti. Az európai politikusnak, ha sikeres akar lenni, alkalmaznia kell az általa ajánlott cselekvésmódokat, beleértve az erőszak alkalmazását. Innen jön a dilemma, amelyet Cromwellnek, a vidéki angol, mélyen vallásos gentleman-értelmiséginek a tragikumát adja Németh drámájában. A puritán Cromwell számára *elhívás* – a szó bibliai értelmében – a politikai cselekvés. Ám fölismeri, hogy ennek eleget tenni, azaz sikeres politikussá válni csak akkor tud, ha ügyesen és szakszerűen használja a politikai *techné* eszközeit: így lesz belőle a későbbi brit világbirodalmat fölépítő profi politikus – és ezzel egyidejűleg a sikeres üzletember civilizációs archetípusa. Ám élete végén mégis kétely mardossa – vajon tényleg ezt akarta Isten, amikor elhívta őt? Hogy Németh miként gondolta, az Cromwell ellenpólusát jelentő Gandhi alakjában válik nyilvánvalóvá. A két ember két civilizációs személyiségtípust testesít meg, a *species cromwellianát* és a *species gandhianát*. [30]

a növényi erkölcs maximái

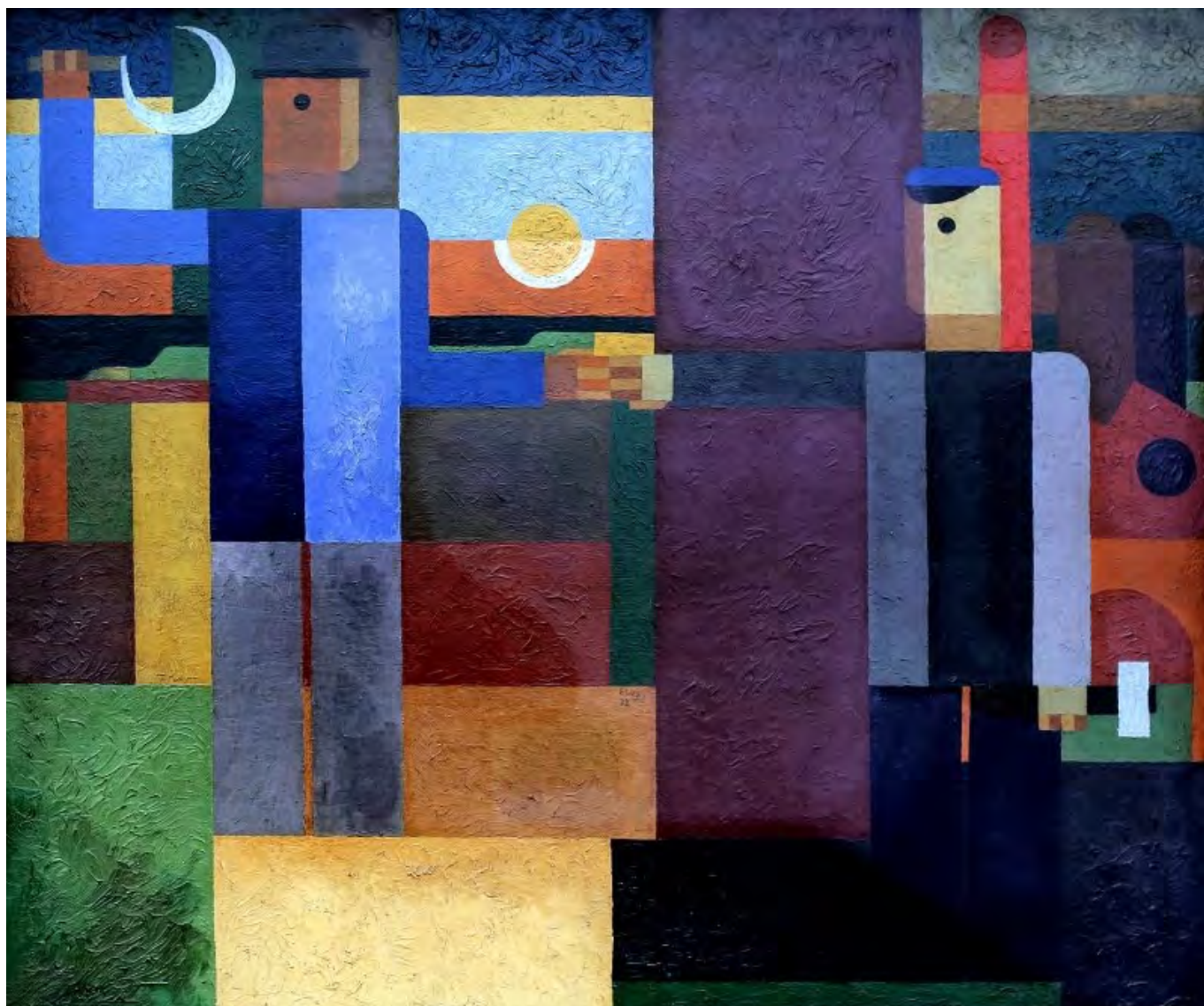
Az első az európai gyökerű világcivilizáció, amely cselekvési elvként használva a célracionalitást, technológiai civilizációvá alakult, s a maga egoista ragadozó

erkölcsének jegyében gyarmatokként maga alá gyűrte a világ nagy részét. Ezzel szemben az európai és hindu kultúra szintézisét megvalósító Európán kívüli értelmiségi, Gandhi, aki maga ugyan elbukik, de az általa képviselt történelmi kísérlet – politikát csinálni morális, nem-politikai eszközökkel egy nem agresszív, közösségi, kooperatív 'növényi' erkölcs maximái alapján cselekedve – végső kimenetele az író reményei szerint még nem lefutott. A gondolatmenet két háború közötti kultúrkritika mátrixába ágyazódik. A technikai világcivilizáció mohó habzsolása és világpusztítása – valamiféle e világi szerzetesrendként elképzelt, a cluny-i reformot modern viszonyok között és modern formában megismétlő –, az animális fogyasztói igényekkel szemben a szellemi igényeket propagáló aszkéta értelmiségi elit vezetésével lehetséges. A koncepció lényegi eleme az a – már az 1943-as szárszói beszédben kidolgozott – meggyőződés, hogy erre van társadalmi fogékonyság, az értelmiségi kovász azért tudja megkeleszteni a tésztát, mert a modern társadalom dinamikája az értelmiségi lét általánossá válása felé mutat: megvan tehát az esélye az elit és tömeg egymásra találásának. Németh – gyötrő kételyei ellenére – nem adja föl a reményt, hogy a magyarországi létező szocializmus, kedvező körülmények között, átalakulhat a *Tanuban* vizionált minőség-szocializmussá. Erről számos írása tanúskodik, s ez munkál az Aczél György felkérésére írt, átfogó kulturális reformot körvonalazó, *Ha én miniszter lennék* című 1962-es tervezetében.

b. Bibó és az alternatív történelem uchrónikus hipotézise

Az 1968-as *Uchróniameghökkentő* írás. [31] Műfajilag *A kapásokkal* állítható párhuzamba. Politikai gondolkodó – Bibó mindvégig így tekint magára – nemigen ír ilyen science-fiction ízű fikciót. Már a cím is erősen barokkos, bekezdésnyi terjedelmű – ami szokatlan egy vázlatnak szánt írás esetében: *Ha a zsinati mozgalom a 15. században győzött volna... Bibó István címzetes váci kanonok beszélgetései apósával,*

Ravasz László bíboros érsekkel a római katolikus egyház újkori történetéről, különös tekintettel a lutheránus és kálvinista kongregációkra. Egyház-, kultúr- és politikatörténeti uchrónia.

Franz Wilhelm Seiwert: Vidék és város, jean louis mazieres, flickr.com

Az uchrónia az utópia párja. Görög szóösszetétel mindkettő: az utópia sosem volt hely, míg az uchrónia sosem volt idő. Az előbbi Morus könyve óta a legtöbb nyelvben meghonosodott kifejezés: elképzelt ideális társadalom. Ezzel szemben az uchrónia viszonylag újkeletű és jószereivel ismeretlen, jóllehet amit jelent – elképzelt alternatív történelem – nagyon is ismerős, a science-fiction irodalom évtizedek óta használja. 'Mi lett volna, ha...?' – ez az uchrónia kérdése. Az utópiával szemben – amely ideális gondolati séma alapján akarja átszabni a valóságot – központban van az emberi

szabadság, s az ezt realizáló emberi cselekvés. Alapja egy indeterminista történelemkép. A terminus kiötlője, Charles Renouvier, 19. századi francia filozófus ilyen történelemfilozófiából kiindulva ír vaskos könyvet, amelyben az antik történelem egy kritikus pontján a valóságos történelemtől eltérően döntenek a szereplők, ezért az események más irányt vesznek, mint a valóságban. **[32]** Bibó olvasta Renouvier könyvét, és inspirálta, hogy megírja a maga alternatív, uchrónikus történelmét. Végül is egy vázlat készül el 1968-ban. Az évszámnak jelentősége van: a modern társadalom hatvanas évekbeli krízise most tetőzik. Bibó úgy érzi, olyan kritikus csomóponthoz ért az emberiség, amikor a „hogyan tovább” a kulcspozícióban lévő elit döntésein múlik. Ezekben a helyzetekben lehet jól és rosszul dönteni. A rossz döntés után elvesznek lehetőségek, sőt teljesen rossz irányba fordulhatnak a dolgok. Ilyen félresiklás következett be a középkor végén, amikor a keresztény értelmiség az egyházszakadáshoz vezető sorozatos rossz döntések miatt eljátszotta egy emberszabásúbb modernitás megteremtésének lehetőségét. Az uchrónikus forma kapóra jön Bibónak: a modern történelmet kultúrkritikai szemszögből tudja végiggondolni, saját indeterminista történelemfelfogásából és elitelméletéből kiindulva. A forma játékos, ám a mondandó nagyon is komoly. Révai Andrásnak írott 1968-as levelében – amelyben jövőbeli terveiről számol be – úgy nyilatkozik, hogy amit itt elmondana, az „igen groteszk és igen mélyenjáró valami szeretne lenni. Félek azonban, hogy nem fogom hozzá megtalálni a szükséges beszélgető hangot és laza szerkezetet. Egyelőre csak a címe van meg, mely olyan hosszú, mintha egy tudálékos 17. századi szerző írta volna.” És tömören összefoglalja az akkor még csak tervezett írás tartalmát: „Az impulzust hozzá Toynbee-nak egyetlen megjegyzése adta **[33]**, mely szerint, ha az egyház alkotmányosítására irányuló 15. századi zsinati mozgalom győz – s kis híján győzött –, akkor a reformáció elmarad, és minden másképp lett volna. Ezt a 'másképp'-et és mégis ugyanazt szeretném rögzíteni, amihez elég sok – humoros effektusra is irányuló – ötletem volna. Az alapgondolat az, hogy hogyan festene egy olyan – európai mértékkel mérve – univerzális spirituális központ, mely erkölcsi integritásban VII. Gergely súlyával, szellemi széleslátókörűségben Erasmus súlyával, az abszolutizmus, zsarnokság és hatalomimádat elleni haragjában pedig Victor Hugo súlyával jelennék meg az európai porondon. (...) a 'trón és oltár szövetségé'-nek még a fogalma sem létezik, lévén az egyház mindennemű alkotmányosság ösztönzője, a

zsinat a 'parlamentek anyja', minek eredményeképpen a középkori szabadság megszakítás nélkül, organikusan nő át modern szabadsággá (...) Az alapgondolat nem a keresztény vallás egysége, bár szeretném úgy megszerkeszteni, hogy minden igazán univerzális szemléletű katolikus és protestáns nosztalgiát kapjon utána, a lényeg azonban egy olyan spirituális központ, 'tanítói hivatal' elgondolása, mely társadalomformáló tényező tud lenni anélkül, hogy a hatalomkoncentráció csapdáiba beleessék. Ehhez történetileg a római pápaság került a legközelebb, de beleesett a hatalom buktatóiba." [34]

Franz Wilhelm Seiwert: Emberek gépekkel (gyári munkások), pinterest.com

Konklúzió helyett

Mai szemmel az lehet a benyomásunk, hogy Németh és Bibó talán érdeménél többre tartja az értelmiséget: van ebben valami korhoz és régióhoz kötött. Cs. Szabó László 1942-ben, a háború alatt ironikusan arra figyelmeztet, hogy kortársai abszurd módon

túlértékelik az író – tágabb értelemben: az értelmiségi – társadalmi jelentőségét és lehetőségeit: „Az író egy idő óta néptanító, segédlelkész és mezei bölcselő egy személyben (...), az én nemzedékemnek Zuboly a kísértője, aki a zöldkeresztes nővértől kultuszminiszterig minden szerepet maga akar eljátszani”.

szellemi szakmunkás

Ma, az ezredforduló utáni második évtized végén [35] már nemigen hallani az írástudók árulásáról. Maga az 'írástudó' szó is kikopott a használatból: anakronisztikusan, s némiképp ironikusan hangzik. Nem azért, mintha az, amire Benda gondolt az írástudók árulásáról szólva – a behódolás a politikai szenvedélyeknek és azok szítása – eltűnt volna életünkéből. Éppen ellenkezőleg. Ám az a világállapot, amely ezt a metafizikai világrend megsértésének, transzcendens értékek feladásának aurájával vonta be – alighanem visszavonhatatlanul – a múlté. Az értelmiségi olyan szellemi szakmunkás, aki – ha politikára adja a fejét – rövid idő alatt, különösebb lelkifurdalás nélkül hatalmi brókerré képezi át magát. Ám ez már nem árulás, hanem az adott helyzetben megkívánt politikai technikáknak a szavazatmaximalizálás szent célja által legitimált szakszerű alkalmazása. Tempora mutantur...

A szerző az MTA Bölcsészettudományi Kutatóközpontja Filozófiai Intézetének tudományos főmunkatársa.

Az írás *Az értelmiség szerepe a közösségi identitások alakításában a 19-20. században, Lengyelországban és Magyarországon* című, kétoldalú akadémiai megállapodás keretében az MTA BTK Filozófiai Intézetében 2018. február 27-én rendezett műhelykonferencián elhangzott angol nyelvű előadás jelentősen kibővített változata.

[1] Kádár válasza szemléletesen bizonyítja, milyen az értelmiségi és a hatalom viszonya a 'létező szocializmus' éveiben: „Tisztelt Barátom! (...) Felvetted, tudnék-e valamit tenni annak érdekében, hogy Bibó kegyelmet kapjon, továbbá azt, hogy Bibó közel egy éve nem beszélhet feleségével, és beteg. Érdeklődtem s megtudtam: Bibó István, aki a Magyar Népköztársaság törvényes rendje elleni cselekményeiért reá kiszabott büntetését tölti, múlt év áprilisában a börtönszabályzatot súlyosan sértő tetteiért kapta fegyelmi büntetését (...) a magyar büntető törvények világos előírásai kizárják a kegyelem lehetőségét minden olyan esetben, amelyben az elítélt fegyelmi büntetés hatálya alatt áll. (...) Kormányzatunkat e kérdések megítélésénél szocialista államrendünk érdekeinek köteles védelme, ugyanakkor az emberiség vezet. Ez így volt eddig is és így lesz a jövőben is, általában is, az egyes esetekben is. Ennyit tudok a Bibó-ügy mostani megítéléséről s jövő kilátásairól mondani. Jó egészséget kívánok.” /Kádár János levele Németh Lászlónak. Budapest, 1961. április 11. Idézi: Dénes Iván Zoltán: *Eltorzult magyar alkat. Bibó István vitája Németh Lászlóval és Szekfű Gyulával*. Budapest: Osiris Kiadó, 1999, 194./

[2] „ (...) ebben az egész beállításban elsikkad a probléma lényege. A probléma lényege az ti., hogy VII. Gergely először jut odáig, hogy spirituális eszközökkel a világi hatalom fölé kerekedjék. Önála jelenik ez meg, előtte egy nemzedékkel még a világi hatalom pápákat tett le és emelt fel. Egy nemzedék alatt eljutott odáig, hogy egy király letételének a pápa által való lehetősége komolyan megjelenjen, ő eljut idáig és abban a pillanatban, mikor idáig

eljut, ezt az egészet úgy fogja föl, mint a királyok fölött álló hatalomnak a lehetőségét. Tulajdonképpen az egyháznak az a furcsa eltorzulása, amelyik az egyházat magát tette világi hatalmak szolgájából a világi hatalmak egyikévé, itt, ebben a történeti pillanatban már el is kezdődik, holott a nagy perspektíva az lett volna, hogyha egy nem világi, nem erőszakon alapuló szellemi hatalom kezdete lett volna ez a pillanat. /Drámaelemzés. Németh László: VII. Gergely. In: *Bibó István összegyűjtött írásai. 1. Az európai társadalomfejlődés értelme*. Budapest: Kalligram, 2016, 412./

[3] Rónai Mihály, az 1945-ös magyar fordítás szerzője előszavában jogosan hívja fel a figyelmet a fogalom értékelhetőségére. Rónai Mihály: Bevezető. In: Julien Benda: *Az írástudók árulása*. Babits Mihály tanulmányával. Rónai Mihály András fordításában és bevezetőjével. Budapest: Anonymus, 1945, 22-23.

[4] Julien Benda i. m. 111.

[5] Hermann Hesse: *Az üveggyöngyjáték. Josef Knecht Magister Ludi életrajzának kísérlete, valamint Knecht hátrahagyott írásai*. Fordította Szabó Ede. Budapest: Cartaphilus, 2012, 15.

[6] Hamvasra vonatkozóan lásd a *Ligetben* 2017-ben megjelent írásomat: *Hamvas és a két világháború közötti tradicionalizmus: René Guenon és Julius Evola* <http://ligetmuhely.com/liget/hamvas-es-ke-t-vilaghaboru-kozotti-traditionalizmus/> (Utolsó letöltés: 2018. március 30.)

[7] Hamvas egész írást szentel a témának: ebben kritikai áttekintést ad a korabeli válságirodalomról: Hamvas Béla: 'Modern apokalipszis. A világkrízis irodalma'. In. Uő: *A világválság*. Budapest: Magvető, 1983. Hesse *A Karamazov testvérek, avagy Európa alkonya* c. 1925-ös esszéjében foglalkozik a kérdéssel. Itt – hasonlóan a Nietzsche által ugyancsak erősen inspirált Hamvashoz – egy új korszak nyitányáról beszél: „A Karamazovok eszméje ősi, ázsiai-okkult eszme, kezd európai lenni, kezdi felfrissíteni Európa szellemét. Ez az, amit én Európa alkonyának nevezek. Ez az alkony megtérés az anyaölbbe, visszafordulás Ázsiához (...) Elfordulásról van szó, elfordulásról minden rögzített etikától és erkölcstől (...) Ha egy kultúra, egy, az emberek domesztikálására tett kísérlet kifárad és meginog, akkor válnak az emberek egyre inkább különössé, hisztérikussá (...) A lélekben indulatok uralkodnak, melyekre nincs név (...) minden jó és rossz kétségessé lesz, és minden törvény meginog.” ('A Karamazov testvérek, avagy Európa alkonya'. Fordította Wittmann László. In: Herman Hesse: *Pillantás a káoszba*. Budapest: Cartaphilus, 2005, 20, 30, 31)

[8] A film 1973-as változata megtekinthető a Youtube-on:

<https://www.youtube.com/watch?v=qsy8Tm9DjC> (Utolsó letöltés: 2018. március 30.)

[9] A vállalkozás célját a Nagy Lára így foglalja össze Conwaynak: „Mi itt maradunk könyveinkkel, zenénkkel és gondolatainkkal, őrizzük egy haldokló kor törekeny eleganciáját, és igyekszünk megtalálni azt a bölcsességet, amelyre az embereknek szükségük lesz, ha szenvedélyeik már majd ellobogtak. Egy örökséget kell őriznünk és továbbadnunk.” Feltűnő *Az üveggyöngyjátékban* is hangsúlyozott, a modern világ haszonelvűségével és hatékonyság-kultuszával szembeállított és büszkén vállalt haszontalanság és impraktikusság: „(...) a lámák valóban úgy éltek, mintha kezükben tartanák az időt, de ez az idő súlyosabb volt, mint a kinti világ pehelysúlyú ideje. (...) nyelvtanulmányaikon kívül még számtalan más tudományos kérdéssel foglalkoztak, oly behatóan, hogy bármilyen nyugati egyetemnek is díszére váltak volna. Voltak többen, akik könyveket írtak; az egyik matematikai problémákkal foglalkozott, egy másik Spengler és Gibbon alapján az európai civilizáció történetét írta meg. De nem valamennyien foglalkoztak ilyen méretű munkákkal; voltak közöttük, akik a szeszély állóvízű csatornáiban merültek alá, s mint Briac, elfelejtett régi dallamok töredékei után kutattak, mások, mint például az angol exlelkész, új elméleteket kovácsoltak a Brontë nővérek regényeinek keletkezéséről.” (James Hilton: *A Kék Hold völgye*. Fordította Déry Tibor. Budapest: Kozmosz Könyvek, 1984, 158, 188.)

[10] 'A kapások' (1935) In: *A minőség forradalma – Kisebbségben*. Budapest: Digitális Irodalmi Akadémia, Petőfi Irodalmi Múzeum, 2014.

<http://dia.jadox.pim.hu/jetspeed/displayXhtml?docId=000010998&secId=0000996220804-840>. (Utolsó letöltés: 2018. március 30.)

[11] „Az elit legfőbb szerepe az, hogy az élet élésére, az emberi helyzetekben való erkölcsi viselkedésre s az emberi szükségletek mélyítésére, finomítására és gazdagítására mintákat, példákat adjon, azaz kultúrát csináljon. Erre a szerepre pedig már csak valamilyen elit, vagyis valamilyen értékelési rend szerint kiválasztott embercsoport alkalmas: az értékelési rend tudja csak biztosítani az elit által adott példák és minták érvényességét és kötelező erejét. (...) Bármilyen is a kiválasztó szempont, minden elit nyugodt és termékeny működésének az az első feltétele, hogy

az elit kiválasztását igazoló értékelési rend mögött olyan eleven társadalmi közmeggyőződés álljon, mely ezt az értékelést magáévá teszi, s az elit kiválasztottságát egészében elismeri. Másik feltétele az elit nyugodt és termékeny működésének az, hogy a társadalom valóságos szervezete az elfogadott értékelési rendnek egészében megfeleljen, s az elit tagjai a társadalom szervezetében olyan helyeket foglaljanak el, ahonnan valóban képesek is a társadalmat irányítani, reá hatni s vezetői tevékenységük mögött a követés nagyfokú valószínűségét kiváltani.” (*Elit és szociális érzék*, 1942. <http://mek.oszk.hu/02000/02043/html/49.html> Utolsó letöltés: 2018. március 30.)

[12] „Érdeksak fix elosztáshoz kapcsolódik. Ha ez megbillen, csak nyers előretörékvés van, kvantitatív primer érdekek, de társadalmi érdekelismerés és érdekkövetés nincs. *Előbb a rendező elv, aztán az érdek*. A rendező elvet nem osztályok hordozzák, hanem egyének találják ki. (...) Az emberek ön- és közértékelése nem érdek szerint megy, hanem az érdek alapul az értékelésen.” (‘Vezetés-követés’, 1941. In: *Bibó István összegyűjtött írásai 1. Az európai politikai fejlődés értelme*. Budapest: Kalligram, 2016, 64.)

[13] *Korunk diagnózisa*(1943) <http://mek.oszk.hu/02000/02043/html/53.html> (Utolsó letöltés: 2018. március 30.)

[14] Karl Mannheim: *Diagnosis of our Time*. London:Kegan Paul, Trench, Trubner & Co., Ltd., 1945, 119.

[15] Friederich Hayek: *Út a szolgáshoz*. Fordította Mezey György Iván. Budapest: 1991, Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó. 89-90.

[16] Ez központi gondolata Bibó akadémiai székfoglalójának. *Az államhatalmak szétválasztása egykor és most* (1947. január 13.)<http://mek.oszk.hu/02000/02043/html/290.html>(Utolsó letöltés: 2018. március 30.)

[17] Gondoljunk csak a kortárs zöld koncepciókra: ezek lényegi jegye ugyancsak egy másfajta, alternatív modernitás gondolata.

[18] A vita a mai napig tart. Jelzésként álljon itt néhány álláspont! Poszler György a *Kisebbségben* felfogását bennszülött bölceletnek nevezi, miközben Némethet Babitscsal állítja szembe. „Bennszülött bölcelet. Németh László: Kisebbségben – szubjektív kommentárok.” In: Poszler György: *Vonzások és taszítások*. Budapest: Liget, 1994, 290-333. Vekerdí László szerint a *Kisebbségben* Németh László szellemi elmagányosodásának, kisebbségbe kerülésének a terméke: „Kisebbségben könnyen elhomályosul a látás. 1939 tavaszának vészterhes felhői alatt Németh László tiszta tekintete sem vette észre, hogy sommás tipológiája öncsonkításra kényszerítene a magyar irodalmat, hogy szándéka ellenére kisebbséget kreálna maga is.” (‘Kisebbségben – Európa három történeti régiójáról’. In: Vekerdí László: *A Sorskérdések árnyékában. Kalandozások Németh László világában*. Tatabánya:Új Forrás Könyvek, 1997, 229.) Grezsa Ferenc: „A gondolatmenet summája: vívódó magyarságtudat; alkalmazkodás és önmegőrzés, vállalás és tagadás, konvenció és humánambivalenciája. Ez az ellentmondásosság szervesen következik a Németh Lászlóra és a népi mozgalomra jellemző sajátos antiimperialista nemzetszemléletből. Ennek az erősen érzelmi jellegű és etikailag motivált patriotizmusnak – Király István találó okfejtése szerint – az identitásféltes, a jellemhangsúlyozás a fő ismérve. Ezért keveredik benne a kulturális kolonializmus elleni tiltakozás etnikai érzékenységgel, a szociális felelősségtudat forradalmi dezillúzióval, a kelet-európai helyzetérzék antiracionalizmussal. Egy pillanatra úgy tűnik Németh számára, hogy a széteséssel fenyegetett népet a faji kohézió mentheti meg. Jó szándékból fakadó gondolati hiba, melyet majd a Szekfű-tanulmányban korrigál.” (Grezsa Ferenc: *Németh László háborús korszaka, 1938-1944*, Budapest: Szépirodalmi Könyvkiadó, 1985, 59-60.) Trencsényi Balázs a korabeli rivális nemzet-diskurzusok kontextusában elhelyezve a historicista és a populista kánon metszéspontjában lévő és az azoktól el is határolódó műnek tartja a *Kisebbségben*: Az ‘alkat-diskurzus’ és Bibó István politikai publicisztikája. In: Dénes Iván Zoltán (szerk.): *Megtalálni a szabadság rendjét. Tanulmányok Bibó István életművéről*. Budapest: Új Mandátum, 2001, 189-193. Fűzi László, a legutóbbi Németh-monográfia szerzője: „A szellemi elemzés hiánya jellemzi a (...) *Kisebbségben*című írást, röpiratot. (...) Németh ebben a korszakban szellemileg ismét közelebb került Szabó Dezsőhöz. (...) megteremtette – a mítoszalkotásra egyébként is megvoltak a hajlamai – az örök, s így bármikor feleleveníthető kisebbségi pszichózist. Alapvetően sérelmekre koncentráló, kislebbségi gondolkodásmód volt ez, a problémakör gazdasági-történeti-szociológiai összefüggéseit Németh még csak meg sem említette. (...) A sorsmagyarság nála tehát egyszerre volt erkölcsi, történeti és kulturális kategória, ha annak lehet nevezni, hiszen tartalmát pontosan nem határozta meg, a jelenségkört pedig hozzákapcsolta az asszimiláció folyamatának különböző rétegeihez. A sorsmagyarság megélését így „faji” kérdésként is értelmezte. (Fűzi László: *Alkat és mű. Németh László 1901-1971*. Pozsony: Kalligram, 2001, 409, 410, 412)

[19] Az 1943-as *Nagyváradi beszédközéppontjában* ezek a motívumok középpontba kerülnek: „A nagy népek milliói éppúgy kisebbségben vannak a maguk birodalmaiban, mint a kis népek velük szemben. S gondoljunk Indiára, Kínára, Afrikára, Dél-Amerika színes millióira. Nem másfélezer millió ember van itt kisebbségben ötszáz millióval

szemben, hanem kétezer millió az ötten vagy ötvennel. (...) Mi ez a kisebbségbe sodró varázslat? Mi zúdít a fehér emberre is századok óta nem kóstit szenedéseket? A technikával szövetkezett martalóc: a gépesített hatalmaskodás. (...) szörnyű ragadozó tehetetlenség van az emberrel szövetkezett gépben: nem bír megállni a lelkek leigázásában. (...) A naponként változó ellenségeken túl a mi harcunk is ez ellen az embergép kentaur ellen folyik. (...) Hogy harcoljon a véres géperkölc ellen, aki nem akar embertársai lelkébe tiporni, mint szövetségese? Mik a kisebbségi harcmódor örök szabályai? (...) Eljött az idő, amikor Európának is gandhizmusra van szüksége. De Gandhi mozgalmát India óriási méretei, évezredek mozdulatlansága s az angolok óvatossága szabja meg. Európa változékonyabb kis népeinek, nagyobb sanyargatásra, egy aktívabb gandhizmusba kell öltözniök. Idegen ez a harcmódor Európától? Szomorú volna, ha az lenne. Azt jelentené, hogy hiába nézett kétezer éven át Jézus alakjára.” (‘Nagyváradai beszéd’, 1943. In: *A minőség forradalma - Kisebbségben*. <http://dia.jadox.pim.hu/jetspeed/displayXhtml?docId=0000010998&secId=0000996220> 1292-1293, 1294. (Utolsó letöltés 2018. március 30.)

[20] A találkozó jegyzőkönyve elérhető online:

http://ezredveg.vasaros.com/z/html/zk_Antologia_A_lillafuredi_iroi_ertekezlet.html(Utolsó letöltés 2018. március 30.) A találkozó történetének feldolgozása: Ständeisky Éva: *Nemzetféltők. Írók, politikusok, katonák 1942-ben Lillafüreden*. I-II. 2000, 1999. július-augusztus. 44-53. ill. 47-56.

[21] Lásd: Kovács Gábor: *Az „inspiráló hatás” Németh László történelemfelfogása, eltelmélete, Európa-képe, politikai koncepciója és Bibó István ezekhez való viszonya* (Forrás 2001)

<http://www.forrasfolyoirat.hu/0311/kovacs.html>(Utolsó letöltés 2018. március 30.)

[22] Németh László: ‘A harmincadik év’, 1958. In: *Magam helyett*

<http://dia.jadox.pim.hu/jetspeed/displayXhtml?offset=1&origOffset=-1&docId=7501&secId=810723&limit=10&pageSet=1> 772, 773, 776. (Utolsó letöltés 2018. március 30.)

[23] *Értelmiség és szakszerűség* (1947) <http://mek.oszk.hu/02000/02043/html/334.html>(Utolsó letöltés 2018. március 30.)

[24] ‘Találkozó a tejcarnokban’ (1942) In: *A minőség forradalma - Kisebbségben*

<http://dia.jadox.pim.hu/jetspeed/displayXhtml?docId=0000010998&secId=0000996220> 1181-1182. (Utolsó letöltés 2018. március 30.)

[25] Ezt egy – tőle szokatlanul – erősen pesszimista hangvételű töredékében fejti ki. A borúlátást persze nagyon is megmagyarázzák a történelmi körülmények: valamikor az ötvenes években íródott. „Évszázadokon keresztül az igazságkeresés nagy európai szenvedélyének az egyik legjelentősebb színhelye volt az igazságszolgáltatás: az, hogy azt komollyá, valóságossá, magasrendűvé, pártatlanná, s egyben minél valóságosabb drámává törekedjünk tenni. De ami Oroszországban a 30-as évek második felében lezajlott, az úgy viszonylott ehhez, mint a bábjáték a valóságos drámához, s a szemlélőt jobban megrendítette ez a bábjáték, mint minden addig kiontott vér: az eszközökben való nem válogatás machiavellisztikus technikája valami riasztó értelmetlenség, céltalanság, mondhatnánk úgy is, élettelenesség formáját vette fel. Sokat hallottunk arról, hogy hogyan jöttek létre ezek a vallomások a hívő bolsevistáknak abbeli szenvedélyes törekvéséből, hogy inkább saját magukat mocskolják, mintsem hogy a párt egységét, hitelét és tekintélyét veszélyeztessék. De függetlenül attól, hogy ez a magyarázat helytálló-e vagy sem, az egész kérdés végsőleg nem az, hogy ezek a vallomások milyen eszközökkel jöttek létre, hanem az, hogy ezek után egyáltalán lehet-e arról beszélni, hogy a bolsevizmus eszközökben való nem válogatása végsőleg egy jó ügy szolgálatában áll: miféle jó ügy lehet az, melynek érdekében ilyen hátborzongató bábjátékokat kell lefolytatni. Mi maradhat a szabadság, igazságosság és emberi méltóság jó ügyéből egy társadalomban, mely ezt képes – vagy kénytelen – ellentmondás nélkül végignézni? (Az európai társadalomfejlődésről szóló mű egyik vázlata, 1953-56. In: *Bibó István összegyűjtött írásai* 1., 226./

[26] A különbségekre és egyezésekre vonatkozóan lásd: Dénes Iván Zoltán: *Eltorzult magyar alkat. Bibó István vitája Németh Lászlóval és Szekfű Gyulával*. Budapest: Osiris Kiadó, 1999, 191.

[27] Bibó István (1911-1979) *Életút dokumentumokban*. A dokumentumokat válogatta, a kötetet összeállította Huszár Tibor. Budapest: 1956-os Intézet-Osiris-Századvég, 1995. 486.

[28] Bibó István: *Az 1956 utáni helyzetről* (1978) <http://mek.oszk.hu/02000/02043/html/694.html> (Utolsó letöltés

2018. március 30.)

[29] Ständeisky Éva: *Az írók és a hatalom 1956–1963*. Budapest: 1956-os Intézet, 1996, 376–388.

[30] „A két ember, Cromwell és Gandhi közt a legnagyobb különbség (...) abban a viszonyban [van], melyben morális gyakorlatiságuk a történelem kikerülhetetlenek hitt eszközeivel került. Amióta Machiavelli a politikát emancipálta, s tudományrangra emelte, mely a célokhoz vezető eszközök elméletével foglalkozik, mint a mechanika erők és mozgások elméletével, a machiavellizmus, bár rosszálló jelző lett, gyakorlatban a politikai hozzáértést jelenti; aki országokat vezet, annak éppúgy tisztában kell lennie a szabályaival, mint a hadvezérnek a stratégiával, vagy a mérnöknek a boltozatkészítés módjával. Cromwellnek mint katonának, ha nem akart kikapni, meg kellett tanulnia a sikeres lovasroham taktikáját, s miután államférfiúvá lett, éppígy rákényszerült a machiavellista államvezetés eltanulására. Boldogtalanságát s gyűlöletességét az az összeütközés okozta, melybe ez a tudása mély vallásosságával került. Gandhit közéleti pályája nem szorította sem valóságos harcra, sem államvezetésre; fegyverül kezdetben nem is választhatott mást, csak az erkölcsi tiltakozást, s ő megmaradt emellett. Az erkölcsi fölényből, az igazság birtoklásából vezette le harcmódszerét, melyben az ellenségre mért legsúlyosabb csapás igazságtalanságainak az elviselése lett, s ennek az igazán antimachiavellista politikai elméletnek a kidolgozása közben nyert csatákkal egy nagy történelmi kísérletet nyitott meg, amely lezárva ma sincs: lehet-e nem történelmi eszközökkel is történelmet csinálni, van-e egy másfajta, majd azt mondom: nem euklideszi, nem machiavellista politika, amely annak, aki eszközül használja, éppúgy vagy még inkább meghozhatja a győzelmet. /A történelem eszközei (1962). In: Németh László: *Kísérleti dramaturgia. Drámák 1960–1969*

<http://dia.jadox.pim.hu/jetspeed/displayXhtml?docId=9642&secId=890092> (Utolsó letöltés 2018. március 30.)

[31] Trencsényi Balázs: *A tegnap árnyékában* (Bibó István és az Uchrónia) Nappali Ház1993/2, 35–45; Kovács Gábor: *Változatok a történelemre. Bibó István Uchróniája*. 2000, 9. évf. 7. sz. (1999) 47–52.

[32] Charles Renouvier: *Uchronie* (l'utopie dans l'histoire). Esquisse historique apocryphe du développement de la civilisation européenne tel qu'il n'a pas été, tel qu'il aurait pu être. Paris: Bureau de la Critique Philosophique, 1876.

[33] Mint olvasmányjegyzékből kiderül, Bibó kivonatolta Arnold Toynbee *A Study of History*ja 4. kötetének 523–528. oldalairól az ide vonatkozó részeket. *Bibó István olvasmányjegyzéke, illetve kivonatai*: MTA Könyvtárának Kézirattára Ms 5117/3, 32.

[34] [Levél Londonba, Révai Andrásához] <http://mek.oszk.hu/02000/02043/html/539.html>(Utolsó letöltés 2018. március 30.)

Az *Uchrónia* szövege ugyancsak elérhető online: <http://mek.oszk.hu/02000/02043/html/540.html>(Utolsó letöltés 2018. március 30.)

[35] A kortárs értelmiségről ad átfogó képet Kiss Lajos András: *Értelmiség az ezredfordulón. Hatalom és erkölcs*. Budapest: Liget Könyvek, 2014.

felső kép | Franz Wilhelm Seiwert: Tüntetés, Wikimedia Commons

Szirmai Panni

NŐÜGYEK 4.

EWA PARTUM FEMINISTA AKCIÓKÖLTÉSZE

2018-05-08 | **ESSZÉ, NŐÜGYEK**

„A férfi művésznek nincs életrajza. A nő művésznek viszont van. Fontos, hogy fiatal vagy öreg.”

Ezt a szöveget írták az Adres Galéria padlójára, amikor 1974-ben Ewa Partum bemutatta *Változás* című performanszát: sminkesek segítségével fél arcát megöregítették, a folyamatról fotódokumentáció készült. Négy évvel később bővített formában (*Változás – Az én problémám egy nő problémája*) megismételte az eseményt: már az egész testét alávetette az öregítésnek. A meztelen művész arcán és testén órákon át dolgoztak a sminkesek. Az átalakítás után a művész kijelentette, hogy ő maga a műalkotás, ezzel body artként határozta meg tevékenységét. A meztelen női test művészeti reprezentációját és a mesterséges szépség (a plasztikai sebészet) kultuszát kritizálta. A háttérben magnóról szólt a művész szövege **[1]**:

„A nő olyan társadalmi szerkezetben él, amely idegen számára. Ezt a modellt férfiak hozták létre férfiaknak. A nő úgy létezhet egy struktúrában, amivel nem azonosul, ha járatos az álcázás művészetében és alábecsüli saját személyiségét. A feminista művészet új szerepet szán a nőknek: a kiteljesedés lehetőségét nyújtja.” **[2]**

a test az önazonosság eszköze

társadalom által rákényszerített szereptől.

Ewa Partum számára a test az önazonosság eszköze, amely elvezet az egyéni kiteljesedéshez. Az egyén (a nő) úgy tud eljutni a kiteljesedésig, ha megszabadul az „álcázástól”, a

Az öregedés az egyik leginkább elhallgatott téma a társadalom és a művészet körében. A női szépségideál, a női szerephez tapadó erőltetett tökéletesség, a női öntudat elnyomása és általában a patriarchális berendezkedés kirekesztő hatásai – ezek a kérdések életművének visszatérő elemei. Egyes elemzések Partum sajátos kifejezőmódját „feminista konceptualizmus”-ként határozzák meg. A hetvenes években Lengyelországban aktív művész 1983-ban Németországba disszidált és ott folytatta művészeti tevékenységét, de a nemzetközi kritika csak a kétezres évektől érdeklődött iránta.

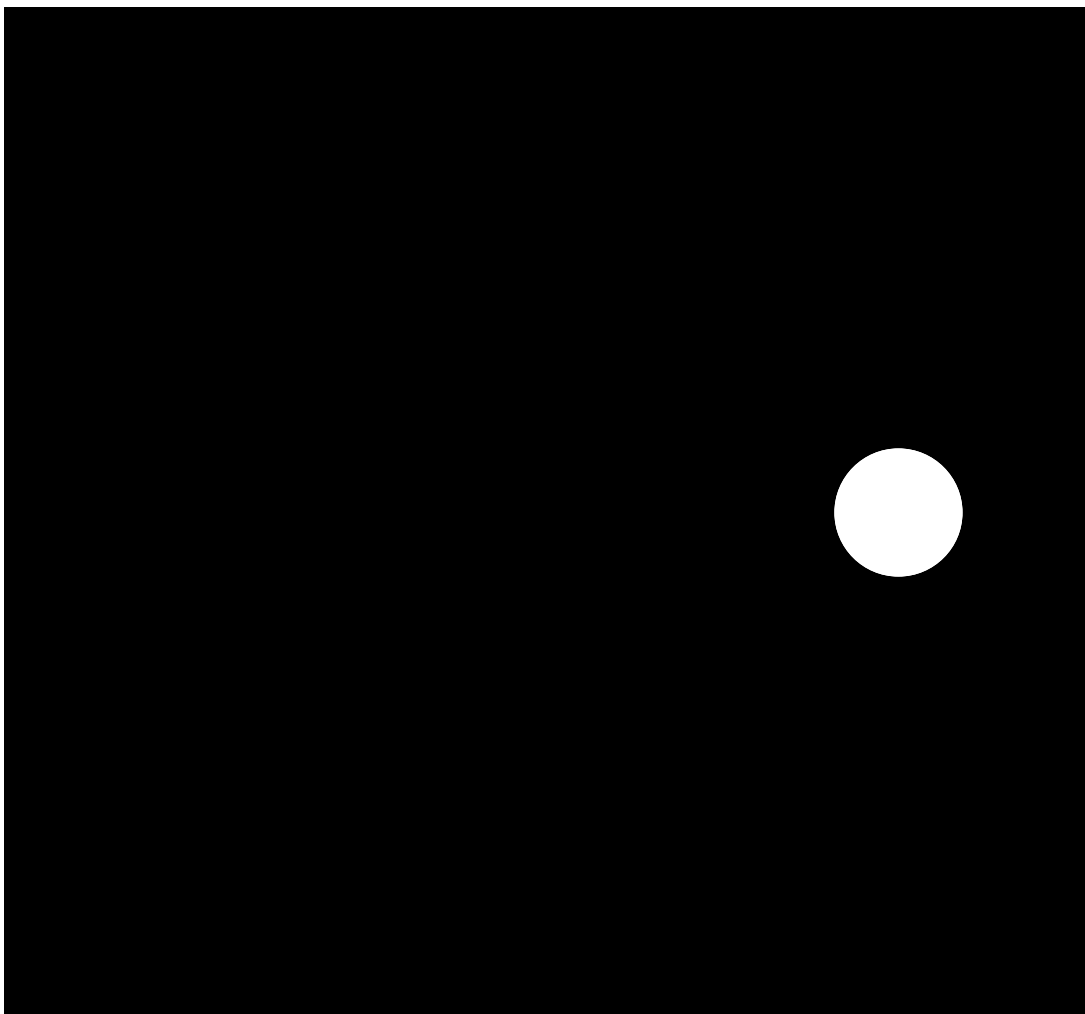
Ewa Partum: A tér törvényessége, culture.pl

Partum festőként végzett, de már diplomamunkájával elfordult a hagyományos kifejezésektől. Tadeusz Kantor két művét szürke papírba csomagolta és – „emballage”-ként (becsomagolt mű) mutatta be, saját elméleti írásával együtt. Ezzel a gesztussal nemcsak a „kisajátított” művészethez kapcsolódott, hanem a korszakban a lengyel művészképzést jellemző hierarchikus és kizárólagos mester–tanítvány viszonyt is megkérdőjelezte, amely a hallgatóktól lényegében mesterük másolását várta el [3]. Már az egyetem alatt kísérletezett a köztéri művészet lehetőségeivel: az első lengyel public artként tartják számon az 1969-es, Łódźban megvalósított *A tér törvényessége* című munkáját. Valódi közlekedési és tiltótáblákat vegyít saját szövegével ellátott fiktív táblákkal a helyi Szabadság téren. A jelmondatok erdeje a kortárs nézőben az egy évvel korábbi, '68-as párizsi diáktüntetésekkel idézhette fel [4]. A munka az igazi tiltásokat is idézőjelbe teszi a „tilos művészet tilos” jellegű feliratokkal, rendőri őrizet mellett. A hetvenes években a magyar neo-avantgárdban is előfordult a táblák művészi használata: Pauer Gyula 1978-as *Tüntetőtábla-erdő* [5] című akciója is hasonló elvre épült, de Partum projektjével ellentétben (aki hivatalos úton, a városi Közlekedési Hatóságtól kérte kölcsön a táblákat) a magyar művet félóra után rendőri eljárás semmisítette meg.

feminista kérdések

Bár a pontos sorrend nem rekonstruálható, Partum Lengyelországban az elsők között foglalkozott feminista kérdésekkel – figyelemfelkeltő vagy (akkor) botrányosnak tekinthető módon. A hetvenes évek elején a lengyel szocializmus egyik jellemző hétköznapi „díszítőelemét” értelmezte újra: a propaganda feliratokhoz használt kartonpapír betűkkel hozott létre akciókat. Az akcióköltségvetésnek nevezett (az utókor számára videón gondosan dokumentált) megmozdulások során változatos helyszíneken eresztette szélnek vagy szórta el a betűket. A varsói aluljáróban végrehajtott eseményen (1971) James Joyce *Ulysses* című regényének egy oldalából kivágott betűket szórt szét [6]. Az arra járók így spontán módon formálhatták a művet, a létrejövő szövegtöredékek sorsa az

alkotótól függetlenül alakult. Egy kortárs kritikus szerint a költőnek nem kell a verbális közegre korlátoznia tevékenységét, a költészet esemény formájában is megnyilvánulhat – így felfrissíti a művészeti eszköztárát[7].

Active Poetry. Poem by Ewa, 1971, 5'53" forrás: artmuseum.pl

Az akcióköltészet fontos fordulatot jelentett Partum életművében, a későbbiekben is állandóan megújuló érdeklődéssel, mindig más környezetben mutatta be a performanszt. A tengerparton, sziklás domboldalon „eleresztett” betűk a land art környezettel azonosuló szemléletét idézik: a papírbetűket nem szedte össze, idővel elbomlottak és a természetes körforgás részévé váltak.

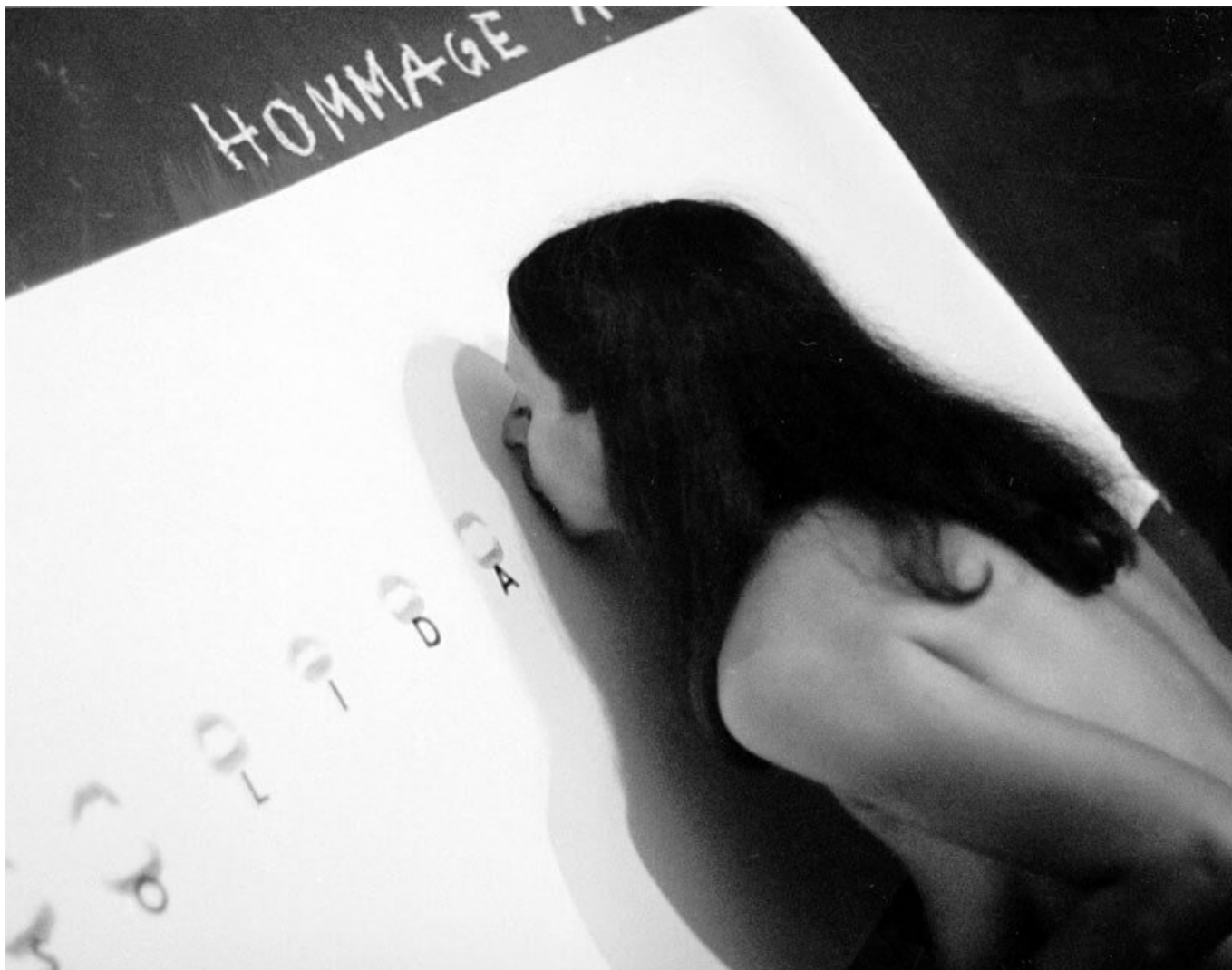
A feminista kritikában új nyelvi kifejezéseket alkot [8]. A szabályszerűséget nála felváltja a spontaneitás és a véletlen, a keretek közé szorított munkamódszer helyett a szabad kreativitás és a végtelen térérzet érvényesül a kivágott betűk lebegésében.

Partum költészeti akcióit saját bevallása szerint az olvasás szeretete (is) inspirálta, Marcel Proust *Az eltűnt idő nyomában* olvasásakor egy zongorajáték leírása nagy hatással volt rá [9].

kartonbetűk

A költészeti akciókban a demokratikus művészet lehetőségeire talált, emellett ironikusan jelenítette meg a szocialista kultúra kartonbetűkből felépített hamis hurráoptimizmusát. A szétszórt betűakciók során a művész megfigyelte, hogy a közönség milyen hamar örömet leli a betűkben: mint a gyerek a betűtészta levesben, kirakja kedvese vagy saját nevét, szójátékokat formáz, használja, megéli a műalkotást. Ebben az értelemben Partum költészeti akcióit köztéri művészetnek is tekinthetjük, hiszen a környezeti beavatkozással a közönség megszólítására törekszik. A feminista szempont a költészeti munkákban is érvényesül: a *Poems by Ewa* sorozatban a hetvenes években rúzsos szájjal „csókolt” konceptuális verseket készített. A betűk, szavak körül megjelenő rúzsnyom autentikus és elcsépelet nőiesség attribútum, amely az egyenlőtlen társadalmi helyzetre utal. Az *Érintésem egy nő érintése* című 1971-es munka a feminista művész önmeghatározását, egyben az öntudatos női és független alkotói jelenlétet hangsúlyozza.

A köztér és egyén viszonyával foglalkozó munkái közül az 1980-ban bemutatott *Önazonosítás* című sorozat a legjelentősebb. A fénykép-montázsokon Partum látható, amint meztelenül áll különböző varsói látványosságok mellett, vagy a város szövetében „elveygűlve”, a sorban álló tömeghez csatlakozik, vagy a posztoló rendőrnővel néz szembe. A művet bemutató kiállítás a művész performanszával nyílt meg: mintha lelépett volna az egyik képről: levetkőzött és felolvasott egy kiáltványnak is beillő állásfoglalást, amelyben kijelentette, hogy attól kezdve csak meztelenül jelenik meg művészként, amíg a nők alárendeltek és tárgyiasultak a művészetben [10]. A meztelenséggel felhívja a figyelmet, hogy a nő a művészetben továbbra is aktmodellként, esetleg a háttérben múzsaként szerepel. (Ez azóta sem sokban változott, az amerikai Guerilla Girls feminista aktivista csoport 1989-ben tette fel a kérdést: „a nőnek meztelennek kell lennie, hogy bejusson a múzeumba?” [11].)

Ewa Partum: Homage a Szolidaritásnak, culture.pl

A rúzsos kifejezésmód a nyolcvanas években tért vissza, az *Homage to Solidarity* című performanszban. 1982-ben egy łódźi galériában a lengyel Szolidaritás mozgalomnak szentelt gyertyafényes megemlékező szertartás során Partum (ezúttal is meztelenül) a Szolidaritás miatt kriminalizált művészek kényszerű belső száműzetéséről beszélt, majd hosszú papíron kirúszosított szájának lenyomatát hagyta a SZOLIDARITÁS szó minden betűje felett [12]. A performanszt egy évvel később – már disszidálása után – megismételte Berlinbe [13], ahol az eseményt német szinkrontolmácsolás kísérte.

falra vetülő árnyék

Berlinben hozta létre 1984-ben a *Keleti/Nyugati árnyék* című munkáját: a berlini fal előtt kitárt karral jelenik meg, egyik kezében egy „O”, másikban egy

„W” betűvel. A fotóval dokumentált eseményen a betűk falra vetülő árnyéka előtt, a kelet és nyugat közötti térben a művész teste az ellentét szimbóluma [14].

A Nők, a házasság ellenetek van! és a *Hülye nő (1981)* című performanszokban nevetségessé teszi a hagyományos női szerepeket. Aztán rá kellett döbbsennie, hogy Nyugat-Európában a tömegkultúra és a fogyasztói társadalom látványvilágában a meztelen női test elértéktelenedett, a legolcsóbb áruvá vált. Lengyelországban meztelenül átsétálni az esküvőt ünneplő társaságon [15] még felháborító akció, Berlinben lerágott csont. „Varsóban végigmehettem az utcán meztelenül, de itt nem tehettem meg, mert rögtön talákoztam volna valakivel, aki szintén meztelen volt, bár más okból” [16].

[1] A performansz alatt Ewa Partum, Valie Export és Ulrike Rosenbach feminista művészek szexualitásról szóló szövegeit lehetett hallani.

videó (7:16): <https://artmuseum.pl/en/filmoteka/praca/partum-ewa-change-my-problem-is-a-problem-of-a-woman>

[2] Karol Sienkiewicz: Self-Identification – Ewa Partum, december, 2010.

<http://culture.pl/en/work/self-identification-ewa-partum>(a szerző fordítása).

[3] Ewa Majewska: Feminist Art of Failure, Ewa Partum and the Avant-garde of the Weak,

<http://pismowidok.org/index.php/one/article/view/370/918#sdfootnote1sym>

[4] Ewa Majewska: Feminist Art of Failure, Ewa Partum and the Avant-garde of the Weak, Widok. Teorie i praktyki kultury wizualnej

<http://pismowidok.org/index.php/one/article/view/370/918#sdfootnote1sym>

[5] „A Tüntetőtábla-erdőt ‘Táblaerdő’ címen 1978 nyarán állította fel Pauer a nagyatádi művésztelepen Érmezei Zoltán és egy brigád tagjainak segítségével. A táblák fölállítását követően körülbelül fél óra múlva a helyi rendőrség tagjai a táblák feliratait sárral kenték be. Később a művésztelep alkalmazottai a betonba ágyazott táblák nyeleit többen elfűrészelték, és a csonkok megszámozása után a táblákat egy fészkerben halmozták fel. Ezek után a helyszínre érkező szakértő bizottság Pauer alkotásának művészi értékét semmisnek nyilvánította.”

http://www.artpool.hu/lehetetlen/real-kiall/nevek/pauer_tablaerdo.html

A táblák szövege itt olvasható: <http://www.artpool.hu/Al/al08/tuntetotabla/Beke.html>

[6] <http://www.tate.org.uk/research/publications/performance-at-tate/case-studies/ewa-partum>

[7] Marek Ławrynowicz, quoted in the UBS Openings: Saturday Live – Word Sculpture printed programme, Tate, 2006.

<http://www.tate.org.uk/research/publications/performance-at-tate/case-studies/ewa-partum>

[8] <http://www.tate.org.uk/research/publications/performance-at-tate/case-studies/ewa-partum>

[9] Ewa Partum – ‘It is the Obligation of Every Woman to be a Feminist’ | TateShots. <http://www.tate.org.uk/context-comment/video/ewa-partum-it-obligation-every-woman-be-feminist-tateshots>

[10] <http://culture.pl/en/work/self-identification-ewa-partum>

[11] Guerrilla Girls: Do Women Have To Be Naked To Get Into the Met. Museum? 1989.

A nyolcvanas években elkezdett plakátkampány a nők lehangolóan alacsony képviselőtéről a művészeti intézményekben a kétezres években is folytatódik.

<http://www.tate.org.uk/art/artworks/guerrilla-girls-do-women-have-to-be-naked-to-get-into-the-met-museum->

p78793

[12] Ewa Gorzadek: Ewa Partum <http://culture.pl/en/artist/ewa-partum>

[13] Ewa Partum 1972-ben Łódźban alapította meg az Adres Galériát, amelynek fő fókusza a küldeményművészet és a máshonnan kiszorult művészeti tevékenységek felkarolása volt. A mail artnak köszönhetően széles körű kapcsolatrendszer alakított ki külföldi művészekkel, többek közt egy berlini feminista csoporttal, a német Wolf Vostell-lel és más fluxus művészekkel. A Vostell meghívásának volt köszönhető, hogy Partum 1981-ben Berlinbe tudott utazni, ahonnan nem tért vissza Lengyelországba.

Sven Spieker: Artists From the Former Eastern Europe in Berlin: Ewa Partum, 2017. october
30. <http://www.artmargins.com/index.php/interviews-sp-837925570/806-ewa-partum>

[14] Sven Spieker: Artists From the Former Eastern Europe in Berlin: Ewa Partum, 2017. october
30. <http://www.artmargins.com/index.php/interviews-sp-837925570/806-ewa-partum>

[15] *Őn-azonosítás*, performansz, Warsaw's Mała Gallery, 1980.

[16] „I could walk through the crowds in Warsaw naked; but here I couldn't because I would immediately meet somebody who was also naked but for different reasons.”

Sven Spieker: Artists From the Former Eastern Europe in Berlin: Ewa Partum, 2017. october
30. <http://www.artmargins.com/index.php/interviews-sp-837925570/806-ewa-partum>

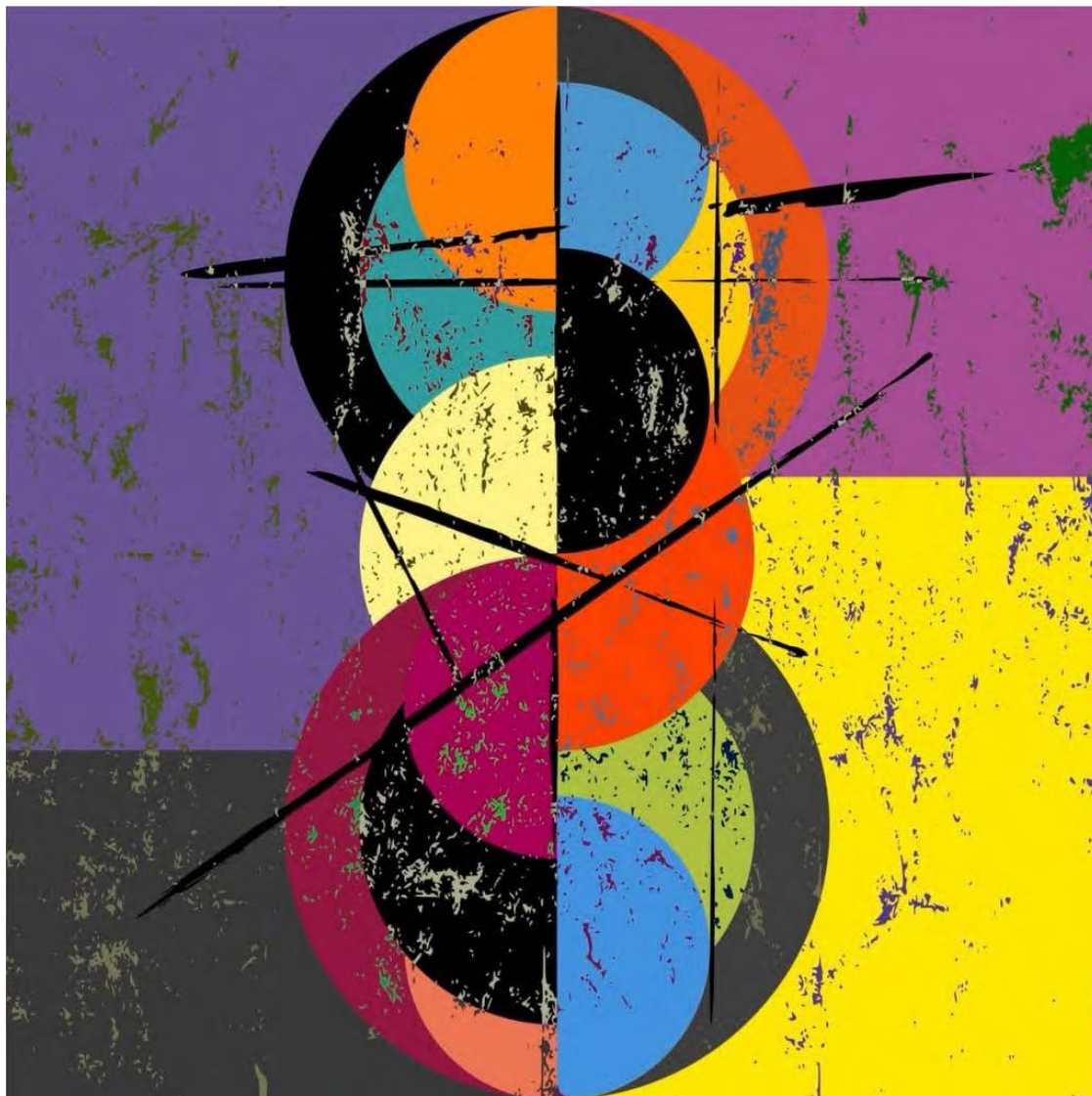
felső kép | Ewa Partum: Változás, culture.pl

Bene Zoltán

HÁZASSÁG, TÖRÉS

[BOROTVAÉLEN]

2018-05-06 | **BOROTVAÉLEN, NOVELLA**

P. kiemelt egy újabb cidert a kanapé mellett álló dobozból, kinyitotta, hosszút kortyolt belőle. Bámulta tovább a konyhából beszivárgó sejtelmes fényben az ismeretlen testet. Vagy a nyitott hűtőajtó a fény forrása, gondolta magában újra, vagy egy foszforeszkáló szárnyú angyal, aki az ebédlőasztalon kuporog. Utóbbi a valószínűbb, tette még hozzá, talán félhangosan, talán csak magában. Az ölében mozdulatlanul hevert az idegen nő feje. Meglehet, elnyomta az álom, s már nem szenved olyan

nagyon, bizakodott P. A homálylásban is tisztán kivette a ráncokat az arcán. Olyan mélyek, hogy akár növényeket lehetne ültetni beléjük. Ismét hozzáért az őszes, átizzadt hajhoz. A tőle telhető legnagyobb gyengédséggel.

– Köszönöm, hogy itt lehetek – szólalt meg a nő rekedt, fáradt hangon.

P. megállapította magában, hogy mégsem alszik. Nem szólt, csak újabb hosszú korttyal kiürítette az üveget.

– És hogy meghallgattál – folytatta az ismeretlen az ölében. Különös, kifacsart pózban feküdt, a lába lelógott a szőnyegre, a fenéke teljes terjedelmével a kanapéhoz tapadt, csípőben azonban szinte derékszögben tört meg a teste, a törzse a pamlagon hevert, a feje P. combján nyugodott.

anomália

A Bandita jónevű kávéháznak számított mindig is, korábban délután négy órakor a legritkább esetben sem fordult elő benne részeg. Kivált nem nő. P. erre figyelt föl. Erre az anomáliára. Az őszes, jól öltözött asszony bizonytalan mozdulataira, ahogy egyik ír kávé a másik után emelte az ajkához. Aztán a kásás motyogásra. Végül a mély barázdákra az arcán. A nyolcadik ír kávé után lépett oda hozzá, és invitálta sétálni. A nő válaszra sem méltatta, elindult kifelé. A közeli ligetben letelepedett egy padra, újra motyogni kezdett. P. melléje ereszkedett.

– Egyszer nem fogtam csak a kezét, egyetlen egyszer – ezt vette ki a mormogásából, semmi egyebet.

minden bizonnal

Amikor az asszony szeme fönnakadt, P. hazacipelte, a lakásába, a kanapéjára, az ölébe. Az asszony magassarkú cipőjéről a híg sár szabályos, tojás alakú foltta gyülemlott a nappalija szőnyegén. P. úgy gondolta, ez a nő minden bizonnal elveszítette a gyermekét, aki hosszas, sokáig

hiábavalónak tűnő próbálkozás után fogant meg. Mindig gondosan, kéz a kézben keltek át az úton, ám most az egyszer valamiért külön-külön vágtak neki, talán figyelmetlenség vagy nézeteltérés miatt. Nem is kellett több, valami bedrogozott hülyegyerek rögvést el is csapta szerencsétlent. Ha nem így történt, hát egy anyuka gázolta el, aki a maga porontyával volt elfoglalva éppen, igazgatta rajta a kabátot a gyerekülésben, ezért nem figyelt, vagy az elgurult cumit kereste a pedálok alatt. Netán egy szerelmes férfi ütötte el a nyomorult lurkót, mert ahelyett, hogy az utat figyelte volna, arról képzelgett, miként hull majd le a ruha az imádott nőről aznap délután, a szerelmi légyotton, amire igyekezett. Bár az sem kizárt, hogy nem gyermeket, hanem szülőt veszített el a barázdált arcú asszony, az apját, az anyját, idős, rossz szemű embert, akire figyelnie kellett volna, de a legrosszabbkor kalandoztak el a gondolatai, s az öreg egy teherautó vagy a helyi járatos busz, netán a villamos alá sétált. Esetleg sérült unokaöcs vagy testvér lehetett az áldozat, morfondírozott P., miközben egyenletesen simogatta az asszony tarkóját, down-kóros, autista, retardált. Borotvaélen táncolunk, s nem elég, hogy feszt véres a talpunk, bármelyik pillanatban lecsúszhatunk a semmibe.

Amikor az asszony fölébredt, ismét köszönetet mondott, miközben fölemelte a fejét, fölült, megigazította csatakos haját.

- Bocsánat – szabadkozott a sárfoltra meredve.
- Nem történt semmi – csúszott ki P. száján, holott nagyon is nyilvánvaló, hogy történt. Vélhetően valami jóvátehetetlen. – Nem gond a sár – igazította ki saját magát.
- Én is mindig behordom.
- Én soha ezelőtt – suttogta az asszony. – Csak úgy összetörtem...

Olyan mélyet sóhajtott, akár egy tömegsír.

- Most el is megyek.

P. nem tartóztatta, nem tehetett érte semmit. Szerette volna tudni, mi történt, de nem akart faggatózni. Legfeljebb majd az újságokból, hírportálokból rekonstruálja az eseményeket, gondolta.

– Köszönöm, hogy segített, és hogy itt lehettem – a nő fölállt, a kabátját fölemelte a kanapé végéből.

– Megyek.

- Jobban érzi magát?
- Nem, azt nem mondanám.

Elindult az előszoba felé.

- Talán egy kicsikét, talán.
- Nem lesz baj?
- Nem, rendben leszek.

Az előszobában álltak, a nyitott bejárati ajtóban. A lépcsőházból rideg neonfény áradt a szemükbe. Hunyorogtak.

amint elengedi az ember

– Maga rendes ember – próbált P.-re mosolyogni a nő, ám mindössze egy ijesztő vicsorra futotta. – Magának biztosan nem kell fogni a kezét állandóan... mint másnak...

másoknak..., mert amint elengedi az ember, máris újabb kezek után kapkodnak...

- Hogyan? Miért? Miről van szó? – P. az asszony tekintetét kereste, az azonban csak lefelé nézett, a cipője orrát vizslatta, mint a szégyenkezők és a megalázottak.
- Mindegy, maga rendes ember... Isten áldja!

Az asszony, némiképpen bizonytalan léptekkel, távozott. P. becsukta mögötte a bejárati ajtót. Kisvártatva ugyanúgy tett a konyhában a hűtőszekrény ajtajával. A sejtelmes világosság mégsem szűnt meg, az árnyalata sem változott. Odakinn hajnalodott, az ablakon beszűrődött a pirkadat. P. alaposan körbenézett a lakásában. Foszforeszkáló szárnyakat sehol nem látott. Csak néhány ezüstös pókhálót a sarkokban.

kép | Kirsten Hinte, shutterstock.com

Varga Zoltán Zsolt

A GYANÚ

[BOROTVAÉLEN]

2018-05-21 | **BOROTVAÉLEN, NOVELLA**

Csörrent a kulcs, a faarcú, vodkaszagú foglár kitárta a súlyos ajtót és intett. Elindultam előtte a pislogó lámpákkal világított, jéghideg folyosón. Ez a nyolcvanhét lépés a zárkámától a vallató szobáig az üdülésem immár két hónapja, minden másodpercét

igyekszem kiélvezni. A piszkos falakon pára csorog, mintha a foglyok könnyei szivárognának a cellákból.

Szemjon Maximovics Fedorov őrnagy kivételesen a verőlegényei nélkül fogadott.

– Borotvaélen táncol Kirk, Arthur, Arien, vagy hogy is szólítsam? Ez az utolsó napja az orosz dolgozó nép költségén, holnap kiutasítjuk az országból. Nem ajánlom, hogy még egyszer átlépje a határunkat. Nagy a világ, máshol kutassa az orosz 19. századi kismestereket, máshol kínálgassa a művészeti albumait, vagy járjon agysebész konferenciákra.

– De hát én Kirk van Haaren...

– El ne kezdje nekem a meséjét, megfájdul tőle a fejem. Az a kurva szerencséje, hogy valaki leszólt fentről az érdekében. Mondom, pengeélen táncol. Ha csak egyetlen nyomocskát hagy maga után... Na, takarodjon a szemem elől.

A foglár visszakísért a cellámba.

Tehát az őrnagy ismeri mind a három fedősztorimat. De nem találtak bizonyítékot a szállodaszobámban, és ezek szerint az igazság-szérum hatására sem törtem meg. Ez viszont csak egyet jelenthet: valaki felnyomott az amszterdami irodából. Patkány van a fészekben!

De ki?

tud mindegyik álcámról

Végigpergettem magamban az elmúlt három hónap történéseit, és szörnyű gyanúm támadt. Mielőtt elindultam a küldetésre, meglátogattam a cégtől nyugdíjba ment gyerekkori barátomat, Henk van Verharent. Mindent elmondtam neki a mostani utamról, és a beszélgetésünkből az is kiderült, hogy figyelemmel kísérte a pályámat, tud mindegyik álcámról.

Talán ő mártott be.

Nem ritka, hogy nyugdíjba ment ügynökeink eladják emlékirataikat az ellenséges ügynökségeknek. Az elemzők így megismerik a módszereinket, és következtetnek az aktuális akcióinkra. Ha igaz, hogy Henk átállt, a kezére játszottam egy friss információt, ami jóval többet ér az emlékiratoknál. Ha Henk fúj be, ő maga a titkos pártfogóm.

A gyerekkori barátom. Annyi pénzt keresett ügynökként, hogy el sem tudja költeni. De családja, gyerekei vannak! Évtizedek óta elszakadtunk egymástól, nem tudhatom, ellenállna-e nagyobb összeg csábításának. Valójában magamról sem tudom, engem még nem környékeztek meg.

Koporsószerű cellám már nem nyomasztott, mégis egész éjszaka forgolódtam. Felhoztam minden érvet Henk mellett és ellen, de semmire se jutottam.

Hajnalban a foglár úgy lökdösött ki a cellából, mintha én kértem volna a fogva tartásomat. Hiánytalanul visszakaptam a holmimat. A hitelkártyáimat, amikre az oroszok nyilván ráálltak, észrevétlenül elejtettem az utcán.

tucatnyi gyanúsított

Taxival, két ügynök-félzsömle között jutottam ki a Seremetyevói reptérre. Kísérőim az utolsó pillanatban szálltak le a gépről, de biztos voltam benne, hogy pár másik ügynököt elhelyeztek a fedélzeten. Többször is elsétáltam vécére, hogy agyamba véssem az utasok ábrázatát és teszteljem őket. Az ügynökök általában kerülik a megfigyelt személy tekintetét. Így tucatnyi gyanúsítottam lett.

Amszterdamban autót béreltem a reptéren, azzal gyorsabban lerázhattam az esetleg rám állított ügynököket. A csatornáktól távol, a város szélén keringtem nagy flikk-flakkokkal, amíg megbizonyosodtam, hogy senki sem követ. Akkor felkerestem az egyik fedett lakást, amit a cégnél sem ismernek, és magamhoz vettem a tiszta hitelkártyáimat, a távcsöveget meg egy lehallgató készüléket, amivel háromszáz méteres körzetben lehet célzottan fülelni.

A protokoll szerint a lebukott ügynök két hétig nem kereshet kapcsolatot a céggel. Zandvoort felé vettem az utam, hogy kiderítsem, sáros-e Henk barátom. Persze, nem egyenesen, felkanyarodtam Alkmaarnak, onnan a tengerparti városkába. Fél óránként megálltam, lehúzódtam az útról és figyeltem.

Jártam már Henknél, ismertem a terepet. A háza közelében fekvő panzióban kivettem egy tetőtéri szobát, onnan szemmel tarthattam a bejárati ajtaját és a teraszos nappaliját, kihallgathattam telefonjait, de még azt is, amit maga elé mormolt.

Sejtettem, ha ő a téglá, akkor is kicsi az esélye, hogy épp most vegye fel a kapcsolatot az oroszokkal, de ha már kötelező a bujkálás, megfigyelem.

A kukkolás mindig rettentően unalmas, Henknek meg nincs élete. Akkor kel fel, ha a felesége dolgozni ment. Kávét főz, reggelit készít. Mindezt vontatottan.

Aztán beleül a foteljébe, és órákon át nézi a tengert. Kettő körül feltápáskodik, felöltözik, lemegy a partra, mindig ugyanabba a vendéglőben eszik egy könnyű ebédet. Utána besétál a városközpontba, és a Julius Meinlben megveszi a napi két üveg vodkáját.

Az éttermet és a boltot aprólékosan átkutattam, hátha hagyott üzenetet valakinek, mint a kémfilmekben. De nem találtam semmit.

szép lassan benyakalja

A boltból egyenesen hazamegy, már a bejáratnál felbontja az egyik üveget, nagyot kortyol. Aztán megint beleül a fotelbe, nézi a tengert, és szép lassan benyakalja mind a két üveg italt. A prosztatája vacak lehet, félóránként vizek. Hallom a szakadozott csorgást.

Nem hívják telefonon, ő sem telefonál. A nap egyetlen izgalma, amikor hazaér a felesége. Henk megpróbál feltápáskodni a fogadására, de nem mindig sikerül. Az asszony pöröl vele vagy átnéz rajta. Aztán behúzódik a saját szobájába, és másnap estig nem is találkoznak.

Szombat-vasárnap Henk még később kel, csak azután jön ki a konyhába enni, amikor a felesége már befejezte a reggelit. Délben az asszonnyal együtt mennek ebédelni.

Olyan a közös életük, mintha némafilmet néznék.

Henk szombat-vasárnap délután ugyanúgy beül a fotelbe és bámulja a tengert, mint hétköznapokon. Ilyenkor nem a boltból hozott vodkából iszik, hanem a bárszekrényből szolgálja ki magát.

Tíz napja figyelem már. Semmi. Délutánonként, amikor az italtól elhomályosul a tekintete, sokszor fut át mosoly az arcán, és egy női nevet suttog: „Nathani”. Szeretője lenne Henknek? Vagy ő az összekötője az oroszokhoz?

Ha letelik a két hét, bemegyek a céghez. Elmondjam a gyanúmat? Ha nyomozás indul Henk ellen, mindenképpen rosszul járok. Ha beigazolódik a gyanúm, letartóztatják, ha meg alaptalanul vádoltam, Henk előbb-utóbb megtudja.

Mi a fenét csináljak? Nem figyelhetem őt egész hátralevő életemben. Kopogtassak be hozzá, és nyíltan kérdezzem meg: „Mondd csak, öreg cimbora, nem te nyomtál fel az oroszoknál”?

A novella előzményei:

HIDEBÉKE

ÖRÖK HIDEBÉKE

Somfai Anna

AZ ŐRÜLT

[BOROTVAÉLEN]

2018-05-29 | **BOROTVAÉLEN, NOVELLA**

Esténként szeret a legjobban dolgozni. Hat után mennek haza, először a titkárnők, aztán a gyerekesek, legtovább a doktoranduszok maradnak a folyosó végi szobában, ők is csak ilyenkor, vizsgaidőszakban. Amint kiürül a tanszék, előveszi a napközben félbehagyott munkát, és a ceruzája mintha magától indulna a helyes irányba. Nem tudja, mi az a mágia, ami ilyenkor egy pontba fókuszálja a gondolatait, máskor meg minden igyekezete ellenére szanaszét szórja azokat. Miért nem dolgozol itthon, kérdezte Panni, hidd el, nem zavarnálak, bezárkózhatsz, rád sem nyitom az ajtót. Nem

tudta, mit feleljen, miként fogalmazhatná meg, miért szükséges éjszakáig az irodájában maradnia. Mondja azt, hogy ilyenkor az íróasztal lámpája pont megfelelő szögben esik a papírra? Vagy hogy napközben a legkisebb zaj is kizökkenti, és hogy mindenki, még Panni jelenléte is nyomasztja?

a végtelenül unalmas munkád

Téged semmi sem érdekel, csak a végtelenül unalmas munkád, kiabálta Panni, és bevágta az ajtót maga mögött. Ő meg csak ült, és nem értette, miért vádolja, amikor aznap

épp miatta jött haza. Panni névnapja volt, otthon vacsoráztak, ő virágot hozott. A desszert közben Panni váratlanul lecsapta a villát, hiába próbálok veled beszélgetni, belőled csak tömondatokat lehet kihúzni. Nemhogy elmennénk színházba, barátokkal vacsorázni, standup klubba, vagy akárhová. Nem érdekli a színház, felelte Panninak, és társaságban sem érzi jól magát, főleg, ha közben más dolga volna. Panni sporttáskába dobálta a holmiját, és ő hiába próbálta visszatartani, elment. Kétéves kapcsolatuk során nem először.

Most pedig épp miatta nem tud koncentrálni, már századszor olvassa ugyanazt a bekezdést a cikkben, amit ki akart javítani. Pedig ez az este tökéletesen ugyanolyan, mint bármelyik másik, teljes csend veszi körül, vagyis nem, mégis mintha valami zajt hallana. Igen, most, hogy belegondol, korábban is hallott valami mozgást a folyosó felől, csak akkor nem figyelt, azért nem, mert a cikket olvasta, vagyis mégsem, csak olvasni próbálta, mert közben Pannira gondolt, meg Panni névnapjára, és hogy miért lett rögtön ideges, miért képtelen rá, hogy higgadtan, értelmesen beszéljen vele. Rosszul kommunikál, mondta Panni, amikor még csak terápiás kezelésre járt hozzá. Meg hogy azért dadog, mert fél a szavaktól. Panninak eleinte tetszett a félénksége, neki meg Panni tetszett, hogy kedves hozzá, és megérti őt.

Most már biztos, hogy valaki járkal odakinn, a lépések közelednek, mindjárt az irodájához érnek. Talán a biztonsági őr, bár ő általában később jön, éjfél körül. Lehetne akár Panni is, hisz előfordult már, hogy benézett hozzá. Mikor legutóbb kibékültek, akkor is váratlanul jelent meg az irodájában, ő pedig szó nélkül átölelte. Sajnos, mégsem Panni, az ő cipője élesebben, ritmusosabban kopog, nem ilyen ormótlan, összevissza tempóban trappol. A léptek megtorpannak az ajtajánál, ő meg lassan, kényszeredetten hátrafordul a gurulós székkal.

Még arra sincs ideje, hogy meglepődjön. Az ajtóból ismeretlen, robusztus figura mered rá, az arcáról ítélve huszonnyolc-harminc körül járhat, a haja zselézett, fél fülében alumínium karika, dzsekije a vállára dobva. Első gondolata, hogy ki akarják rabolni. A mobilja az íróasztalon hever, gyors kézmozdulatot tesz felé.

– Hozzá ne merj nyúlni – veti oda az alak, majd belép, becsapja maga mögött az ajtót, nekítámasztja a hátát, a dzsekijét meg hanyag mozdulattal az asztalra dobja, pontosan a vezetékes telefonkészülékre.

utálta a krimiket

Mint egy filmen, úgy bámulja a betolakodót, csak ez a film most itt játszódik, az irodájában, és neki semmi kedve a főszerephez. Mindig is utálta a krimiket, különben sincs hová menekülnie, az ablakot esélye sem lenne kinyitni, és hiába kiáltana, senki sem hallaná meg. Az alak meg csak némán fixírozza őt, várja, hogy megszólaljon, míg ő egyszerűen fuldoklik, képtelen kilökni a szavakat magából.

– Mit a-kar – formálja meg nagy nehezen a kétszavas mondatot.

Hiába a terápia, amikor ideges, még mindig dadog, most nem képes bekapcsolni a relaxációs módszert, amit Pannitól tanult. Próbál a tengerpartra gondolni, de nem érkeznek meg a képzeletbeli hullámok, nagy levegőt vesz, újra megszólal.

– Félre..ér..tés..

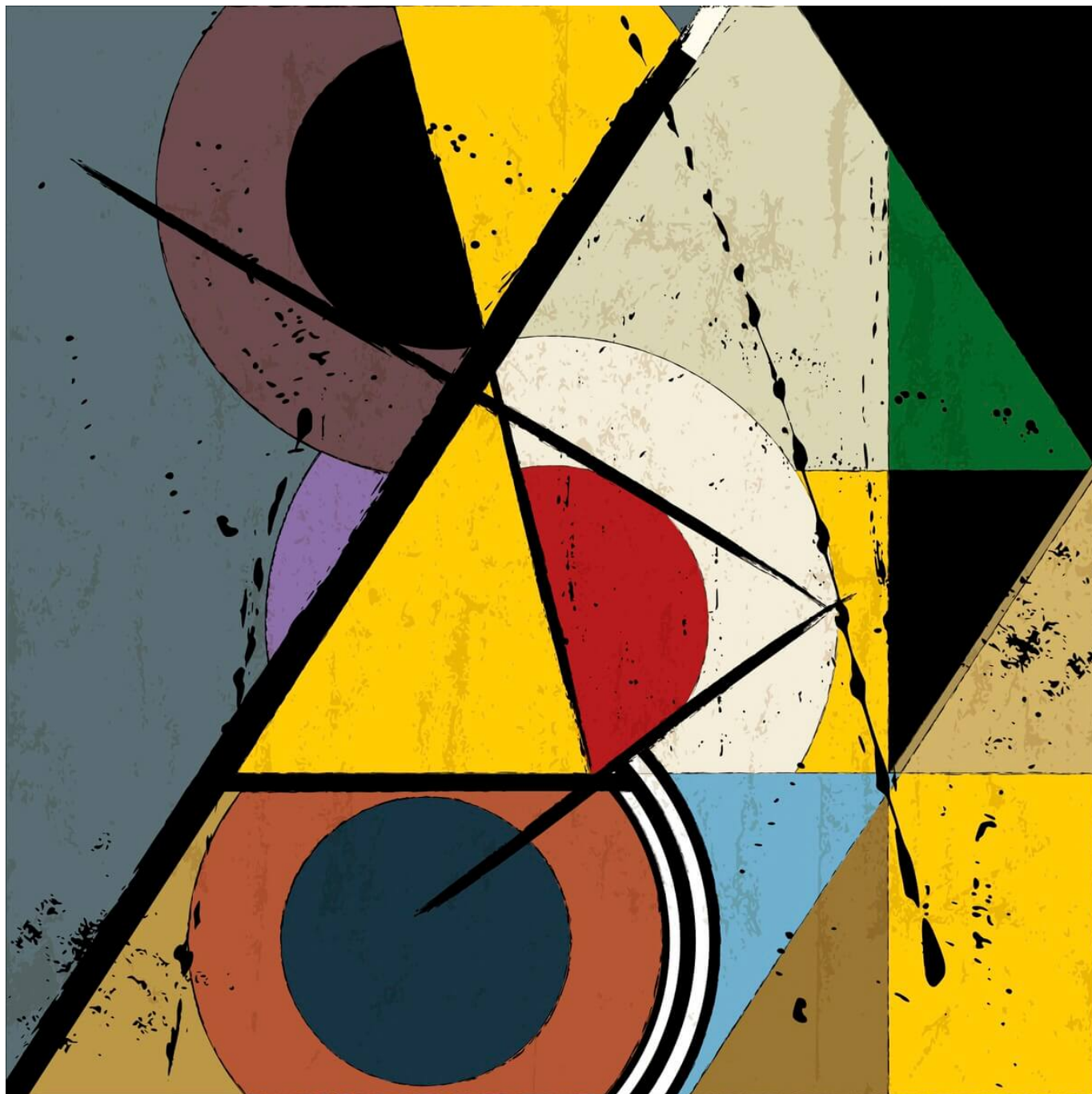
– Mit dadogsz itt összevissza. Te értesz félre valamit, most megöllek.

Ez az egész nem lehet igaz. Akárha valami rossz álomba csöppent volna, fogalma sincs, mit tegyen. Görcsösen kapaszkodik a gurulószék-karfájába, és az egyetlen dolog, ami felmerül a tudatában, Panni. Hogy talán már sosem lesz alkalma kibékülni vele, és megmondani, megmagyarázni, mit is, úristen, nem kalandozhat el, koncentrálnia kell, mit tegyen. Izzad a keze, síkos lesz tőle a szék karfája, az ujjbegyei kifehérednek a szorításban, a gyomra görcsbe rándul.

– Szóval, kémiát tanítasz. Aztán elvágod a szerencsétlen diákokat, ugye?

Ha ez az alak ivott volna, egyszerűbb eset lenne, de nem látszik részegnek. Talán drogos lehet, megnézi a pupilláját, nincs kitágulva, inkább mintha gúny villanna a megállás nélkül ide-oda ugráló tekintetében. Lehet, hogy egyszerűen örültsel akadt dolga. Lelki sérültsel, mondaná Panni, akinek a pszichiátria a szakterülete. Panni gyakran mesélt a pácienseiről, bár ő nem mindig követte az ide-oda kacskaringózó

történeteket, pedig figyelt, csak éppen másra, például Panni száját nézte, ahogyan az könnyedén, erőfeszítés nélkül formálja a pont megfelelő szavakat, vagy épp egy-egy részlet ragadta meg a figyelmét, de Panni addigra már rég máshol tartott.

Próbálja felidézni, mit is mondott Panni, közben a szája szélét harapdálja, megvan, a nyugalom megőrzése. Persze végül Panninak sem sikerült megőriznie a nyugalomát, épp emiatt vesztek össze, bár ő nem pszichiátriai eset. Megint elveszti a fókuszot,

ahelyett, hogy összpontosítana, szóval, nem szabad pánikolni, ez volna a lényeg. Becsukja a szemét egy pillanatra, a tenger hullámzására összpontosít, felé sodorják a szavakat, ez az, most nem rontja el még egyszer, meglovagolja a hullámot.

– Nézze, ez itt a fizika tanszék, biztosan összekever valakivel...

– Mindegy. Megbuktattak, érted?

– De nem én voltam. Az idén egyáltalán nem vizsgáztatok.

– Az is mindegy. Valakinek fizetnie kell, nem gondolod? Hiába vezettem le frankón, az a hülye ignorálta az elméletemet. Pedig minden az energiahullámokból következik. Az energiahullámok a kezdeti szingularitásból erednek, és nincs más dolgunk, mint kiszámítani a pályájukat, egészen a mostani időpillanatig. Érted? Az az idióta meg azt állította, hogy nem detektálták őket.

lehetett brilliáns

Nagy levegőt vesz, mintha kívülről hallaná a saját hangját, nem volt igaza a kollégának, magyarázza higgadtan, biztosan nem értette meg a levezetést, ami persze lehetett brilliáns. A tudományban gyakori, hogy

a forradalmi gondolatokat nehezen és lassan ismerik fel, mondja, és egészen belelendül a magyarázatba. Felhossa Galileit és Giordano Brunót, a hatás kedvéért még Einstein nevét is előcitolja. Látja, ahogyan az örült vibráló tekintete lassan megnyugszik, és megállapodik rajta.

– Tudsz te okosan beszélni.

Most mit mondjon, mivel tartsa fenn az érdeklődését? Lázasan kutat valamiféle gondolat után, bekapaszkodik az első szakkifejezésbe, ami véletlenül az eszébe ötlik.

– Úgy gondolom, a hullámai nem-lineárisak lehetnek, és ezért nem detektálták őket.

Tudja, a nem-lineáris jelenségeket sokkal nehezebb kísérletileg kimutatni...

– Ez eszembe sem jutott. Barátom, zseni vagy!

Panni. Ha lecsillapodott, bármit elérhetsz nála, mondaná.

– Kolléga úr, nem fáradt el nagyon? Arra gondoltam, holnap folytathatnánk a diszkussziót.

Az őrült ravaszul pislog.

– Azt hiszed, ilyen könnyen megszabadulsz tőlem? Ne reménykedj, hogy végül megmenekülhetsz!

Felsóhajt, megtörli a homlokát, és kétségbeesetten szabadkozik, neki igazán öröme szolgál a konzultáció, csak az időpont kissé kései. Nincs más hátra, folytatja a játékot az eddigi szabályok szerint.

– Rendben, mit szólna hozzá, ha felírnánk az energiahullámaira valamiféle diszperziós relációt?

– Írjad bátran, azt még megvárom.

Szakad róla a víz, miközben felír valami bonyolultnak ható képletet. Mi lesz, ha megkéselei? Esetleg lelövi hátulról. Hosszasan magyaráz, újabb tagot tesz az egyenletbe, közben figyeli a hatást. Látja, ahogyan a zavarodott tekintetben enged a feszültség, és az őrült ásít egyet. Most kell lépnem, határozza el magát hirtelen.

– Kolléga úr, bajban vagyunk.

– Hogyhogy?

– Éjfélkor körbejár a biztonsági őr, először bezárja a külső kaput, azután ellenőrzi az irodákat. Perceken belül megérkezik, magának nincs belépőkártyája, a külső kapu pedig, most veszem csak észre, már legalább félórája zárva.

– Az anyját, most mit csináljunk?

– Szerencsére van kulcsom az épülethez. Legjobb lesz, ha gyorsan kiengedem vele.

Odavágtat az irodaajtóhoz, feltépi. Rohan a kijárat felé, az őrülttel a nyomában. A kapu persze nyitva, a biztonsági őr sehol, mindenesetre úgy tesz, mintha elfordítaná a kulcsot.

– Kösz, haver, megyek is.

Az ajtóval a kezében az őrült még visszafordul:

- Azt hiszed, nem vagyok komplett, ugye?
- Dehogy - vágja rá, majd a lélegzetét is visszatartja.
- Te vagy a bolond, hogy ilyen későig tolod a melót.

Csak áll, és nézi, ahogyan az őrült a vállára csapja a farmerdzsekit, és eltűnik az éjszakában. Lassan kiengedi a levegőt, visszamegy az irodájába, lerogy a székre, a kezébe temeti az arcát. Nem tudja, mennyi idő telik el, míg végre felnéz, kézbeveszi a telefont, és beüti Panni számát. Sokáig kicsengeti, hátha Panni felébred, vagy hátha ébren van, és mégis felveszi.

kép | shutterstock.com